

T. C.
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
MERKEZ KÜTÜPHANESİ

T. C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE'DE BAKLAGİLLER'DE
FİYAT, ÜRETİM VE İHRACAT İLİŞKİSİNİN
EKONOMİK ANALİZİ
(1976 - 1985)**

Zeki YILMAZ /
Yüksek Lisans Tezi

ESKİŞEHİR - 1988

Anadolu Üniversitesi
Merkez Kütüphanesi

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

TABLOLAR	I
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BAKLAGİLLERİN DÜNYA'DA ÜRETİM VE TİCARETİ

I - <u>TANIM VE KAPSAM</u>	3
A - <u>BAKLAGİLLERİN TANIMI VE SINIFLANDIRILMASI</u> ...	3
B - <u>ÖZELLİKLERİ VE ÖNEMİ</u>	6
1 - <u>Özellikleri</u>	6
2 - <u>Önemi</u>	7
II - <u>DÜNYA BAKLAGİL ÜRETİMİ</u>	10
A - <u>TARİHSAL ÜRETİMİN ÖZELLİKLERİ</u>	10
B - <u>BAKLAGİL ÜRETİMİ</u>	14
1 - <u>Mercimek</u>	20
2 - <u>Nohut</u>	24
3 - <u>Fasulye</u>	28
4 - <u>Bakla</u>	31
III - <u>DÜNYA BAKLAGİL TİCARETİ</u>	34
A - <u>İHRACAT</u>	34
B - <u>İTHALAT</u>	41
C - <u>PIYATLAR</u>	48

İKİNCİ BÖLÜM

TANIM VE KAPSAM, ÜRETİM VE TİCARETİ

I - <u>BAKLAGİL ÜRETİMİ</u>	54
-----------------------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE BAKLAGİLLERİN FİYATI, ÜRETİMİ
VE İHRACATI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN
ANALİZİ

I - <u>FİYAT VE ÜRETİM İLİŞKİSİ</u>	149
A - <u>MERCİMEK FİYATI İLE ÜRETİM İLİŞKİSİ</u>	149
B - <u>NOHUT FİYATI İLE ÜRETİM İLİŞKİSİ</u>	151
C - <u>FASULYE FİYATI İLE ÜRETİM İLİŞKİSİ</u>	153
D - <u>BAKLA FİYATI İLE ÜRETİM İLİŞKİSİ</u>	155
II - <u>ÜRETİM - İHRACAT İLİŞKİSİ</u>	157
A - <u>MERCİMEK ÜRETİMİ İLE İHRACAT İLİŞKİSİ</u>	158
B - <u>NOHUT ÜRETİMİ İLE İHRACAT İLİŞKİSİ</u>	161
C - <u>FASULYE ÜRETİMİ İLE İHRACAT İLİŞKİSİ</u>	163
D - <u>BAKLA ÜRETİMİ İLE İHRACAT İLİŞKİSİ</u>	164
III - <u>İHRACAT FİYAT İLİŞKİSİ</u>	166
A - <u>İHRACAT İÇ FİYAT İLİŞKİSİ</u>	167
1- <u>Mercimek İhracatı ile İç Fiyat İlişkisi</u> ...	167
2 - <u>Nohut İhracatı ile İç Fiyat İlişkisi</u>	168
3 - <u>Fasulye İhracatı ile İç Fiyat İlişkisi</u>	169
4 - <u>Bakla İhracatı ile İç Fiyat İlişkisi</u>	170
B - <u>İHRACAT DIŞ FİYAT İLİŞKİSİ</u>	171
1 - <u>Mercimek İhracatı ile Dış Fiyat İlişkisi</u> ..	171
2 - <u>Nohut İhracatı Dış Fiyat İlişkisi</u>	173
3 - <u>Fasulye İhracatı Dış Fiyat İlişkisi</u>	174
4 - <u>Bakla İhracatı Dış Fiyat İlişkisi</u>	174
SONUÇ.....	176
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	1-v

TABLolar

<u>No</u>	<u>Tablonun Adı</u>	<u>Sayfa No:</u>
1	Baklagillerin Dünya Ekim Alanı Üretimi ve Verimi	14
2	Kıtalar İtibariyle Baklagil Üretimi.....	16
3	Önemli Miktarda Baklagil Üreten Ülkeler.....	19
4	Dünya Mercimek Ekim Alanı, Üretimi ve Verimi	23
5	Dünya Nohut Ekim Alanı, Üretimi ve Ve- rimi	27
6	Dünya Fasulye Ekim Alanı, Üretimi ve Verimi.....	30
7	Dünya Bakla Ekim Alanı, Üretimi ve Ve- rimi	33
8	Kıtalar İtibariyle Baklagil İhracatı	36
9	Önemli Miktarda Baklagil İhraç Eden..... Ülkeler	39
10	Kıtalar İtibariyle Baklagil İthalatı.....	43
11	Önemli Miktarda Baklagil İthal Eden Ülkeler	47
12	Dünya Baklagil Fiyatları	52
13	Tarımda Maliyet	56
14	Türkiye Baklagiller Üretimi	59
15	Bitkisel Ürünler Üretim, Trend ve Konjonktürü	60
16	Baklagiller Üretim, Trend ve Kon- jonktürü	64
17	Mercimek Üretim, Trend ve Konjonktürü	67
18	Nohut Üretim, Trend ve Konjonktürü	72
19	Fasulye Üretim, Trend ve Konjonktürü	76

No	Tablonun Adı	Sayfa No:
20	Bakla Üretim, Trend ve Konjonktürü	78
21	Türkiye'de Baklagiller Tüketimi ve Toplam Yurtiçi Talebi.....	83
22	Mercimek Tüketim, Trend ve Konjonk- türü	86
23	Nohut Tüketim, Trend ve Konjonktürü.....	84
24	Fasulye Tüketim, Trend ve Konjonktürü.....	92
25	Bakla Tüketim, Trend ve Konjonktürü.....	95
26	Türkiye Tarım Ürünleri İhracatı	99
27	Madde Gruplarına Göre İhracat	101
28	Alt Gruplar İtibariyle Tarım Ürün- leri İhracatı	103
29	Türkiye Baklagiller İhracatı (Miktar).....	106
30	Türkiye Baklagiller İhracatı (Değer Olarak)	108
31	Türkiye Baklagiller Üretim, İhracat ve Oranı	109
32	Mercimek Fiyatları, Trend ve Konjonktürü...	110
33	Nohut Fiyatları, Trend ve Konjonktürü.....	125
34	Fasulye Fiyatları, Trend ve Konjonktürü....	129
35	Bakla Fiyatları, Trend ve Konjonktürü	133
36	Mercimek FOB İhraç Fiyatları	137
37	Nohut FOB İhraç Fiyatları	139
38	Fasulye FOB İhraç Fiyatları	142
39	Bakla FOB İhraç Fiyatları	145

GİRİŞ

Ekonomik faaliyetler üretim, tüketim ve ticaret olmak (ihracat ve ithalat) üzere başlıca üç ana etkenden oluşmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesinde en önemli etken ise fiyatlardır. Çeşitli ulusal ve uluslararası piyasalardaki fiyat farklılıkları ticaret yapmanın nedenleri arasındadır.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabaları milli gelirinin her geçen gün daha fazlasını yatırımlara yöneltmesi gerekmektedir. Kalkınma yolu da sanayileşme ile mümkündür. Sanayileşme için gerekli ithal giderlerinin karşılanması önem kazanmakta, ihracat bu giderleri karşılayacak en sağlıklı döviz kaynağı olması nedeniyle ayrı bir önem taşımaktadır. Bütün gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi son yıllarda azalmakla birlikte Türkiye'de de ihracatın ağırlığı tarımsal kökenlidir.

Tarımsal ürünlerin en önemli ihraç ürünlerinden olan baklagillerin de ihracattaki önemi büyüktür. Baklagiller Türkiye ekonomisinde önemi giderek artan ürünlerdir. Baklagillerin besin değerinin yüksekliği, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki düşük gelir grubundaki kimselerin et, süt gibi hayvansal gıda maddelerini tüketme imkânı bulamayanlara bu açıklarını kapatma imkânı sağlamaktadır. Günümüzde dünyada açlıkla karşı karşıya bulunan ve yetersiz beslenen

pekçok insanın besin ihtiyacının karşılanmasında baklagiller en önemli çözümleri sağlayabilecek ürünlerdir. Baklagillerin besin değeri yanında toprak verimliliğini arttırması, birçok ürünün yetişmediği topraklarda yetiştirilebilmesi, doğa koşullarından daha az etkilenir olması ve ekilebilir alanların marjinal sınıra ulaşması nedeniyle ^{ikinci} ürün ve münavebe ürünü olarak baklagillerin önemini arttırmaktadır.

Bütün tarımsal ürünlerde olduğu gibi fiyat üretim-ihracat etkileşimlerinin fazla olduğu baklagillerde mercimek, nohut, fasulye ve bakla ürünlerinde ayrı ayrı incelenmiştir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde baklagiller tanıtılarak, dünyadaki baklagil durumunu ortaya koymak amacıyla üretim katları ve önemli üretici ülkeler itibarıyla, ihracat ve ithalat katları, önemli ihracatçı ve ithalatçı ülkeler olarak incelenerek Türkiye'nin yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde Türkiye'de baklagillerin üretimi, tüketimi ve fiyatları incelemeye alınan Mercimek, nohut, fasulye ve bakla da ayrı ayrı incelenmiştir. Üretim, tüketim ve fiyatlardaki gelişmelerin trendleri ve konjonktürü hesaplanarak şekil yardımıyla desteklenmiştir.

Üçüncü bölümde gelişimleri ayrı ayrı incelenen mercimek, nohut, fasulye ve baklanın fiyat - üretim, üretim-ihracat ve ihracat-fiyat ilişkileri regresyon ve korelasyon analizleriyle ayrı ayrı incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BAKLAGİLLERİN DÜNYA'DA ÜRETİM VE TİCARETİ

I- TANIM VE KAPSAM

Türkiye'de ihracat açısından önem taşıyan baklagiller yemeklik dane (kuru) baklagillerdir. Bunlar da mercimek, nohut, fasulye, bakla, bezelye ve börülce olmak üzere altı tür üründen oluşmaktadır. Bunların dışında hayvan yemi olarak kullanılan fiğ ve burçak ile yağ ve yem bitkisi olan soya da botanik bakımdan baklagiller grubuna dahildir. Bunlardan yemeklik baklagil olan mercimek, nohut, fasulye ve bakla üretim, tüketim ve ihracat yönünden büyük önem taşıdığından inceleme kapsamına alınmış, bunlarla ilgili bilgiler aşağıda verilmiştir.

A- BAKLAGİLLERİN TANIMI VE SINIFLANDIRILMASI

Baklagiller Leguminose familyasında yer alan kültür bitkileridir. Baklagiller yemeklik ve yemlik olarak kullanıldıklarından, yemeklik baklagiller Mercimek (Lens), Nohut (Cicer), Fasulye (Phaseolus), Bakla (Vicia), Bezelye (Pisum) ve Börülce (Vigna) türlerine ayrılmaktadır.

Yemlik baklagiller ise fiğ (Vicia Sativa), Burçak (Vicia Ervillia) ve baklanın büyük bölümünden oluşmaktadır.

Mercimek; (Lens) Bakla cinsinden olup baklaların iki taneli olmasıyla ayırd edilen (1) mercimeğin lens lentacula, lens nigricans, lens kotschyana, lens orientalis ve lens esculenta moench olmak üzere 5 türü vardır. Tarımın tarihi M.Ö.2000 yıllarına kadar uzanmaktadır. Neolitik çağlardan beri Anadolu, Mezopotamya, Filistin, Eski Mısır, Yunanistan ve Roma'da tahıllarla birlikte insan beslenmesinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mercimek türleri tek yıllık olarak üretilebilmektedir. Mercimek türlerinin hemen tümü Türkiye'nin bütün bölgelerinde üretilebilmektedir.

Mercimek pazarda kırmızı ve yeşil olmak üzere öncelikle ikiye ayrılmakta, sonra sultani ve sıra olmak üzere de iki alt gruba ayrılmaktadır.

Nohut (Cicer); çok veya tek yıllık olmasına ve morfolojik özelliklerine göre 2 alt cinse 4 bölüm ve 14 alt bölüm olarak 31 adedi çok yıllık, 9 adedi de tek yıllık olmak üzere 40 türe ayrılmaktadır.

Nohutun kökeninin Doğu-Batı olarak Himalaya'lar ile Yunanistan arası, Kuzey-Güney olarak da kırmız ile Etyopya arası olduğu sanılmaktadır. Nohut özellikle Orta Asya, Uzak ve Yakın Doğu'da kültürü yapılan en eski ve en yaygın bitkilerden biridir. Dünya'da ilk kültüre alındığı yer Türkiye'dir (2).

Nohut pazarda şekillerine göre ayrıca Koçbaşı ve Bezelyemsi olarak gruplara ayrılmaktadır. Bunlardan Koçbaşı en iyi kalite olmaktadır.

(1) Sezen ŞEHİRALİ, Yemelik Tane Baklagiller Mercimek, T.C.Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Ziraat İşleri Gen.Md.lüğü, Yay.No.?, Ankara, 1979, s.

(2) Seyfi ERCAN, Nohut Dağpazar Araştırması, İGEME. No.110, 1986, s.1.

Fasulye (Phaseolus); Bu türün Dünya'da 150-200 türünün bulunduğu bunlardan 20 tanesinin insan beslenmesinde (3) diğer türlerinin ise hayvan beslenmesinde kullanıldığı bilinmektedir. Fasulye hem kuru hem de taze olarak insan beslenmesinde kullanılmaktadır. En çok tanınan türü Phaseolus Vulgaris L. in 5 alt veya Çalı tipinde olanlar, yarı sırik veya sarılıcı tipte olanlar ve sırik tipte olanlar olmak üzere 3 grupta toplanmaktadır. Kuru fasulye için bu gruplardan bodur tipler en idealidir.

Fasulyenin kökeninin Güney Amerika olduğu, buradan Avrupa, Afrika ve Hindistan'a yayıldığı sanılmaktadır. Türkiye'de ise halkın büyük bir kısmının tüketimini oluşturan fasulyenin ne zaman ve kimin tarafından üretildiği bilinmemektedir.

Bakla (Vicia); tane iriliği gözönüne alınarak küçük ve iri tohumlular olmak üzere iki alt türe, bazen de küçük taneliler, iri taneliler ve çok iri taneliler olmak üzere üç alt türe ayrılmaktadır. Bu alt türler tane şekli ve rengi, bitki boyu, dallanma gibi özelliklere göre varyetlere ayrılmaktadır (4).

Baklanın insanlar tarafından yemeklik olarak kullanılmaya başlanması Eski Mısır, Yunanistan, Romalılar ve İbranilere kadar uzanmaktadır. Türkiye'de ise kesin bir tarih tespit edilememiştir.

Diğer baklagil türleri olan bezelye, börülce ve hayvan yemi olarak kullanılan burçak ve fiğ hakkında ayrıntıya girilmemiştir (5).

(3) Seyfi ERCAN, Yemeklik Kuru Baklagiller İhracatının Geliştirilmesi, Hakkında Rapor, İGEME No:56, Ankara, 1980, s.2.

(4) Sezen ŞEHİRALİ, Yemeklik Tane Baklagiller "Bakla", T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Ziraat İşleri Gen. Müd.lüğü Yayınları, ?, Ankara, 1979, s.

(5) Geniş Bilgi için bak. Ş.Ziya KERESTECİOĞLU, Özel Tarla Ziraati, İstanbul, 1953, s.118, vd.

Baklagil türlerinin bu sınıflaması belirtildikten sonra yapısal özelliklerinin de belirtilmesi gerekmektedir.

B- ÖZELLİKLERİ VE ÖNEMİ

Baklagil ürünlerinin özellikleri ve önemi birbirine bağımlı olduğundan önce, özellikleri belirtilerek önemini buna bağlı olarak belirtmek gerekmektedir.

1- Özellikleri

Baklagillerin hepsinde kök, kazık tür ve bu kazık kök birçok yan köklere sahiptir. Kökler çevre koşullarına ve yetiştirme tekniğine göre farklılıklar göstermekle beraber ince, kalın, az veya çok olabilmektedir.

Baklagillerin tümünün köklerinde nadasite denilen yumrular bulunmaktadır. Bu yumrulara oluşan bakteriler bitkilerin karbonhidratlarından faydalanarak toprak havasında bulunan azotu bitki köklerinde yumrular halinde depo etmektedirler. Depo edilen azotun bir kısmı bitki tarafından kullanılır. Büyük bir kısmı da toprağa geçmektedir. Baklagiller ekildikleri bir dekar alana, bakla 18-20kg, mercimek 10-15 kg, nohut, bezelye, börülce 5-8 kg ve fasulye 3-5 kg, saf azot bırakmaktadırlar (6).

Baklagillerin tümünde gövde yumuşak ve otsu olup odunlaşmamaktadır. Baklagil türlerinde boy, kalınlık, dallanma miktarı değişik şekillerde olmaktadır (7). Gövde, Nohut, bakla, mercimek ve bezelyede dört köşeli, fasulye ve börülcede ise alt kısım yuvarlak, üst kısmı ise altı köşelidir. Görünüş itibarıyla dik, yatık ve yarı yatık gibi şekiller alabilmektedirler.

(6) Didar ESER, Yemelik Dane Baklagiller, Ankara Üniv. Ziraat Fak. Ders Notları, Ankara 1974, s.7.

(7) Şehabettin EİÇİ, Baklagiller Familyasının Genel Özellikleri, Atatürk Üniv. Ziraat Fak. Yay. ? , Erzurum, 1960, s.4.

Yapraklar 3 veya daha fazla yaprakçuktan meydana gelen bileşik yaprak şeklindedir. Çiçekleri sap üzerinde sapçıkla esas çiçek sapına bağlanan bir veya daha çok sayıda bulunur. Çiçekler cins, tür ve çeşide göre beyaz, mavimsi, kırmızı, menekşe ve pembe renkte olabilmektedir. Ürün taneleri genel olarak bir fasulye biçiminde olmakla birlikte çok çeşitli tanelerde görülebilmektedir. Bakla, bezelye, börülce ve fasulyede taneler uzun ve genellikle 3-5 ya da daha fazla sayıda bulunurken, mercimek ve nohutta taneler küçük ve içlerinde bir veya iki tane bulunur. Taneler içersinde kabuğuna göbek bağı ile bağlı bulunur. Taneler şekil itibariyle cins, tür ve çeşitlere göre büyük farklılıklar göstermektedir. Tane şekilleri bezelyede küçük yuvarlak, fasulye ve börülcede böbrek şeklinde, mercimekte küçük yassı ve yuvarlak, nohutta ise çıkıntılı şekildedir.

Baklagillerin bu özellikleri belirtildikten sonra öneminin de ayrıca belirtilmesi gerekmektedir.

2- Önemi

Baklagiller gerek insan gerekse hayvanların gıda maddesi olarak milat öncesine kadar uzanan zaman içerisinde kullanılagelen ürünlerdir. Temel olarak insan beslenmesinde kullanılan bu ürünlerin bir kısmı ile sap, saman şeklindeki artıkları hayvan yemi olarak vazgeçilmez öneme sahiptirler. Bu öneminin yanı sıra gerek ikinci ürün uygulaması, nadas alanlarının daraltılması çalışmalarında gerekse toprak verimliliğini koruma ve arttırmadaki önemi önem derecesini arttırmaktadır.

Yaklaşık 500 milyon insanın açlıkla karşı karşıya bulunduğu dünyamızda yaklaşık 1 milyar insanda yetersiz beslenme ile karşı karşıya bulunmaktadır. Türkiye açlık

çekmeyen ve kendi gıda maddelerini kendisi sağlayabilen şanslı ülkelerdendir. Ancak insanların yeterli gıda maddesi alabildiği söylenemez. Dengeli beslenmede tüm proteinin % 60'ının bitkisel, % 40'ının hayvansal ürün kaynaklı olması gerekirken, Türkiye'de bu oranlar sırasıyla % 73,5 ve % 26,5 dolayındadır (8). Bu da Türk insanının elindeki imkânlardan yararlanamadığını göstermektedir.

Dünya nüfusunun beslenmesinde karşılaşılan protein yetersizliğini gidermede baklagillerin ayrıcalıklı bir yeri olduğu bilinmektedir. Çünkü; hayvansal proteinli gıdaların üretim maliyetleri yüksek olduğu gibi bu ürünlerin çabuk bozulmaları nedeniyle taşınması, işlenmesi ve depolanmaları da zordur. Buna karşılık özellikle kuru baklagiller kısa zamanda bozulmadıkları için taşınmaları ve depolanmaları kolaydır. Bunun yanında baklagiller insan vücudunda sentezlenemedikleri için besinler yoluyla alınması gereken ve proteinlerin yapı taşları olan amino asitleri bakımından zengindirler. Tane baklagillerin bileşiminde % 18-32 oranında protein bulunmakta ve özellikle A, B, C ve D vitaminleri ihtiva etmektedirler (9). Bu bakımdan gelir düzeyi düşük olan ve protein açığı ile karşı karşıya bulunan ülkelerde baklagiller protein açığının kapatılmasında büyük öneme sahiptirler.

(8) A. Fethi AÇIL, Tarım Ekonomisi, A.Ü. Ziraat Fak. Yay. No: 721, Ders Kitabı 213, Ankara, 1980, s.51

(9) Sezen ŞEHİRALİ, Yemelik Tane Baklagiller, I, II, III, IV, V, T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Zirai İsl. Gen. Müd. lüğü Yayınları, ?, Ankara, 1979, s.13, 14, 24, 28.

Baklagil tarımında elde edilen taneden daha fazla miktarda sap üretilmektedir. Tane/sap oranı 1/1,5 kadardır. 1985 yılında Türkiye'de yemeklik ve yemlik baklagil üretimi 1468 bin ton olduğu düşünülürse 2,2 milyon ton civarında da baklagil samanının üretildiğini göstermektedir. Baklagil sapsuları protein bakımından tahıl sapsularına göre yaklaşık iki kat daha zengindir (10). Hayvan besleme açısından diğer hususlarda dikkate alındığında 1 ton baklagil sapsunun 8 ton tahıl sapsına eşdeğer olduğu görülmektedir (11). Türkiye gibi, hayvan beslemede tahıl sapsularının çok kullanıldığı ülkelerde bu durumun ortaya koyduğu gerçek açık olarak görülebilmektedir.

Baklagiller toprak verimliliğini artırıcı özelliğe sahiptirler. Diğer bitkilerden farklı olarak, baklagil köklerinde bitki ile ortak yaşayan Rhizobium bakterileri havadan aldıkları azotu bitki köklerinde depo ederek buldukları toprakları besin maddeleri ve organik maddelerce zenginleştirmektedirler. Bu yoldan baklagillerin toprağa verdikleri azot dekara 5-19 kg arasında değişmektedir. Bu da ortalama % 20'lik amonyum sülfat gübresinden 50 kg demektir (12). Bu nedendir ki, Dünya'da baklagil tarımı yapılmayan bölgelerde bitkisel üretimde verim düşmesi olduğu, buna karşılık baklagillerin müvebeye dahil edilmesi ile verim düşmesinin önüne geçilebildiği görülmektedir (13).

(10) Rauf ARIKAN - Hasan ERDEM. "Türkiye'de Baklagiller Üretim Ekonomisi ve İhracat Kapasitesi, YAŞ MEYVE VE SEBZE İLE BAKLAGILLER İHRACATI VE SORUNLARI SEMİNERİ" MPM, Yay, No:265, Ankara, 1982, s.251.

(11) Didar ESER, Yemeklik Dane Baklagiller, A.Ü. Ziraat Fak. Ders Notları, Ankara, 1974, s.4.

(12) ESER, s.7.

(13) ARIKAN-ERDEM, s.252.

Baklagil köklerinde karbon azot oranı yüksek olduğundan çabuk ayrışarak toprakların organik maddelerden ileri gelen canlılık özelliği ile toprağın biyolojik yapısını iyileştirebilmektedir. Baklagil köklerinin ayrışması ortaya çıkan artıklarla toprağın yapısını fiziksel olarak bitki üretimine uygun hale getirerek toprağın fiziksel yapısını da iyileştirebilmektedir.

Baklagillerin münavebeye dahil edilmesi özellikle Türkiye gibi kuru tarımın yaygın olduğu yerlerde, nadas alanlarının daraltılması, işgücü ve makina parkının daha etkin kullanılarak verimliliğin yükseltilmesi olanağı yaratılmış olabilmektedir.

II- DÜNYA BAKLAGİL ÜRETİMİ

Baklagiller herşeyden önce tarım ürünüdürler. Tarım ürünü olmaları nedeniyle ki, tarımsal özellikleri taşımaktadırlar. Bu nedenle temel özelliklerin belirtilecek üretimdeki gelişmenin izlenmesi yoluna gidilmiştir.

A- TARIMSAL ÜRETİMİN ÖZELLİKLERİ

Üretim öncelikle doğaya bağlıdır. Ürün miktarının belirlenmesi sadece kullanılan girdi miktarına bağlı olmayıp, yağış, ısı, çeşitli hastalıklar vb. gibi koşullara sıkı sıkıya bağlı bulunmaktadır. Üretici bu doğal etkenleri tümüyle yok edemez, ancak teknoloji düzeyi ileri ise etkileri sınırlandırılabilir (14). Örneğin, üretimi arttırmak amacıyla üretici daha fazla girdi kullansada, doğal koşullar elverişsiz giderse, üretim azalır. Aksi yönde yani üretimi azaltmak amacıyla girdi miktarını azalttığı halde doğa koşullarının uygun gitmesi sonucu beklenenin

(14) Yhi-Min HO, Agricultural Development of Taiwan 1903-1960, Vanderbilt University Press, Tennessee, USA, 1966, s.48.

aksine üretim artabilir. Tarım ürünlerinin bu doğaya bağlılığı piyasadaki fiyatlara intibakını da gecikmeli olarak sağlamaktadır. Piyasada oluşan fiyatlara göre üretimi ni yönlendirmek isteyen üretici bu isteğini ancak bir yıl sonra gerçekleştirebilmekte o anda da piyasa koşulları değişebilmektedir. Böylece üretici piyasaya intibakını sağlayamamakta ancak onu gecikmeli olarak takip etmektedir.

Tarımsal üretim özellikle, bitkisel üretim genellikle mevsimlidir (15). Bu ürünler yılın ancak belli bir döneminde elde edilir, devamlı olarak elde edilemez. Elde edilen gelecek döneme kadar ekonomi için veri olan stok miktarını da ifade etmektedir. Piyasa oluşacak fiyat bu stok miktarının büyüklüğüne bağlı olarak belirlenecektir. Üretimin mevsimlik olması, faaliyet hacmini de mevsimlere göre değiştirmektedir. Faaliyet hacminin azaldığı kış aylarında emek ve diğer üretim faktörlerinin kullanımı azalır, buna karşılık faaliyet hacminin yükseldiği yaz aylarında ise gerek emek gerekse diğer üretim faktörleri kullanımı artmaktadır. Kullanılan üretim faktörlerine bağlı olarak maliyetler de belirlenmektedir. Maliyetin belirlenmesi doğal koşullara da bağlıdır. Böylece uygun doğa şartlarında daha az üretim faktörü kullanılarak daha fazla ürün elde edilebilmekte, doğa koşullarının daha az uygun olduğu yerlerde ise aynı ürünü elde edebilmek için daha fazla üretim faktörü kullanmak dolayısıyla daha fazla maliyete katlanmak gerekmektedir.

Tarımsal ürünler insanların doğal ihtiyaçlarını karşıladığından tüketimi evrenseldir. Bu ürünlerin tüketiminden vazgeçilemeyeceği gibi, doğal ihtiyaçtan fazla da

(15) Gülten KAZGAN, Tarım ve Gelişme, Der Yayınları, İstanbul, 1983, s.6.

tüketilemez. Böylece tarımsal ürünlerin üretim ve arz fonksiyonları gibi tüketim fonksiyonlarında da doğa koşullarının etkisi vardır (16).

Tarımsal ürünler piyasası tam rekabet şartlarına çok uygun olan bir piyasadır. Arz ve talep piyasaya göre belirlendiğinden piyasa şartlarının çoğu gerçekleşmektedir. Özellikle üretimin küçük ölçekli işletmeler tarafından yapılması küçük birimlerin toplam arz etkisi fazla olmamakta, fiyat her üretici için veri olmaktadır. Tarımsal ürünler homojendir. Özellikle üreticinin direkt olarak piyasaya sürdüğü ürünler belli standarttadırlar. Ancak bu ürünlerin nihai tüketiciye yaklaştıkça homojenliğin kaybolmakta olduğu, işleme, ambalaj, reklâm vb. etkenlerle farklılaştığı görülmektedir (17).

Uzun dönemde fiyatın ortalama maliyet eğrisine eşitleme eğilimi olmakla birlikte arz ve talep fonksiyonlarındaki kaymalar tarımda sürekli olduğundan dengeye ulaşmak mümkün değildir. Piyasaya giriş çıkışlarla teorik olarak mümkün olduğu halde toprak yapısı gibi doğal koşullar ile üretimin piyasa fiyatına intibakının gecikmeli olması nedeniyle gerçekleşmemektedir.

Tarımsal üretim ve arz piyasadaki fiyatların istikrarsızlığı, fiyatın, ürünün piyasaya çıktıktan sonra belirlenmesi gibi nedenlerle belirli olmamakta tahminlere göre belirlenmektedir.

(16) KAZGAN, ... s.7.

(17) Daha geniş bilgi için bkz. Necat BERBEROĞLU, Türk Ekonomisinde Tarım Sektörü ve Türk Tarımının Önemli Ekonomik Sorunları, BSADER, C.XIII, S.2, Haziran, 1977, s.335.

Üretim faaliyeti olarak tarımın ekonomideki nisbi önemi gelişme düzeyine göre farklılıklar göstermektedir. Gelişmiş sanayi ülkelerinde, tarım milli gelir, faal nüfus (18), dış ticaretteki önemi az ve giderekte azalmakta olduğu halde, az gelişmiş ülkelerde milli gelir, faal nüfus ve dış ticarete büyük önem taşımaktadır. Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler gelişme hızlarını arttırabilmek için sanayiye yönelmektedirler. Çünkü gelişmiş sanayi ülkeleri karşısında karşılaştırmalı olarak sürekli gerileyen ekonomi ^{olan} tarıma dayalı ülkeler bunu telafi için sanayiye yönelmeyi gerekli görmektedirler. Ayrıca az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere tarımsal ürünler pazara gelmemekte veya az bir miktarda gelmektedir. Yani üretim pazar için değil geçimlik için yapılmaktadır.

Tarımda örgütlenme biçimleri hem diğer üretim faaliyetlerine hem de ülkeden ülkeye büyük farklar göstermektedir. Tarım dışındaki üretim faaliyetleri Anonim Şirket, Limited Şirket gibi sermaye şirketi şeklinde örgütlendiği halde tarım kesiminde bu tür şirketleşme hemen hemen hiç yoktur, olanlar da gelişmiş sanayi ülkelerindedir (19). Mevcut örgütlenme ise üretim ve pazarlama kooperatifleri şeklindedir. Toprak mülkiyeti genellikle üretici birimlerin kendi topraklarıdır. Ancak, bu merkezi planla yönetilen sosyalist ülkelere olmadığı veya sınırlı olduğu görülmektedir.

B- BAKLAGİL ÜRETİMİ

Dünya baklagil üretimi genel olarak az da olsa artma eğilimindedir. Ekim alanlarındaki artış ise üretime göre daha azdır. Gerek üretim, gerekse ekim alanlarında küçük de olsa dalgalanmalar görülmektedir. Bu da tüm tarımsal ürünlerin üretiminde görülen kaçınılmaz bir durumdur.

(18) Ekonomik olarak faal nüfus 16-65 yaşlarını kapsamaktadır.

(19) KAZGAN, ... s. 12-13.

Yani doğa koşullarındaki değişmeler ve fiyatlarda meydana gelen dalgalanmalar üretiminde dalgalanmasına neden olmaktadır.

Aşağıda tablo.1'de baklagillerin Dünya ekim alanı üretimi ve verimlerindeki gelişmeler verilmiştir.

Tablo : 1

Baklagillerin Dünya Ekim Alanı Üretimi ve Verimi

<u>Yıllar</u>	<u>Ekim Alanı (1000 hektar)</u>	<u>Üretim (1000 ton)</u>	<u>Verim (kg/h.)</u>
1976	63 576	42 234	664
1977	71 503	49 400	691
1978	71 808	50 759	707
1979	72 524	51 873	715
1980	62 679	40 429	645
1981	63 813	42 421	665
1982	65 774	45 235	688
1983	65 137	46 368	712
1984	67 140	47 940	714
1985	67 508	49 226	729

Kaynak: FAO, Production Yearbook 1979 - 1982 - 1984 - 1985

Dünya baklagil ekim alanı 1979 yılına kadar artış göstermiş ve 1976 yılına göre % 14 oranında artarak 72 524 bin hektara ulaşmıştır. 1980'de 1979 yılına göre % 4 azalarak 62 679 bin hektara düşmüştür. Bu yıldan sonra yılda ortalama % 3'lük artış göstererek 1985 yılında 67 508 bin hektara ulaşmıştır. İnceleme dönemi içinde en yüksek ekim alanı 1979 yılında görülmüş diğer yıllarda özellikle 1980 sonrasında ulaşılan bu maksimum noktadan oldukça uzak kalmıştır.

Üretimde ekim alanındaki gelişmeye paralel bir gelişme göstermiştir. 1976 yılında 42 234 bin ton olan dünya baklagil üretimi % 23 artarak 1979 yılında 51 759 bin tona yükselmiştir. 1980 yılında dünya konjonktüründe görülen düşme baklagil üretiminde de görülmüş ve 1979 yılına göre % 28 gibi yüksek bir oranda düşerek 40 429 bin ton olarak gerçekleşmiştir. Bu yıldan sonra önce % 6, sonra % 3 lük artışlar göstererek 1985 yılında 49 226 bin tona ulaşmıştır. Dönemin maksimum üretimi 51 873 bin tonla 1979 yılında gerçekleşmiştir. Dönem sonu itibariyle toplam artış % 16'dır.

Verimdeki gelişmelerde ekim alanı ve üretimdeki gelişmelere paralel bir seyir izlemektedir. 1976 yılında 664 kg/h. olan verim 1979 yılına kadar % 7 artarak 715 kg/h. a yükselmiş. Ancak 1980 yılında ekin alanlarının daralması ve genel olarak doğa koşullarının uygun olmaması nedenleriyle % 11 azalarak 645 kg/h. gibi dönemin en düşük verim miktarına ulaşmıştır. Bu yıldan itibaren verimde de yaklaşık % 3 gibi istikrarlı bir artış gözlenmekte ve 1985 yılında 729 kg/h olarak gerçekleşmiştir.

Kıtalar itibariyle baklagil üretimi Dünya baklagil üretiminin kaynakları açısından önemli olduğundan Tablo: 2'de kıtalar itibariyle baklagil üretimi verilmiştir.

Tablo:2

Kıtalar İtibariyle Baklagil Üretimi
(1000 ton)

<u>Yıllar</u>	<u>Asya</u>	<u>Afrika</u>	<u>Avrupa</u>	<u>Kuzey Amerika</u>	<u>Güney Amerika</u>	<u>Okyanusya</u>	<u>SSCB</u>	<u>Toplam</u>
1976	20 970	5 291	2 638	2 737	2 874	162	7 562	42 234
1977	28 874	4 864	2 456	2 434	3 164	130	7 476	49 400
1978	29 216	5 086	2 623	2 861	3 101	148	7 724	50 759
1979	31 057	5 103	2 545	3 004	3 195	169	6 800	51 873
1980	19 729	5 303	2 645	3 425	2 741	224	6 362	40 429
1981	21 229	5 332	2 570	4 206	3 217	240	5 627	42 421
1982	22 208	5 980	2 904	3 490	3 825	320	6 508	45 235
1983	23 603	5 555	3 168	3 142	2 368	327	8 205F	46 368
1984	23 743	5 455	4 163	3 387	3 493	615	7 079F	47 940
1985	23 110	5 862	4 678	3 351	3 436	860	7 929F	49 226

F : FAO Tahmini

Kaynak: FAO Production Yearbook, 1979, 1982, 1984, 1985.

Tablo:2'den de görüleceği gibi baklagil üretiminin yarısından fazlası Asya kıtasında yapıldığı, diğer kıtalarda Afrika'da % 11'i, Avrupa'da % 9'u, Kuzey Amerika'da % 7'si Güney Amerika'da % 7'si, Okyanusya'da % 2'si, SSCB'de % 16'sı yapıldığı görülmektedir.

Baklagil üretimi ekonomik olarak az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin yoğun olduğu Asya kıtasında gelir düzeyi düşük kesimin baklagillere yöneldiği anlaşılmaktadır. Coğrafi koşulların yanısıra halkın talebinin baklagil üretiminin bu bölgede yoğun olmasına neden olduğu söylenebilir. Zira hayvansal gıda maddelerini yeterince tüketemeyen kimseler bu açığını besin değeri yüksek olan baklagillerle ikame etmektedirler.

Baklagil üretimi Asya kıtasında 1976 yılında 20 970 bin ton iken 1979 yılında % 48 artarak 31 057 bin tona çıkmıştır. 1980 yılında bir önceki yıla göre % 57 azalarak 19 729 bin tona inmiş bu yıldan sonra küçük artışlar göstererek 1985 yılında 23 110 bin tona ulaşmıştır. Asya kıtasında görülen bu istikrarsızlığa az gelişmiş ülkeler olmaları nedeniyle doğa koşullarına daha fazla bağlı kalmalarına neden olmaktadır.

Baklagil üretiminde Afrika kıtasında görülen dalgalanmalar dışında diğer kıta üretimlerinin istikrarlı bir artış gösterdiği görülmektedir.

Tablo:3'de de görüleceği üzere Dünya baklagil üretiminin büyük bölümü gelişmekte olan ülkelere gerçekleştirildiği görülmektedir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin üretimdeki payları 1976'da % 51 olduğu halde 1985 de % 58'e kadar yükseldiği görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin

içinde en fazla üretimi Hindistan yapmakta, Hindistan'ın geliştirmekte olan ülkeler üretimine oranı 1985 yılında % 44, dünya üretimine oranı ise % 25'dir. Bu da göstermektedir ki dünya üretiminin yaklaşık 1/4'ü Hindistan tarafından gerçekleştirilmektedir.

Dünya baklagil üretiminde gelişmiş ülkelerin 1985 yılında payı % 12'dir. Bu ülkeler içerisinde en önemli üreticiler başta ABD, İspanya, İtalya gelmektedir. Gelişmekte olan ülkeler içerisinde önemli üretici ülkeler ise Afrika'da Etyopya, Fas ve Nijerya, Latin Amerika'da Brezilya, Meksika ve Arjantin, Yakın Doğu'da Türkiye, Uzak Doğu'da Hindistan ve Pakistan, Merkezi Planla yönetilen ülkelere ise SSCB ve Çin en önemli baklagil üreticisi ülkeler durumundadırlar.

Bu ülkelerin Dünya baklagil üretimi içindeki payları ise 1985 yılında şöyledir; ABD % 2,4, İspanya % 07, İtalya % 06, Etyopya % 19, Fas % 04, Nijerya % 1,8, Brezilya % 5, Meksika % 2,6, Arjantin % 04, Türkiye % 2,7, Hindistan % 24,5, Pakistan % 1,6, SSCB % 16, Çin % 11,8 oranına sahiptirler.

Gelişmekte olan ülkeler baklagil üretimi içerisinde oldukça önemli bir yere sahip olan Hindistan'ın üretiminin istikrarsızlık göstermesi dünya baklagil üretimini büyük ölçüde etkilemekte ve dalgalanmalara neden olmaktadır. Hindistan'daki baklagil üretiminin ilkel yöntemlerle yapılması istikrarsızlığın başlıca nedenini oluşturmaktadır.

Tablo:3

Önemli Miktarda Baklagil Üreten Ülkeler (1000 Ton)

Ülkeler	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985
Gelişmiş Ülkeler	3476	3084	3449	3367	3982	4129	4145	3807	5057	5939
Kuzey Amerika	1188	986	1296	1287	1673	1920	1717	1178	1395	1518
ABD	1050	881	1140	1141	1488	1690	1421	957	1164	1202
Batı Avrupa	1841	1707	1754	1687	1875	1748	1938	2179	2846	3342
İtalya	405	332	367	341	328	313	287	264	287	300
İspanya	477	402	471	434	430	248	290	314	370	373
Okyanusya	158	106	123	144	218	235	315	305	580	854
Diğer Gelişmiş Ülk.	285	285	276	249	216	227	265	146	236	226
Gelişmekte Olan Ülk.	23955	24632	24929	25747	22150	24973	26763	26989	27882	27706
Afrika	4922	4329	4586	4630	4815	4862	5454	5399	5050	5861
Etyopya	635	661	634	644	915	978	1027	1053	791	944
Fas	543	162	296	299	248	92	232	283	228	231
Nijerya	835	800	852	903	903	903	940	840	900	900
Latin Amerika	4422	4613	4665	4912	4495	5503	5599	4335	5471	5270
Arjantin	176	257	265	297	189	218	284	247	263	228
Brezilya	2193	2352	2268	2271	2005	2389	2945	1620	2656	2592
Meksika	1129	1082	1146	1311	1294	1818	1324	1501	1488	1288
Yakın Doğu	1734	1895	1805	1757	1845	1829	2282	2473	2314	2476
Türkiye	699	813	814	794	815	871	1230	1370	1326	1368
Uzak Doğu	12873	13771	13849	14423	10990	12775	13422	14777	15041	14682
Hindistan	10938	11618	11648	12279	9167	10819	11341	12524	12620	12085
Pakistan	781	847	808	743	511	578	499	701	743	824
Diğer Gelişmekte Olan Ülk.	4	24	25	25	5	5	6	6	6	6
Merkezi Planlı Ülk.	14989	21684	22380	22759	14297	13318	14239	15737	14968	15581
Çin	6277	13059	13392	14700	6752	6451	6346	6045	6198	5840
SSCB	7562	7478	7724	6800	6362	5627	6508	8205	7079	7929
Doğu Avrupa	793	750	869	858	769	823	966	1051	1237	1336
DÜNYA TOPLAMI	42234	49400	50759	51873	40429	42421	45235	46534	47907	49226

Kaynak: Production Yearbook 1979, 1982, 1984, 1985.

1- Mercimek

Mercimek dünya baklagil üretiminde önemli bir yere sahiptir. Mercimek üretiminde yavaşta olsa bir artış gözlenmektedir. 1976'da 1 127 bin ton olan Dünya mercimek üretimi % 46 artarak 1985 yılında 1 650 bin tona ulaşmıştır.

Tablo:4'den de görüleceği üzere ekim alanlarının genişlediği verimin ise önemli bir artış göstermediği görülmektedir.

Dünya mercimek üretiminin büyük bir bölümü Asya kıtasında yapılmaktadır. Dünya mercimek üretiminin 1976 yılında %73'ü, 1980'de % 69'u, 1983'de % 82'si ve 1985'de % 78'i Asya kıtasında gerçekleştirilmiştir. Diğer kıtaların payları ise Afrika kıtasının 1976'da % 11, 1980'de %5, 1983'de % 5, 1985'de % 6, Kuzey ve Orta Amerika'nın 1976'da % 4, 1980'de % 12, 1983'de % 7, 1985'de % 7, Güney Amerika'nın 1976'da % 4, 1980'de % 5, 1983'de % 2, 1985'de % 3, Avrupa'nın 1976'da % 6, 1980'de % 7, 1983'de % 4, 1985'de % 5'dir.

Önemli miktarda mercimek üreten ülkeler ise Asya'da Hindistan, Afrika'da Etyopya, Kuzey ve Orta Amerika'da Meksika, Güney Amerika'da Arjantin, Avrupa'da İspanya başlıca ülkeleri oluşturmaktadırlar.

Bu ülkelerden Hindistan azalma göstermekle birlikte gerek Asya kıtasının gerekse Dünya üretiminin % 50'ye yakın bir kısmını oluşturduğundan en önemli ülke olup Dünya konjonktürü bu ülke üretimindeki gelişmelere göre belirlenmektedir.

Hindistan'ın bu denli etkin olması yanında verimliliği oldukça düşüktür. Üretimdeki büyüklük ekim alanlarının genişliğinden kaynaklanmaktadır. Üretim tamamen ilkel şartlarda yapıldığından, doğa koşullarının etkisi oldukça fazla olmakta, bu da üretim ve verimdeki istikrarsızlığın kaynağını oluşturmaktadır.

Dünya ülkeleri içerisinde Hindistan 1982 yılında 498 bin tonla (% 38) birinci, 236 bin tonla (% 18) Türkiye ikinci, 88 bin tonla (% 7) ABD üçüncü sırada yer almaktadır. Üçüncülüğe ise 65 bin tonla (% 4) Etiyopya yükselmiştir.

1985 yılında Dünya mercimek üretiminde ülkeler arasında Türkiye 570 bin tonla (% 34,5) birinci sıraya yükselirken, Hindistan 544 bin tonla (% 33) ikinciliğe inmiştir. Üçüncülüğe ise 65 bin tonla (% 4) Etiyopya yükselmiştir.

Mercimek üretiminde en istikrarlı ülkenin Türkiye olduğu görülmektedir. Zira diğer ülkeler üretimlerinde (verime bağlı olarak) büyük dalgalanmalar olduğu halde Türkiye'deki dalgalanmaların Dünya konjonktürüne göre küçük dalgalanma olduğu anlaşılmaktadır.

Mercimek veriminin en yüksek Kuzey ve Orta Amerika'da olduğu görülmektedir. Kuzey ve Orta Amerika'da bu verim yüksekliğine rağmen ekim alanını ve üretimin çok az olması Dünya üretimine fazla etki yapmamaktadır. Kuzey ve Orta Amerika'da üretimin büyük çoğunluğu ABD'de yapıldığından Kuzey ve Orta Amerika üretimini bu ülke belirlemektedir. Verim itibarıyla kıtalar karşılaştırıldığında Kuzey ve Orta Amerika'dan sonra Avrupa, Güney Amerika, Asya ve Afrika şeklinde sıralanmaktadır. Sıralamanın gösterdiği şekilde verim sıralaması kıtalar arasındaki gelişmişlik düzeylerini yansıttığı görülmektedir.

lke bazında birim alana verim 1985 yılında en yüksek Mısır 1625 kg/h Etyopya (1300 kg/h), Meksika (925 kg/h), Türkiye (919 kg/h) ve ABD (911 kg/h)'de gerekleŒmiŒtir. Dünya'nın en büyük üreticilerinden birisi olan Hindistan'da ise verim 510 kg/h gibi oldukça dŒktr.

Tablo:4

Dünya Mercimek Ekim Alanı, Üretim ve Verimi

Üretim :1000
Ekim Ale.:1000
Verim :Kg/ha

Ülkeler	1976			1977			1978			1979			1980			1981			1982			1983			1984			1985		
	Ekim Alanı	Üretim	Verim	Ekim Alanı	Üretim	Verim	Ekim Alanı	Üretim	Verim	Ekim Alanı	Üretim	Verim	Ekim Alanı	Üretim	Verim	Ekim Alanı	Üretim	Verim	Ekim Alanı	Üretim	Verim	Ekim Alanı	Üretim	Verim	Ekim Alanı	Üretim	Verim			
Dünya	1838	1127	613	1870	1205	644	1834	1126	614	1848	1077	583	1805	1058	586	1892	1249	660	1968	1292	657	2391	1628	681	2279	1527	670	2469	1650	668
Afrika	189	128	672	152	80	520	130	80	617	116	60	520	104	58	554	111	74	665	144	81	559	151	83	554	124	64	514	135	106	788
Asya	26	43	1622	20	24	1186	15	16	1054	9	9	974	6	7	1111	5	5	1070	5	6	1200	6	7	1167	7	10	1405	8	11	1625
Avrupa	93	43	442	60	42	706	53	33	557	59	27	460	42	31	733	53	60	1123	55F	60F	1031	55	42	761	40	25	630	50F	67	1302
Orta ve Güney Amerika	50	34	688	36	8	223	37	21	570	39	13	470	37	16	432	34	5	147	65F	10F	154	79	32	407	65	25	382	65F	25F	385
Amerika	45	49	1023	58	63	1091	57	64	1120	58	65	1122	151	132	873	126	150	1192	141	173	1222	101	108	1065	106	83	782	156	110	873
Avrupa	8	8	733	7	6	936	6	6	1083	4	8	1000	11	9	830	10	8	800	10	8	800	13	10	797	13	12	823	13	12	823
ASD	10	42	1465	51F	56	1112	51F	58	1125	52F	59	1136	92	97	1054	65	86	1331	71	83	1246	41	43	1042	23	27	830	41	27	811
Orta ve Güney Amerika	56	37	652	32	78	922	111	67	607	38	55	557	36	51	537	90	39	434	73	38	517	52	33	572	58	34	582	70	44	430
Avrupa	8	12	1412	29	41	1443	55	40	734	22	12	569	23	17	730	22	13	606	14	14	993	7	7	838	11	7	617	8	7	875
Asya	1408	519	322	1490	894	600	1425	827	580	1443	807	548	1360	732	538	1461	927	613	1509	935	619	1972	1329	674	1564	1250	671	1937	1288	645
Avrupa	68	48	493	75	49	455	73	51	648	85	53	595	85	49	580	84	49	591	75	49	650	73	44	607	73	49	670	73	40	655
Asya	638	461	471	653	394	461	681	354	436	925F	490F	482	843	320	377	315	456	499	1021	492	437	936	489	480	943	531	566	1058	544	510
Avrupa	110	85	868	178	117	658	136	92	679	89	43	483	85	83	977	72	61	847	80	70	875	71	61	852	63	35	882	48	726	
Asya	140	100	1030	240	260	1083	174	220	1268	200	184	920	191	195	1021	255	280	1098	213	236	1109	650	650	1000	600	570	915	620	619	
Avrupa	64	58	730	83	84	903	91	81	890	95	73	735	84	79	905	92	92	563	88	59	645	101	67	671	86	86	895	121	88	812
Asya	13	47	642	71	60	893	71	59	831	76	48	632	79	56	893	71	22	303	65	37	452	65	37	562	64	44	632	64	51	757
SSSR	47	25	529	15	8	533	20	7	350	12	23	1667	7	6	857	9	7	778	12	8	687	14	10	714	32	11	344	40F	13F	325

FAO, Production Yearbook, 1976-1985.

2- Nohut

Nohut Dünya baklagil üretimi içerisinde fasulye ve bezelyeden sonra en fazla üretimi yapılan baklagildir. Dünya nohut üretimi inceleme dönemi içerisinde zaman zaman artma göstermiş ancak bu artışlar sürekli olmayıp konjoktüre bağlı küçük artışlar şeklinde olmuştur. Nohutun Dünya baklagil üretimi içerisindeki payı 1976'da % 15, 1982'de % 14, 1985'de ise % 13 olmuştur. Oranlardan da görüldüğü üzere nohutun Dünya baklagil üretimi içerisindeki nisbi önemi çok az da olsa azalma göstermektedir. Kıtalar ve önemli üretici ülkeler itibariyle dünya üretim miktarı tablo:5'te verilmiştir.

Tablo:5'ten görüldüğü üzere nohut ekim alanlarının azalma gösterdiği, üretimin ve verimin az da olsa bir artış gösterdiği görülmektedir. 1976 yılında 6 246 bin ton olan dünya nohut üretiminin zaman zaman dalgalanma göstererek 1983'de 6 965 bin tona, 1985'de ise küçük bir azalma ile (% 8) 6 416 bin tona ulaştığı görülmektedir.

Dünya nohut üretiminin büyük bölümünün Asya kıtasında gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu 1976'da % 91 1980'de % 86, 1983'de % 92 ve 1985'de % 92 gibi çok yüksek oranlar olmuştur. Diğer kıtaların payları ise, Afrika kıtasının 1976'da % 4, 1980'de % 6, 1983'de % 4, 1985'de % 4, Kuzey ve Orta Amerika'nın 1976'da % 3, 1980'de % 5, 1983'de % 2, 1985'de % 2, Güney Amerika'nın 1976'da % 04, 1980'de % 06, 1983'de % 03, 1985'de % 04, Avrupa'nın ise 1976'da % 2, 1980'de % 2, 1983'de % 1 ve 1985'de %1 olmuştur.

Önemli miktarda nohut üreten ülkeler Asya'da başta Hindistan, Pakistan, Türkiye ve Bangladeş, Kuzey ve Orta Amerika'da Meksika, Güney Amerika'da Arjantin, Avrupa'da ise İspanya başlıcalarını oluşturmaktadırlar.

Hindistan gerek Asya kıtasında gerekse Dünya üretiminde oldukça etkin bir yere sahiptir. Bu ülkedeki konjontür Dünya konjontürünü oluşturmakta, nohut üretiminin bu ülke üretimiyle paralel gelişmesine neden olmaktadır.

Hindistan üretim miktarı açısından Dünya ülkeleri içerisinde 1982 yılında 4 567 bin ton ile birinci (% 74), 290 bin tonla (% 5) Türkiye ikinci, 275 bin tonla (% 4) ile Pakistan üçüncü durumda iken, bu durum 1985 yılında 4 547 bin tonla (% 71) Hindistan birinci, 519 bin ton ile (% 8) Pakistan ikinci duruma yükselmiş, 380 bin tonla (% 6) Türkiye ise Pakistan'la yer değiştirerek üçüncü duruma düşmüştür.

Üretimin istikrarı yönünden en fazla üretim yapılmasına rağmen Hindistan'da istikrarın görülmediği konjontür dalgalanma sınırının geniş olduğu görülmektedir. Aynı şekilde Pakistan'ında istikrarlı bir üretici durumunda olmadığı, Türkiye'nin ise bu ülkelere göre daha istikrarlı üretim gerçekleştirdiği görülmektedir.

Birim alana verim açısından Kuzey ve Orta Amerika'nın birinci, Avrupa'nın ikinci, Asya'nın üçüncü, Afrika'nın dördüncü ve Kuzey ve Orta Amerika üretiminin tamamı Meksika tarafından yapılmaktadır. Meksika'da verimliliğin yüksek olmasına rağmen ekim alanlarının az oluşu üretiminde az olmasına neden olmakta, mevcut üretimi de Dünya üretimi

içerisinde önemli bir büyüklüğü teşkil etmediğinden verim yüksekliği dünya üretimine çok fazla katkıda bulunmamaktadır.

Ülkeler itibariyle birim alana verimde ise 1985 yılında Mısır 1737 kg/h ile en yüksek verime ulaşmış bunu 1086 kg/h ile Türkiye, 1000 kg/h ile Arjantin ve Meksika 808 kg/h ile de Bangladeş izlemektedir. Bu yılda en büyük üretici durumundaki Hindistan'da ise 663 kg/h gibi düşük bir oranda gerçekleşmiştir.

Tablo:5

Dünya Nohut Ekim Alanı, Üretimi ve Verimi

Üretim : 1000 ton
 Ekim Ala. : 1000 hektar
 Verim : Kg/ha

Ülke	1977		1978		1979		1980		1981		1982		1983		1984		1985	
	Ekim Alanı	Üretim	Ekim Alanı	Üretim	Ekim Alanı	Üretim	Ekim Alanı	Üretim	Ekim Alanı	Üretim	Ekim Alanı	Üretim	Ekim Alanı	Üretim	Ekim Alanı	Üretim	Ekim Alanı	Üretim
Almanya	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
Avrasya	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
Avrupa	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
Avustralya	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
Batı Avrupa	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
Doğu Avrupa	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
Ekim Alanı	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
Üretim	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
Verim	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000

Not: FAO, Roma, 1985

3. Fasulye

Fasulye Dünya baklagil üretiminde en büyük paya sahip ürün durumundadır. Dünya fasulye üretimi baklagiller içerisinde en istikrarlı gelişmeyi göstermiş, inceleme dönemi içerisinde zaman zaman çok küçük dalgalanmalar göstermiştir. Ancak bu dalgalanmalar diğer baklagil türlerinde olduğu gibi büyük olmayıp, çok küçük olarak nitelendirilebilecek dalgalanmalardır. Fasulyenin Dünya baklagil üretimi içindeki payı 1976'da % 28, 1981'de % 34 ve 1985'te % 30 olmuştur. Bu gelişmelerden de görüldüğü gibi fasulye Dünya baklagil üretiminin 1/3 ünü oluşturmaktadır. Kıtalar ve önemli üretici ülkeler itibariyle fasulye üretimi Tablo:6'da verilmiştir.

Tablo:6'dan da görüleceği gibi fasulye ekim alanları sabit sayılabilecek gelişme göstermektedir. Üretimde ise önemli bir gelişme olmayıp, küçük artışlar şeklinde istikrarlı bir gelişme seyri görülmektedir. 1976'da 11999 bin ton olan dünya fasulye üretimi 1979 yılına kadar artarak 14 781 bin tona yükselmiş, bu yıldan sonra ise 1980'de % 17 azalma göstererek 12 646 bin tona düşmüş, bundan sonra istikrarlı bir artış eğilimi göstererek 1983'de 14 078 bin tona ve 1985'te 14 615 bin tona ulaşmıştır.

Fasulye üretiminin en fazla Asya kıtasında yapıldığı görülmektedir. Asya kıtası, Dünya fasulye üretiminin 1976'da % 43'ünü, 1983'de % 50'sini, 1985'de ise % 43'ünü oluşturarak, yaklaşık yarısını sağlamıştır.

Diğer kıtaların payları ise Güney Amerika'nın 1976'da % 21, 1983'de % 15, 1985'de % 21, Kuzey Amerika'nın 1976'da % 18, 1983'de % 17, 1985'te % 18, Afrika'nın 1976'da % 11, 1983'de % 12, 1985'te % 12, Avrupa'nın ise 1976'da % 6, 1983'de % 4, 1985'te ise % 5 olmuştur.

Dünya ülkeleri içerisinde en fazla fasulye üreten ülkeler Asya kıtasında Hindistan, Çin, Tayland ve Türkiye, Güney Amerika'da Brezilya, Kuzey Amerika'da Meksika ve ABD, Afrika'da Uganda, Rwanda, Burundi ve Tanzanya, Avrupa'da ise Yugoslavya ve İspanya'dır.

Hindistan gerek ekim alanı gerekse üretim açısından Dünya ülkeleri içinde birinci sırayı almakla birlikte, verimin düşük olması nedeniyle ekim alanı oranı ile, üretim oranı oldukça farklılıklar göstermektedir. Dünya ekim alanı oranı 1985 yılında % 35 iken, üretime oranı ancak % 20'dir. Hindistan'da verim düşüklüğü nedeniyle istikrarlı bir üretimde sağlanamamaktadır. Üretim açısından dünya ülkeleri içerisinde 1985 yılında Hindistan 2900 bin tonla (% 20) birinci, 2547 bin tonla (% 17) Brezilya ikinci, 1640 bin tonla (%11) Çin üçüncü sırayı almaktadırlar. Türkiye ise 170 bin tonla % 1,2'lik bir paya sahip bulunmaktadır.

Birim alana verim açısından Kuzey ve Orta Amerika'nın birinci, Afrika'nın ikinci, Avrupa'nın üçüncü, diğer kıtalar ise Güney Amerika ve Asya olarak sıralanmaktadır.

Ülkeler itibariyle birim alana verim 1985 yılında 1679 kg/h ile ABD en yüksek verime ulaşmış, buna 1478 Kg/h ile Türkiye, 1153 Kg/h ile Çin ve 1000 Kg/h ile Rwanda izlemektedir. Verimleri diğer ülkelere göre oldukça yüksek olan bu ülkelerde üretim az olduğundan Dünya üretiminde fazla etki yapmamaktadır. Bunun aksine en büyük fasulye üreticisi durumundaki Hindistan'da verim 1985 yılında 133 Kg/h olmuş ve aynı zamanda önemli üretici ülkeler içerisinde en düşük verimi oluşturmaktadır.

Tablo:6

Dünya Fasulye Ekim Alanı, Üretim ve Verimi

Üretim : 1000 ton
Ekim Ala.:1000 hektar
Verim : Kg/ha

Ülkeler	1976			1977			1978			1979			1980			1981			1982			1983			1984			1985			
	Ekim Alanı	Üretim	Verim	Ekim Alanı	Üretim	Verim	Ekim Alanı	Üretim	Verim	Ekim Alanı	Üretim	Verim	Ekim Alanı	Üretim	Verim	Ekim Alanı	Üretim	Verim	Ekim Alanı	Üretim	Verim	Ekim Alanı	Üretim	Verim	Ekim Alanı	Üretim	Verim				
Dünya	23525	11899	523	25616	14955	549	25372	14202	560	25486	14781	580	24210	13646	532	24915	14240	572	25447	14195	558	24712	14078	579	25270	14991	593	25275	14415	576	
Afrika	2143	1333	622	2082	1249	597	2131	1285	603	2157	1359	634	2013	1304	648	2143	1413	669	2232	1497	669	2322	1659	694	2312	1636	707	2407	1732	719	
Burundi	245	152	620	252	160	635	259	162	627	266	165	619	258	173	671	262	177	686	265	181	689	309	280	899	240	341	861	300	290	907	
Burundi	190	144	743	213	172	805	215	174	811	222	184	838	216	176	815	217	175	820	224	185	826	266	257	969	240	357	1069	240	256	1000	
Tanzanya	274	157	499	300	150	500	300	150	500	298	149	500	300	150	500	300	150	500	300	152	496	166	222	633	447	229	627	453	122	627	
Burundi	417	266	667	338	169	530	356	175	492	374	181	485	290	186	645	300	293	977	380	361	950	298	338	800	300	340	800	330	340	800	
Orta ve Güney																															
Amerika	2707	3165	794	2738	1855	677	2767	2198	794	2718	2378	875	3064	2617	853	3619	3360	928	2894	2666	891	3082	2424	784	3406	2701	782	3318	2620	784	
Meksika	1540	317	206	1631	770	472	1580	940	595	1565	1056	666	1763	971	551	2150	1469	683	1712	1283	636	1964	1282	642	2158	1672	689	2010	1385	684	
ABD	603	841	1393	518	791	1495	592	864	1441	574	917	1633	737	1197	1625	809	1460	1623	714	1123	1570	461	704	1527	591	956	1617	492	1010	1679	
Güney Amerika	4761	2875	641	5035	2838	542	5271	2736	519	4924	2814	571	5324	2573	459	5716	2976	512	4403	2578	535	4897	2116	450	4578	2114	517	5074	2331	584	
Brezilya	4198	2120	509	4586	2188	477	4812	2137	519	4643	2368	524	5031	2339	468	5957	2339	468	5957	2339	468	4064	2339	468	4064	2339	468	4064	2339	468	
Asya	11110	7180	646	13395	7335	548	12643	7176	528	14072	7515	536	12432	6535	448	12209	6776	473	12207	6761	470	12721	6666	519	12160	6863	544	12204	6708	544	
Çin	11091	7161	646	9665	7459	688	10449	7582	685	11000	7929	716	11732	6335	463	11603	7382	633	12115	7378	607	12721	7378	607	12160	6863	544	12204	6708	544	
Hindistan	8439	2689	319	8030	2152	269	8230	2464	299	8300	2400	289	8299	2469	296	9039	2944	326	8000	2900	360	8111	2902	354	8001	2910	360	8700	2910	360	
Endonezya	180	141	778	430	277	481	418	262	627	418	260	622	415	261	629	400	250	623	400	250	623	428	288	649	428	288	649	428	288	649	
Thailand	131	158	1540	106	162	1530	101	160	1589	106	165	1557	114	165	1447	105	160	1524	111	172	1548	120	175	1458	113	173	1464	113	175	1473	
Türkiye	1009	101	382	1594	886	430	1501	721	487	1589	699	449	1240	603	494	1177	673	572	1335	624	505	1303	768	582	1240	784	636	1303	784	636	
Yapay	166	107	643	157	70	446	150	98	650	140	102	729	132	81	614	129	78	608	126	76	609	113	77	694	113	77	694	113	77	694	
İspanya	162	162	1001	145	170	1172	132	133	1026	140	154	1100	131	134	1020	159	143	899	159	143	899	160	158	888	126	125	987	127	110	869	
SSCB	39	80	2042	52	116	2231	52	97	1865	50	90	1800	49	60	1224	48	70	1458	47	75	1596	50	105	2319	53	78	1472	56	85	1518	

Kaynak: FAO, Production Yearbook, 1976-1985

4- Bakla

Bakla, Dünya baklagil üretiminde incelenen ürünler içerisinde en az üretilen üründür. Dünya bakla üretimi genel olarak azalma eğilimi göstermektedir. Bu da Dünya baklagil üretimi içerisindeki payının zaman içinde azaldığını, 1976'da % 10, 1981'de % 9, 1984'te % 8,5 ve 1985'te % 8'e düştüğünü göstermektedir. Bu durum baklanın Dünya baklagil üretimi içerisinde gerek mutlak, gerekse nisbi olarak öneminin azaldığını ifade etmektedir. Kıtalar ve önemli üretici ülkeler itibariyle bakla üretimi tablo:7'de verilmiştir.

Tablo:7'den görüleceği üzere üretim, ekim alanlarına bağlı olarak dalgalanmalar göstermekte, ancak genel eğilimin azalma yönünde olduğu görülmektedir. 1976 yılında 4156 bin ton olan Dünya bakla üretimi 1979 yılına kadar artarak 7 376 bin tona ulaşmış, bu yıldan sonra azalma eğilimine girmiş ve 1980 yılında % 68 gibi büyük bir oranda azalarak 4 373 bin ton düşmüştür. Düşme devam ederek 1985 yılında 4 170 bin tona ulaşmıştır.

Bakla üretiminin diğer baklagil ürünlerinde olduğu gibi en fazla Asya kıtasında yapıldığı görülmektedir. Asya kıtası, Dünya bakla üretiminin 1976 yılında % 61, 1983'te % 61 ve 1985'te % 57 gibi Dünya üretiminin yarısından fazlasına sağladığı görülmektedir. Diğer kıtaların payları ise 1985 yılında Afrika'nın % 25, Avrupa'nın % 13, Güney Amerika'nın % 3, Kuzey ve Orta Amerika'nın % 2 olmuştur.

Ülkeler itibariyle Dünya'da en fazla bakla üreten Asya kıtasında Çin ve Türkiye, Afrika kıtasında Etyopya ve Mısır, Avrupa kıtasında İtalya ve İspanya, Güney Amerika'da ise Brezilya'dır. Dünya'nın en büyük bakla üreticisi Çin üretim miktarının mutlak olarak olduğu kadar verimde de

büyük farklar sağlamıştır. 1985 de Çin'in Dünya bakla ekim alanına oranı % 54, üretimde ise Dünya üretimine oranı % 55'tir. Bu durumda göstermektedir ki; Çin ekim alanındaki büyüklüğünü iyi kullanarak kendisine iyi bir avantaj sağlamaktadır. Üretim açısından 1985 yılında Çin 2 300 bin ton (% 55) ile birinci, 500 bin tonla (%12), Etyopya ikinci, 307 bin tonla (%7) Mısır üçüncü sırayı almaktadır. Türkiye ise 73 bin tonla Dünya bakla üretiminde % 1,7 gibi küçük bir paya sahiptir.

Birim alana verim açısından Avrupa kıtası ilk sırayı alırken, Asya ikinci, Afrika ise üçüncü sırayı almaktadır. Ülkeler itibariyle birim alana verim 1985 yılında 2 193 Kg/h ile Mısır en yüksek verimi sağlamış, bunu, 1698 Kg/h ile Türkiye, 1429 Kg/h ile Etyopya, 1395 Kg/h ile İtalya, 1353 Kg/h ile Çin ve 1132 Kg/h ile İspanya izlemektedir.

Bu ülkelerden gerek mutlak olarak üretim, gerekse verim olarak önemli olan ülkeler ancak Çin, Etyopya ve Mısırdır. Diğer ülkelerin üretimleri çok küçük miktarda olduğundan Dünya üretiminde fazla etkili olamamaktadırlar.

Tablo:7

Dünya Baklagil Ekim Alanı, Üretimi ve Verimi

Üretim : 1000 ton
Ekim Ala: 1000 Hek.
Verim : Kg/ha.

Ülkeler	1976			1977			1978			1979			1980			1981			1982			1983			1984			1985		
	Ekim Alanı	Üretim	Verim	Ekim Alanı	Üretim	Verim	Ekim Alanı	Üretim	Verim	Ekim Alanı	Üretim	Verim	Ekim Alanı	Üretim	Verim	Ekim Alanı	Üretim	Verim	Ekim Alanı	Üretim	Verim	Ekim Alanı	Üretim	Verim	Ekim Alanı	Üretim	Verim	Ekim Alanı	Üretim	Verim
Dünya	3886	4156	1070	6824	6789	995	6905	7611	1015	7006	7376	1053	3705	4373	1180	3540	4028	1138	3699	4224	1142	3311	3966	1198	3258	4302	1321	3155	4170	1321
Afrika	744	891	1199	706	726	1026	752	755	1005	758	754	995	716	904	1263	670	775	1157	750	868	1157	781	945	1210	770	886	1292	793	1062	1340
Mısır	106	241	2267	123	270	2202	190	231	2303	105	236	2250	110	221	2016	99	241	1889	100	200	2000	128	295	2305	129	297	2302	140	307	2193
Syçya	208	287	998	282	282	1000	296	265	896	309	272	880	306	469	1531	310	450	1452	310	450	1452	350	389	1109	343	450	1312	350	500	1429
Paç	213	263	1234	190	94	493	221	161	730	208	148	710	156	104	670	130	39	300	214	106	495	171	142	834	160	122	763	160	122	763
Kuzey ve Orta Amerika	73	49	676	84	47	557	82	61	743	86	66	769	73	72	986	75	97	1285	77	83	1078	78	73	942	80	74	929	84	77	922
Güney Amerika	282	127	526	245	120	472	257	133	517	276	149	541	191	89	467	218	106	489	229	119	520	138	77	560	189	103	544	157	105	530
Brezilya	182	72	379	179	62	347	200	80	400	209	85	434	133	37	276	160	50	313	170	60	353	85	22	261	135	44	327	142	45	317
Asya	2161	2517	1066	5358	5284	986	5358	5389	1006	5450	5788	1050	2358	2788	1183	2231	2591	1161	2308	2590	1166	1978	2402	1214	1859	2526	1359	1758	2393	1362
Çin	2100	2433	1058	5300	5200	981	5300	5300	1000	5400	5700	1056	2300	2700	1174	2200	2500	1136	2250	2600	1156	1920	2300	1198	1800	2425	1347	1700	2500	1353
Türkiye	31	51	1612	30	50	1667	31	55	1787	31	52	1689	30	52	1733	3	55	13333	29	53	1808	43	77	1812	42	76	1810	43	73	1896
Avrupa	455	670	1254	422	606	1437	450	667	1482	420	612	1456	359	505	1411	335	443	1322	319	448	1408	319	458	1433	314	554	1727	307	522	1700
İtalya	209	353	1207	161	135	1215	178	235	1319	166	212	1311	161	214	1329	152	201	1272	155	195	1260	150	166	1101	145	222	1100	141	182	1355
İspanya	117	118	1205	96	90	913	95	109	1138	87	91	1046	85	99	1173	65	48	736	52	54	1038	52	41	788	59	64	1185	57	60	1132

Kaynak: FAO, Production Yearbook, 1976-1985

III. DÜNYA BAKLAGİL TİCARETİ

Dış ticaret günümüz toplumlarının en önemli sorunlarını teşkil etmektedir. Dış ticaret öncelikle çeşitli ulusal ekonomiler arasındaki mal değişimlerini içermektedir (20). Ancak uluslararası ekonomik ilişkilerin sadece mal değişimlerinden olmadığı da açıktır. Uluslararası hizmet, sermaye ve işgücü akımları da dış ticaret kapsamına girmektedir.

Bizim burada incelediğimiz baklagil ticareti ise mal değişimini ifade eden dış ticaret türüdür. Bu nedenle öncelikle Dünya baklagil ihracatını, ithalatını ve bu işlemlerin yapılmasında geçerli olan fiyatlar ayrı ayrı incelenmiştir. İhracat ve ithalatın ürün bazında veri bulunmadığından bunlar toplam baklagil ihracat ve ithalatı olarak incelenmiştir.

A- İHRACAT

Dış ticaretin ulusal ekonomi açısından en önemli kalem olması, dış ticaret politikası amaçları olan kendi kendine yeterlik, ekonomik refah, tam istihdamı sağlama, ödemeler dengesini sağlama ve ekonomik kalkınmanın (21) gerçekleştirilmesinde en önemli etkiyi yapmaktadır.

Dış ticaret politikasının amaçlarını gerçekleştirmede kullandığı araçlar ise, tarifeler, tarife dışı kısıtlamalar, ihracatı teşvik için mali yardımlar ve döviz kontrolüdür (22).

(20) Halil SEYİDOĞLU, Uluslararası İktisat, Teori-Politika-Uygulama, 5.B., Ankara, 1986, s.288.

(21) Rıdvan KARLUK, Türkiye'de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi, E.İ.T.İ.A. Yay.No: 237/158, Eskişehir, 1981. s.3. Daha Geniş Bilgi için Bkz.Halil SEYİDOĞLU, Uluslararası s.288-291.

(22) Rıdvan KARLUK, Uluslararası Ekonomi, İstanbul, 1984, s.217-222.

Bu araçlarda ihracat için en fazla kullanılan ihracatı teşvik için yapılan mali yardımlar başta olmak üzere diğer araçlarda kullanılmaktadır.

Baklagil ihracatı ürünün özelliği dolayısıyla yaygın olup, birçok ülkeyi ilgilendirmektedir. İhracatın bu kadar çok ülkeyi ilgilendirdiği ve üretiminin büyük ölçüde yapıldığı halde ihracat hacmi, üretimin çok küçük kısmını oluşturmaktadır. Dünya baklagil ihracatı Tablo:8'de verilmiştir.

Kıtalar İtibariyle Baklagil İhracatı

Miktar:1000 ton
Değer :1000 dolar

Yıllar	Asya		Afrika		Avrupa		Kuzey ve Orta Amerika		Güney Amerika		Okyanusya		SSCB		Toplam	
	Miktar	Değer	Miktar	Değer	Miktar	Değer	Miktar	Değer	Miktar	Değer	Miktar	Değer	Miktar	Değer	Miktar	Değer
1976	384	126	353	94	312	146	481	214	251	77	32	9	37	16	1850	68
1977	425	182	323	106	376	162	561	228	236	85	40	12	43	19	2004	79
1978	549	200	176	77	435	188	523	238	306	120	36	16	52	30	2077	86
1979	639	248	161	73	535	244	580	296	283	122	44	17	54	30	2295	103
1980	682	296	191	80	548	273	1004	603	254	147	72	22	32	12	2783	143
1981	947	470	120	53	524	255	1211	796	209	124	64	24	44	19	3120	174
1982	1043	449	129	58	498	228	892	461	216	88	80	26	39	13	2897	132
1983	1109	405	175	58	676	268	799	321	235	72	106	28	47	12	3148	116
1984	1107	444	68	26	930	315	816	336	228	86	78	28	61	16	3289	125
1985	1067	468	60	29	1377	412	695	323	316	124	100	30	64	17	3680	140

Kaynak: FAO, Trade Yearbook, Rome, 1979, 1982, 1984, 1985.

Tablo:8'de görüldüğü gibi baklagil ihracatı gerek miktar olarak, gerekse değer olarak artma eğiliminde olduğu görülmektedir. Miktar olarak baklagil ihracatı 1981 yılı hariç genel olarak artmıştır. 1976 yılında 1 850 bin ton olan Dünya baklagil ihracatı % 99 artarak 1985 yılında 3680 bin tona ulaşmıştır. Değer olarak da zaman zaman dalgalanma göstererek 1977 yılında 794 bin dolar olan Dünya baklagil ihracatı %77 artarak 1985 yılında 1403 bin dolara ulaşmıştır. İhracatın üretime oranı ise 1976'da % 4, 1983'te % 7 ve 1985'de ise 7 olmuştur. Baklagil üretiminin giderek daha büyük kısmının ticarete konu olduğu görülmektedir.

Dünya baklagil ihracatının büyük bölümünün Asya ve Kuzey Amerika kıtaları tarafından yapıldığı görülmektedir. İhracatta kıtalar itibariyle Asya birinci, Kuzey ve Orta Amerika ikinci, Avrupa üçüncü, bunları Güney Amerika, Afrika ve Okyanusya takip etmektedir. SSCB ise hem Asya'da hem de Avrupa'da bulunduğu için ayrıca belirtilmiştir.

Asya kıtası ihracatı 1976 yılında 384 bin ton iken 1983 yılına kadar artmış bu yılda 1 109 bin tona yükselmiş, bu yıldan sonra küçük de olsa % 4 oranında azalarak 1985 yılında 1067 bin tona ulaşmıştır. Asya kıtasının inceleme dönemi boyunca artışı ise % 277 gibi oldukça büyük bir artıştır. Değer olarak ise, miktara bağlı olarak artışlar görülmüş, ancak 1983 yılına kadar birim fiyatlarda düşmeye rağmen (fiyatlar ileride incelenecektir) artmış ve 1985 yılında 468 bin dolara ulaşmıştır. Kuzey ve Orta Amerika ise en ilginç gelişmeyi göstermiştir. 1981 yılına kadar gerek miktar, gerekse değer olarak hızlı artışlarla birinciliğe kadar yükselmiş miktar 1211 bin tona, değeri ise 796 bin dolara yükselmiştir. Ancak bu yıldan sonra sürekli bir azalma göstererek 1985 yılında miktar 695 bin tona, değer ise 323 bin dolara düşmüştür. Afrika kıtası

ihracatı sürekli azalmakta ve 1976 yılında ihracat içindeki payı % 19 iken, 1985 yılında 60 bin tona kadar düşmüş, ihracattaki payı da % 1,6'ya kadar inmiştir. Avrupa kıtası ise üretiminden daha fazla ihracat yaparak reeksport ticaretinden faydalanmaktadır. İhracatı zaman zaman küçük düşmeler göstermekte ise de genel olarak artmaktadır. 1985 yılında 1 377 bin ton ihracat ile en fazla ihracat yapan kıta olmuştur.

Tablo:9

Önemli Miktarda Baklagil İhracat Eden Ülkeler

Ülkeler	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1985 ihracatı nın Dünya ih- racatına %
											Oranı
Ünvan	1850	2004	2077	2295	2783	3120	2897	3148	3289	3680	-
Gelişmiş Ülkeler	671	728	789	968	1451	1664	1360	1391	1530	1983	54
uzey Amerika	344	374	390	470	913	1141	853	679	635	646	17,5
ABD	308	269	329	366	750	979	679	447	446	446	12,1
Kanada	82	104	62	37	163	161	174	232	190	200	5,4
batı Avrupa	207	301	353	447	458	448	422	606	814	1234	33,5
Fransa	53	77	78	144	169	155	219	363	428	665	18,1
Hollanda	63	78	70	70	70	67	74	69	93	82	2,2
İngiltere	45	69	139	147	125	132	51	54	66	144	3,9
kyanasya	38	40	36	44	72	64	80	106	78	100	2,7
İşler Gelişmiş Ülk.	10	13	9	7	7	11	4	1	3	3	0,008
Gelişmekte Olan Ülk.	976	1075	1081	1117	1139	1225	1318	1498	1410	1255	34,1
Afrika	342	308	164	153	182	108	123	167	66	58	1,6
Etyopya	81	68	24	33	28	19	20	36	16	10	0,3
Fas	173	133	62	40	40	10	20	9	12	16	0,4
Latin Amerika	340	424	437	393	345	279	255	355	409	365	10,0
Arjantin	192	156	231	180	179	131	153	169	195	230	6,3
Meksika	73	178	128	105	86	67	36	114	176	44	1,2
Asya	384	425	549	639	682	947	1043	1109	1107	1067	29,0
Burma	33	23	26	19	66	80	98	77	52	60	1,6
Suriye	18	50	108	124	57	18	41	29	73	15	0,4
Tayland	104	129	190	220	209	204	220	203	222	283	7,7
Türkiye	77	91	118	155	219	448	508	607	514	361	9,8
in	90	84	72	68	70	108	92	134	151	201	5,5
Doğu Avrupa ve SSCB	109	117	134	141	122	120	115	118	178	207	5,6

Kaynak: FAO, Trade Yearbook, Rome, 1976, 1979, 1982, 1984, 1985.

Tablo:9'un incelenmesinden de görüleceği üzere 1979 yılına kadar baklagil ihracatının yaklaşık % 50'sini geliştirmekte olan ülkelerden yapılırken, 1980'den sonra bu oran değişmiş 1985 yılına kadar artarak bu yılda ihracatın % 54'ü gelişmiş ülkelerden yapılır hale gelmiştir. Geliştirmekte olan ülkelerin 1985 yılında ihracat içindeki payı ise % 34,1'dir. Aynı yılda Çin'in payı % 5,5, Doğu Avrupa ve SSCB'nin payı ise % 5,6 olmuştur.

Batı Avrupa Dünya baklagil üretiminin % 7'sine sahip olduğu halde 1985 yılında 1234 bin ton baklagil ihraç ederek Dünya ihracatının % 33,5'ini oluşturmuştur. Bu ihracatın % 54'ü Fransa'dan yapılmıştır. Fransa, Hollanda, İngiltere gibi Batı Avrupa ülkelerinin ihracatta bu kadar büyük pay oluşturmaları üretimlerinden olmayıp, reeksport yoluyla Asya ve Afrika ülkelerinden aldıkları baklagili uygun zaman ve fiyatla ihraç etmektedirler. Bu ülkeler pazarlama açısından ileri olduklarından üretim maliyetlerine katlanmadan büyük kârlar sağlayabilmektedirler.

Kuzey Amerika Dünya baklagil ihracatının 1985 yılında % 17,5'ünü gerçekleştirdiği halde üretimin ancak % 3'üne sahiptir. Bu ihracatın % 70'i ABD'den, % 30'u ise Kanada'dan yapılmaktadır. ABD'nin 1985 yılı ihracatı, Dünya ihracatının % 12'sine, Kanada'nın ise % 5,4'üne eşittir. Bu ülkelerde, üretici kuruluşları üreticilere, pazar eğilimleri, teknik yenilikler, hükümet yardımları ve aranan kaliteler konusunda bilgi vermekte, kalite kontrolünün da sıkı bir şekilde yapıldığından fiyat primide sağlayabilmektedirler.

Asya'da en büyük ihracatçı 1985 yılı itibariyle 361 bin tonla Türkiye'dir. Türkiye'yi 283 bin tonla Tayland izlemektedir. Türkiye ihracatının Dünya ihracatına oranı

% 9,8, Tayland'ın ise % 7,7'dir. Tayland daha küçük artışlarla ihracatını arttırırken, Türkiye'nin hızlı bir şekilde arttığını özellikle 1980 ve sonrası 1983 yılına kadar büyük artış gösterdiği, ancak bu yıldan sonra azalmaya başladığı görülmektedir.

Latin Amerika'da Arjantin'in baklagil ihracatı üretimine bağlı olarak dalgalanma göstermekte, yine de Latin Amerika'da en fazla ihracatı yapmaktadır. Arjantin'in ihracatının Dünya baklagil ihracatındaki payı % 6,3'dür, fakat belirtildiği gibi bu oran değişmektedir. Arjantin'i % 1,2 oranla Meksika izlemektedir. Latin Amerika'da Brezilya ve Meksika üretimde büyük bir oran teşkil etmelerine rağmen iç tüketim nedeniyle üretiminin çok az bir kısmı ihracata konu olmaktadır.

Afrika'da üretim artmasına rağmen ekonomik yönden zayıf olan ülkeler, üretimlerini ihracata yöneltmeyip iç talebe cevap vermeye çalışmaktadırlar. Bu da doğal olarak ihracat içindeki oranın oldukça düşük olmasına neden olmaktadır. 1985 yılında Dünya baklagil ihracatı içinde Etyopya'nın payı % 03, Fas'ın ise % 04'dür.

Dünya baklagil ihracatı için önemli ülkeler Fransa, ABD, Kanada, Türkiye, Tayland, Arjantin, SSCB ve Çin'dir.

B- İTHALAT

Dış ticaretin diğer bir yönü olan, ithalat ekonomik faaliyetlerin yerine getirilmesinde önemli bir yere sahiptir. Ekonominin iç dinamizmini kazanabilmesi, ekonomide yetersiz yada hiç üretilmeyen ürünlerin temini, ekonomik kalkınmanın sağlanmasında ithalat gerekmektedir. Bu gelişmiş ülkeler için daha ucuza gelen (karşılaştırmalı üstünlüğe sahip) maddelerin ithali, genellikle tarım ürünü ve

maden şeklinde olurken, gelişmekte olan ülkeler için daha çok ekonomik kalkınmaya hızlandıracak sanayi ürünleri şeklinde olmaktadır.

Baklagil ithalatı özellik gösteren bir ithalattır. Hem üreticisi olduğu halde ithalat yapan ülkeler bulunmakta, hem de reeksport ticareti amacıyla ithalat yapan ülkeler bulunmaktadır. Üreticisi olduğu halde ithalat yapan ülkeler iç talebi karşılayamadığı için ithalat yapmakta, bu ülkeler genellikle geniş nüfusa sahip az gelişmiş ve geri kalmış ülkelerdir.

tablo:10

Kıtalar İtibariyle Baklagil İthalatı

Miktar: 1000 ton
Değer: 1000 dolar
% : Dünya ihracatına oran
(miktar olarak)

Yıllar	Asya			Afrika			Avrupa			Kuzey ve Orta Amerika			Güney Amerika			Okyanusya			SSCB			Toplam		
	Miktar	Değer	%	Miktar	Değer	%	Miktar	Değer	%	Miktar	Değer	%	Miktar	Değer	%	Miktar	Değer	%	Miktar	Değer	%	Miktar	Değer	%
1976	439	212	22,8	214	80	11,1	878	355	45,6	172	74	8,9	198	85	10,3	24	11	1,2	-	-	-	1924	835	-
1977	477	238	23,3	194	75	9,0	922	399	45,0	232	102	11,4	218	96	10,6	15	9	0,7	-	-	-	2049	920	-
1978	525	234	26,3	177	81	8,8	946	450	47,3	221	101	11,1	111	49	5,5	17	12	0,8	-	-	-	1998	928	-
1979	602	273	26,8	192	84	8,5	1104	535	49,1	227	110	10,1	108	57	4,8	15	12	0,7	-	-	-	2248	1070	-
1980	602	291	21,0	297	165	10,4	1067	556	37,2	664	389	23,2	209	131	7,3	19	14	0,6	8	3	0,2	2865	1548	-
1981	734	441	24,0	380	215	12,4	994	575	32,5	733	521	24,0	183	110	6,0	17	14	0,6	14	6	0,4	3054	1893	-
1982	847	468	28,6	390	194	12,2	1105	569	37,4	383	247	13,0	192	107	6,5	24	19	0,8	15	6	0,5	2956	1611	-
1983	910	398	29,8	355	189	11,6	1340	550	41,0	193	87	6,3	224	103	7,4	22	14	0,7	-	-	-	3045	1321	-
1984	980	419	28,9	344	182	10,0	1447	638	43,3	352	147	10,3	204	100	6,0	27	18	0,8	59	18	1,7	3424	1449	-
1985	950	406	35,3	353	187	9,4	1885	690	50,2	372	176	10,0	167	86	4,4	17	14	0,4	10	3	0,3	3753	1562	-

Kaynak: FAO, Trade Yearbook, Rome, 1976, 1979, 1982, 1984, 1985.

Kıtalar itibariyle baklagil ihracatı tablo:10'da verilmiştir. Tablo:10'da izleneceği üzere baklagiller için en büyük pazar Avrupa kıtasıdır. Avrupa kıtasının Dünya baklagil ithalatı içindeki payı % 32 ile % 50 arasında değişmektedir.

Dünya ithalatının sürekli bir artış içinde olduğu ve baklagillerin her geçen gün daha fazla dış ticarete konu olduğu görülmektedir. Nitekim 1976 yılında 1924 bin ton olan baklagil ithalatı dönem içinde % 95 artarak 3753 bin tona ulaşmıştır. İthalat miktarının artmasının yanısıra paralel değerinin de artması, ihracatçı ülkeleri teşvik edici bir etki olmaktadır. Böylece baklagil Dünya ticaret hacmi genişlemektedir.

Avrupa kıtasından sonra en fazla ithalat Asya kıtasınca yapılmaktadır. Asya kıtasının ithalat hacmi devamlı bir genişleme göstermekte 1976 yılında 439 bin ton olan ithalat 1985 yılında 950 bin tona yükselmiştir. Asya 1000 bin tona yaklaşan bu ithalat hacmiyle Dünya baklagil ithalatının % 25'ini teşkil etmektedir. Kuzey Amerika'da oldukça ilginç bir ithalat gelişimi görülmektedir. 1981 yılına kadar artan ithalat bu yılda Dünya ithalatının %24'e ulaştığı halde, bu yıldan sonra çok hızlı bir şekilde düşmeye başlamış, 1983'de 193 bin tona (% 6,3) ve 1985 yılında da 372 bin tona (% 10) düşerek istikrarsız bir seyir izlemiştir. Kuzey ve Orta Amerika'yı Afrika kıtası takip etmektedir. Afrika kıtasının ithalat hacmi de genel olarak genişlemekte zaman zaman dalgalanmalar göstermektedir. Afrika kıtasının ithalatı 1976 yılında 214 bin ton iken 1985 yılında 353 bin tona yükselmiştir. Afrika kıtasının Dünya baklagil ithalatı içindeki payı % 10 dolayındadır.

Bu zaman zaman dalgalanmalara bağlı olarak değişmektedir. Güney Amerika ve Okyanusya kıtaları toplam ithalat içinde çok az bir yer işgal etmektedirler. Bunlardan Güney Amerika % 6-7 dolayında, Okyanusya ise % 07 dolayında küçük bir pa-ya sahiptirler.

Ülkeler itibariyle baklagil ithalatı ise Tablo:11' de verilmiştir.

Tablo:11'in incelenmesinden de görüleceği gibi Dünya'nın en büyük baklagil pazarı gelişmiş ülkelerdir. 1985 yılında 2 109 ^{/bin} ton baklagil ithalatı ile Dünya bakla-
gil ithalatının % 56,2 oluşturduğu görülmektedir. Geliş-
mekte olan ülkelerin ithalatı ise 1985 yılında 1520 bin
ton ile Dünya baklagil ithalatının % 40,5'ini, merkezi
planla yönetilen ülkeler ise 125 bin tonla % 3,3'ünü kar-
şılmaktadır.

Gelişmiş ülkeler içerisinde aynı zamanda Dünya'da en büyük baklagil pazarı Batı Avrupa ülkeleridir. Bu ül-
kelerin ithalatı 1985 yılında 1853 bin ton olmuş ve Dünya
baklagil ithalatının yaklaşık yarısıdır. Batı Avrupa ül-
keleri içerisinde en büyük ithalatçılar Hollanda ve Batı
Almanya'dır. Bu ülkelerin 1985 yılında Dünya ithalatına
oranı % 15,3 ve % 11,8'dir. İngiltere, İtalya gibi ihra-
catçı olduğu halde, bu kadar büyük oranlarda ithalat yap-
maları bu ülkelerin reeksport ticareti yaptığını göster-
mektedir. Adı geçen ve benzeri ülkeler pazarlama imkânla-
rı gelişmemiş özellikle geliştirmekte olan Asya ve Afrika ül-
kelerinden aldıkları baklagilleri, gelişmiş pazarlama sis-
temleri yoluyla kolayca pazarlayabilmektedirler. Böylece
üretici ülkelere daha fazla kazanmaktadırlar.

Afrika kıtasında, Cezayir ve Mısır'ın ithalatı istikrarlı bir seyir izlemektedir. Cezayir ithalatı 1976'da 22 bin ton iken, sürekli artış göstererek 1985 yılında 83 bin tona yükselmiştir. Bu yılda Dünya baklagil ithalatı oranı % 2,2 olmuştur. Mısır ise Cezayir'e oranla daha istikrarsız bir seyir izlemiştir. 1976 yılında 131 bin ton olan baklagil ithalatı 1982 yılında 140 bin tona yükselmiş, bu yıldan sonra hızlı bir inişe geçerek 1983'de 57 bin tona, 1985 yılında ise 45 bin ton düşmüştür. Son yılda Dünya ithalatına oranı % 1,2 olarak gerçekleşmiştir.

Asya ülkeleri içerisinde Hindistan üretimde Dünya'nın en büyük üreticisi olduğu halde, kalabalık nüfusu nedeniyle iç talebe cevap verememekte, dolayısıyla ithalatı gerekli kılmaktadır. Hindistan'ın Dünya baklagil ithalatına oranı % 5,3 gibi küçümsenmeyecek bir orandır. Hindistan'ı 1985 yılında 53 bin ton ithalatla Irak izlemektedir. Irak'ın Dünya baklagil ithalatı içindeki payı % 1,4'dür. Irak ithalatının büyük bölümünü Türkiye'den yaptığından Türkiye için en canlı pazarlardan biridir. Lübnan özellikle iç savaş çıktıktan sonra ithalatında büyük azalma olmuştur. Lübnan ithalatı iç savaş öncesi ve sonrası tüketime yönelik olmayıp reeksport ticareti şeklindedir. Suudi Arabistan ithalatı istikrarlı bir artış göstermektedir. 1985 yılında 38 bin ton ithalat yapan Suudi Arabistan'ın Dünya baklagil ithalatına oranı %1 dolayındadır. Asya'da özellikle Türkiye'ye komşu olan Irak, İran ve Suudi Arabistan gibi islâm ülkeleri son yıllarda gösterdikleri canlı ithalat artışları Türkiye için son derece önemli pazar niteliğindedirler. Hâlen Türkiye'den ithalat yapmakta olan bu ülkeler potansiyel olarak gelecek vadeden ülkelerdir.

Önemli Miktarda Baklagil İthal Eden Ülkeler

Ülkeler	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1985 ihra- catının D ya ihraca Oranı %
Dünya	1924	2049	1998	2248	2865	3054	2956	3045	3424	3753	-
Gelişmiş Ülkeler	1106	1185	1165	1294	1285	1248	1362	1653	1737	2109	56,2
Kuzey Amerika	45	52	43	39	43	61	47	48	55	51	1,4
ABD	19	38	24	24	24	37	26	30	33	34	0,9
Kanada	10	14	19	15	18	22	17	19	23	21	0,6
Batı Avrupa	698	889	907	1054	1013	923	1061	1806	1429	1853	49,4
Fransa	119	125	100	99	102	105	105	112	103	108	2,9
Almanya(Batı)	87	80	77	102	119	103	108	164	229	444	11,8
İtalya	99	124	114	134	127	102	126	143	144	223	5,9
Hollanda	164	189	241	271	286	210	285	460	525	574	15,3
İngiltere	158	156	140	173	145	145	160	170	175	176	4,7
Japonya	209	208	177	170	195	229	207	208	176	155	4,1
Okyanusya	12	12	13	12	14	13	19	16	22	12	0,4
Diğer Gelişmiş Ülk.	214	232	202	190	215	251	235	283	231	193	5,1
Gelişmekte Olan Ülk.	726	783	726	827	1285	1248	1362	1269	1520	1520	40,5
Afrika	207	184	177	192	297	380	390	355	344	353	9,4
Cezayir	22	43	47	52	74	79	85	121	88	83	2,2
Mısır	131	69	67	79	88	135	140	57	57	45	1,2
Asya	439	220	280	355	336	414	542	615	723	712	19,0
Hindistan	25	21	79	104	52	75	75	120	170	200	5,3
Irak	32	21	24	28	24	46	47	63	72	53	1,4
Lübnan	14	20	20	51	50	53	53	45	38	30	0,8
Suudi Arabistan	10	14	15	20	23	27	33	38	39	38	1,0
Merkezi Planlamaya Yönelik Ülkeler	92	31	107	127	134	176	158	123	167	125	3,3
Çin	43	49	68	77	71	91	98	87	91	83	2,2
Doğu Avrupa ve SSCB	30	33	39	50	62	85	60	35	77	42	1,1

Kaynak: FAO, Trade Yearbook, Rome, 1977, 1979, 1982, 1984, 1985.

Çin üretici bir ülke olduğu halde ithalatı küçük dalgalanmalar göstermekle birlikte artmaktadır. Çin 1985 yılında 83 bin ^{ton} baklagil ithal etmiş, bu Dünya baklagil ithalatının % 2,2'sine eşit bir miktardır.

C- FİYATLAR

Fiyat dış ticaretin yapılmasında temel amaçlardan birisidir. Ekonomilerde özellikle serbest rekabeti esas alan Liberal ekonomilerde kaynakların dağılımı ile ilgili kararlar fiyat sistemi ile verilir (23). Üretici ve tüketiciler kendilerine en fazla gelir ve faydayı sağlayacak yerden, mal satma ve alma serbestliğine sahip olduğunda piyasada istenilen anda istenilen malın bulunabilmesi o malın piyasa fiyatının oluşuna bağlıdır (24). Dış ticaret faaliyetleri ile istenilen yerde istenilen malın bulunabilmesi bir piyasa fiyatı ile sağlanabilmekte, böylece gerek üretici, gerekse tüketici çıkarlarını maksimize etme imkânı bulabilmektedirler.

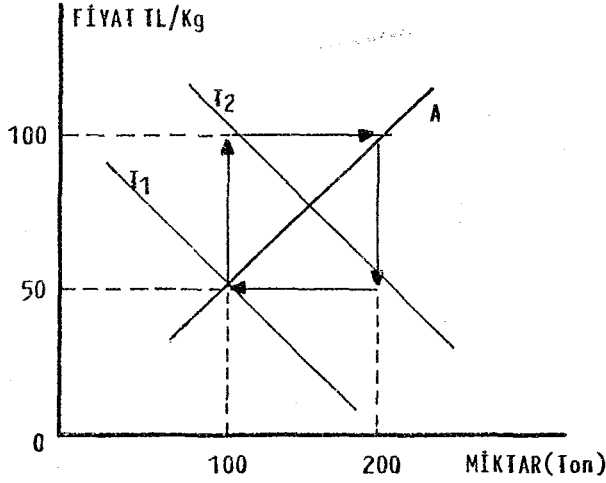
Serbest rekabeti esas alan liberal ekonomilerde hangi malların ne miktarda üretileceği, özellikle tarım ürünleri üretimleri piyasadaki talep, yani tüketicilerin kararları belirlemektedir (25). Bu etki tarım ürünleri piyasasında üretim döneminin bir önceki piyasa dönemidir.

(23) R.G.LİPSEY - P.O.STEINER, Economics, NewYork, 1980,s.10.

(24) Sencer DİVİTÇİOĞLU, Mikro İktisat, Fiyat ve Refah Teorisine Giriş, İkt.Fak.Yay. İstanbul, 1965,s.13.

(25) DİVİTÇİOĞLU, ... s.14.

Bunu şekil olarak açıklamak istersek;

Şekilde T_1 ve T_2 talep eğrileri uzun dönem talep eğrilerini ve AA'da uzun dönem arz eğrisini belirlesin. Kısa dönemde arz arttıralamadığından arz eğrileri o dönemde arz miktarından çıkılan dikmelerle yani 100 ve 200' den çıkılan dikmelerle birleştirilir.

Talep hayvansal ürünlerin (et, süt, yumurta vb.gibi) fiyatlarının artmasıyla talep T_1 'den artarak T_2 'ye gelmektedir. Kısa dönem arz eğrisi esnek olmadığından, arz miktarı artmamakta 100 bin tonda kalmaktadır. Bu fiyat, üreticileri uyararak gelecek dönem arzı arttırmalarına neden olmakta ve arz 200 bin tona yükselmektedir.

Böylece başlatılan arz artışı ikinci dönemde piyasada görülür. Arz miktarı 200 bin ton olmuş, ancak bu miktarı yalnızca 50 TL/kg da alıcı bulabilmektedir. Böylece piyasadaki fiyat yüksekliğine bakıp arzı arttıran üreticiler daha düşük fiyata razı olmak zorunda kalmaktadır.

Tarım ürünleri fiyatları diğer mal ve hizmet fiyatlarından farklı bir özellik taşımaktadır. Ürün elde edildikten sonra o yılın fiyatı, var olan üretim miktarı ve talep tarafından belirlenmektedir (26).

Sanayi ürünlerinin fiyatı maliyetlerin gelişimine bağlı olarak belirlendiği halde, tarım ürünlerinin fiyatları ters çalışarak tüketiciden başlar, perakendeci, toptancı ve aracı olarak üreticiye veri fiyat olarak ulaşır. Tarımsal ürünlerin fiyatlarının oluşumunda üreticilerin dolayısıyla maliyetlerin rolü genellikle sınırlı kalmaktadır (27). Bu da fiyatların maliyetlere göre değil o yıl piyasaya sürülen ürün arzınca belirlenmesine neden olmaktadır (28).

Tarım ürünleri fiyatları hem arz, hem de talep esnekliklerinin düşük olması (29) ve tarımın kendine özgü rekabeti bulması nedeniyle diğer mallara göre daha fazla dalgalanma gösterir (30).

Tarım ürünleri fiyatları Örumcek ağı teoremi ile üretimin yönlendirilmesinde etkili olmaktadır. Tarım ürünlerinde dolayısıyla baklagillerde arz ve talep esnekliklerinin eşit olduğundan fiyat oluşumunun belirlenmesinde arz, talep değişmelerine bir dönem sonra uymaktadır (31).

(26) KAZGAN, ... s.306.

(27) Halil ÇİVİ, Tarımsal Ürünlerde Taban Fiyatları ve Türkiye'de Taban Fiyat Politikası, Atatürk Univ. Yay.485 Erzurum, 1977, s.7.

(28) Ali ÖZGÜVEN, Tarım Ekonomisi ve Politikası, Bursa Univ. Yay.No:3-005-005, Bursa, 1977, s.121.

(29) Halil DİRİMTEKİN, Mikro İktisat, İstanbul, 1981, s.136.

(30) İbrahim AKSÖZ, Zirai Ekonomiye Giriş, 2.B- Atatürk Univ. Yay.52 Erzurum, 1972, s.22.

(31) DİRİMTEKİN, s.136.

Sonraki dönemde fiyattaki düşüklüğü gözönüne alan üreticiler arzı kısırarak 100 bin tona düşürmekte ve bu üretim periyodu böyle devam etmektedir (32).

Bu varsayımlar, piyasaya müdahale edilmediğinde devam edip gidecektir. Ancak hemen bütün Dünya ülkeleri tarım ürünlerinde müdahalede bulunarak fiyatların belirli bir oranda tutulmasına çalışmaktadırlar. Müdahale sadece iç piyasa fiyatlarını değil, dış ticarete konu olan ürünlerin fiyatlarında da sözkonusu olmaktadır.

Dış ticarete konu olan ürün fiyatları her ne kadar müdahaleye maruz kalmakta ise de genel özelliği dolayısıyla tam bir istikrar sağlanamamakta, dolayısıyla dalgalanmalar görülmektedir. Dış fiyatlarda sadece ürün kalitesi etkili olmayıp organize bir pazarlama sistemlerine bağlı olarak da değişebilmektedir.

Baklagillerin ürün bazında fiyatlarla ilgili ayrıntılı veri olmadığından, fiyatlardaki gelişmeyi ortalama baklagil fiyatı olarak incelemekteyiz.

(32) Daha Geniş Bilgi İçin Bkz. DİRİMTEKİN, s.136-140.

Tablo:12

Dünya Baklagil Fiyatları

\$/Ton

Yıllar	Asya	Afrika	Avrupa	Kuzey ve Orta Amerika	Güney Amerika	Okyanusya	SSCB	Ortalama
1976	483	374	404	430	429	458	414	434
1977	499	413	433	440	440	600	422	449
1978	446	458	476	457	441	706	577	464
1979	453	438	485	485	528	800	555	476
1980	483	555	521	586	627	737	375	540
1981	601	566	578	711	601	824	429	617
1982	553	497	515	645	557	792	400	545
1983	437	532	396	451	460	636	255	434
1984	454	529	372	418	490	666	254	423
1985	427	530	366	473	515	824	300	416

Kaynak: FAO, Trade Yearbook, 1977, 1979, 1982, 1984 ve 1985'den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo:12'den de görüleceği gibi baklagil fiyatları Dünya'nın çeşitli kıtalarında farklılıklar göstermektedir. Dünya baklagil fiyatları 1981 yılına kadar artış göstermiş, bu yılda 617 \$/ton'a ulaşarak en yüksek değer fiyat gerçekleşmiştir. Bu yıldan sonra fiyatlarda düşme başlamış ve 1985 yılında 416 \$/ton'a düşmüştür.

Fiyatların yüksekliği açısından en cazip pazar Okyanusya'dır. Zira mevcut fiyatlar Dünya fiyatlarının üzerinde seyretmektedir. 1976 yılında 458 \$/ton olan baklagil fiyatları 1981 yılında 824 \$/ton'a ulaşmış, bu yılda Dünya

fiyatından yaklaşık % 34 daha fazla olmuştur. Burada fiyatların bu kadar yüksek olmasının nedeni üretici ülkelere uzaklığı nedeniyle navlun giderleri, sürekli mal sevk edilemeyişinden, edilse bile zaman aralığının uzun olması gibi nedenlerle fiyatlar yüksek olmaktadır. 1981 yılından sonra Dünya konjonktürüne bağlı olarak baklagil fiyatları azalmaya başlamış, 1983 yılında 636 \$/ton'a düşmüştür. Bu yıldan sonra Dünya konjonktürünün aksine artmaya başlamış ve 1985 yılında tekrar yükselerek 824 \$/ton rekor fiyat düzeyine ulaşmıştır. Fiyatların en düşük olduğu kıta ise özellikle son yıllarda Avrupa olmuştur. Avrupa'daki reeksport ticareti yapan ülkelerin bulunması, geleneksel pazar olması nedenleriyle buraya daha fazla ürün yönelmekte bu da fiyatların düşük olması sonucunu doğurmaktadır.

Diğer kıtalarda, Asya, Afrika, Kuzey ve Orta Amerika ile Güney Amerika'da fiyatlar birbirine yakın ve Dünya ortalamaları civarında seyretmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

BAKLAGİLLERİN TÜRKİYE'DEKİ ÜRETİM VE TİCARETİ

I- BAKLAGİL ÜRETİMİ

Baklagiller üretiminin diğer tarımsal ürünlerin üretiminde olduğu gibi, toprak ve doğa koşullarına sıkı bir şekilde bağlı olması kullanılan üretim faktörlerinin diğer sektörlere göre farklılık göstermesi gibi kendine özgü birçok özelliği bulunmaktadır.

En önemli özelliklerinden üretimin doğa koşullarına bağlı ve üretim süresinin çok uzun olmasıdır. Her ne kadar seracılık gibi çalışmalarla doğa koşullarının elvermediği durumlarda üretim yapılyorsa da bu ancak kendine özgü özelliği olan çok küçük bir yörede ve çok küçük bir miktarda yapılabilmektedir. Genel olarak doğa koşullarının izin verdiği ürünler üretilebilmekte ve bu üretim için genellikle bir yıllık süre gerekmektedir (33).

Üretimde diğer sektörlerin üretiminde olduğu gibi sabit ve değişken maliyetler mevcut olup bunların karşılanması gerekmektedir. Fakat bu üretimlerde diğerlerinden

(33) Necat BERBEROĞLU, Türk Ekonomisinde Tarım Sektörü ve Türk Tarımının Önemli Ekonomik Sorunları, ESADER, C.XIII, S.2, Haziran 1977, s.315.

farklı olarak üretimin yapılmadığı zamanlarda da sabit maliyetlere katlanmak gerekmektedir. Tarımsal ürünlerin tümünün maliyetleri açısından diğer üretim çeşitlerinden farklılığı, sabit maliyetlerin toplam maliyetler içindeki payının %80 gibi çok yüksek bir oranda olmasıdır (34).

Tarımsal ürünlerin arzı diğer sektörlerin ürünleri ile karşılaştırıldığında esnek olmamaktadır (35). Bunun sonucu üretim miktarlarında dalgalanmalar meydana gelmektedir. Şöyle ki; Ürün fiyatları düştüğü zamanlarda tarım ürünlerinin arzı azaltılarak fiyatların tekrar yükseltilmesine imkân bulunamaz. Tersine fiyatların yükseldiği zamanlarda da üreticiler kısa dönemde arz miktarını arttırmazlar. Üretim miktarlarının arttırılabilmesi için ya üretim alanının genişletilmesi, ya da aynı alandaki sermaye miktarlarının, yani işçiliğin arttırılması gerekir. Fakat tarımdaki azalan verimler kanunu nedeniyle buna çok zaman imkân bulunamamaktadır (36).

Tarımsal ürünlerin talebi de arzı gibi esnek değildir (37). Bunun nedeni de tarımsal ürünlerin genellikle gıda maddeleri oluşudur. Üretimin arttırılması durumunda bunların talebi, fiyat düşürülse bile arttırılamaz. Bu durum hem iç ticarete, hem de dış ticarete sözkonusu olmaktadır.

Üretim faktörleri mülkiyeti açısından da diğer sektörlerden farklılık göstermektedir. Tarımda kullanılan bütün üretim faktörlerinin sahibi genellikle sadece üretici olmaktadır (38).

(34) İbrahim AKSÖZ, Zirai Ekonomiye Giriş, Erzurum, 1972, s.11.

(35) Halil DİRİMTEKİN, Genel İktisat (Mikro), Eskişehir, 1976, s. 103, 124.

(36) Necat BERBEROĞLU, Türk Ekonomisinde Tarım Sektörü ve Türk Tarımının Önemli Ekonomik Sorunları, ESADER, C.XIII s.2, 1979, s.316.

(37) DİRİMTEKİN, s.107.

(38) BERBEROĞLU, s.316.

Belirtilen bu özellikler yanında enflasyon oranlarında üretim miktarının belirlenmesinde önemli rol oynadığı görülebilmektedir.

Özellikle 24 Ocak öncesi yüksek enflasyon dönemlerinde taban fiyatlar üreticiyi korumak için (mercimek, nohut gibi) yüksek, tüketiciyi korumak içinde düşük tutma gibi hassas bir dengenin sağlanması sözkonusu iken; gereğinden yüksek oranda saptanan taban fiyatlar üretim alanının genişlemesini sağlayamamış, dolayısıyla arz artışı sağlanamadığından fiyatlardaki artışlar enflasyon oranlarının artmasına önemli etkilerde bulunduğu söylenebilir.

Tüketiciyi korumak için saptanan fiyatlar ise arz yetersiz olduğundan, yükselmiş ve fiyatlar geçersiz hale gelerek karaborsada oluşan fiyatlar enflasyonun biraz daha hızlanmasına neden olmuştur.

Üretimde faktörlerin verimliliğe etkisini ölçmede, kullanılan faktörlerin üretim oranı, o faktörün verimliliğini, dolayısıyla maliyete etkisini belirlemektedir (39).

Genel olarak maliyetlerin dağılımı şöyledir (40).

Tablo: 13

	Toplam Maliyet İçindeki % Oranı
Tohumluk	10,4
Gübre	9,1
İlaç	1,6
İşçilik	11,5
Genel Üretim Giderleri	36,8
Tarla Kirası	30,6
	<hr/> 100,0

(39) Yhi-min HO, s. 60.

(40) Salih ÜZEL, Tarımda Maliyet, Mali Sorunlara Çözüm, s.8, 1935, s.50.

Tablodan görüleceği üzere üretim maliyetlerinin önemli bir kısmına (%36,8), Genel üretim giderleri dediğimiz; Endirekt malzeme, Endirekt işçilik, Amortismanlar, Taşıma giderleri, Enerji giderleri, vergi, resim ve harçlar, sigorta giderleri, kiralar, Faiz giderleri vb. oluşturmaktadır.

Bundan sonra en fazla tarla kirası gelmektedir ki, (%30,6) bu maliyetlerin çok önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. Diğer maliyet unsurları olan tohumluk (%10,4), gübre (%9,1), ilaç (%1,6), işçilik (%11,5) maliyetler içerisinde çok önemli olmadığından, bu değişir maliyetlerin miktarları arttırılarak, üretimi aynı oranda arttırarak mümkün olmamaktadır. Ancak ilk arttırma anında üretimde önemli ölçüde artış sağlanabilir, sonra artış azalan verimler kanunu gereğince maliyetlerdeki artışlar kadar olmamaktadır.

Sabit maliyetlerdeki yükseklik gibi, ekili tarım alanlarının da artık arttırılamaz duruma gelmesi sonucu birim alandan elde edilen ürün miktarını arttırma (verimlilik), ikinci ürün gibi çalışmaların önemini arttırmaktadır.

Bundan dolayıdır ki, toplam ekilebilir alan arttırmakla birlikte ekilen alanın arttığı görülmektedir.

Tablo (13) den görüleceği gibi 1976 yılında toplam 24265 bin hektar ekilebilir alanın %67,3'ü (16343 bin hektar) ekilirken, nadas alanı %32,6 gibi (7922 bin hektar) toplam ekilebilir alana göre oldukça önemli bir miktarı teşkil etmektedir. Bu oran 1982 yılında nadas alanlarının daraltılması, ikinci ürün için başlatılan çalışmalar sonucu ekilen alan %70,8'e (16967 bin hektar) yükselmiş, nadas alanı ise %29,2'ye (6614 bin hektara) düşürülebilmektedir.

İkinci ürün ve nadas alanlarının daraltılmasında inceleme konumuz olan baklagiller en önemli ürünler olmaktadır. Sözkonusu ürünlerin üretimlerindeki gelişmelere bir sonraki başlık altında değinilecektir.

Ekilen alanı 1985 yılında toplam ekilebilir alanın en yüksek oranına %74,6'a (17731 bin hektar) ulaşmıştır. Aynı yıl yukarıda belirtilen çalışmalar sonucu nadas alanları %25,4 (6025 bin hektar)'a kadar düşürülebilmştir.

Baklagiller ekim alanlarındaki gelişmelerde toplam ekilen alanlara paralel gelişmeler göstermiştir. 1976 yılında toplam ekilen alanların %2,6 (630,3 bin hektar)'sını oluşturan baklagiller 1979 yılında %3 (732,2 bin hektar) e, 1982 yılında %5 (1203,9 bin hektar)'e, 1985 yılında ise %6 (1434 bin hektar)'a kadar yükselmiştir.

Bu gelişmede en büyük etken nadas alanlarının daraltılması, ikinci ürün ve ihracatı arttırma çabalarıdır. Nitekim 1980'de uygulanmaya başlayan ihracatı teşvik tedbirleri, buna paralel olarak tarım alanlarındaki nadas miktarının daraltılma çalışmaları, daha çok baklagil türünden ürünlerle ikinci ürün olarak teşvik edilmiştir. Nisbi olarak da artış gösteren ekim alanları, mutlak olarak daha fazla artış göstermiştir.

Tablo:14

Türkiye Baklagil Üretimi (1000 ton)

Yıllar	Toplam Miktar	Merdivinler		Nohut		Fasulye		Bakla		Bezelye		Pisik		Buruşak		Diğerleri			
		Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%
1976	792,0	210,0	26	170,0	23	159,0	21	47,5	0,6	4,0	0,05	90,0	12	1,9	0,03	37,5	0,8	10,2	0,2
1977	813,0	260,0	32	180,0	22	160,0	20	50,0	0,6	6,0	0,07	100,0	12	2,2	0,03	46,0	0,6	8,8	0,1
1978	731,2	150,0	25	209,0	28	156,0	21	53,5	0,7	7,0	0,1	80,0	11	2,2	0,03	40,0	0,5	7,5	0,1
1979	762,0	123,0	24	225,0	30	145,0	22	52,0	0,7	7,5	0,1	85,0	11	2,3	0,03	36,0	0,5	6,3	0,08
1980	817,7	125,0	24	275,0	34	165,0	20	52,0	0,6	7,0	0,08	84,0	10	2,2	0,03	30,0	0,4	7,5	0,1
1981	872,7	200,0	32	235,0	27	160,0	18	55,0	0,6	7,9	0,1	100,0	11	1,6	0,02	27,5	0,3	5,7	0,07
1982	1030,3	350,0	45	280,0	23	145,0	13	66,0	0,5	5,0	0,04	130,0	11	2,0	0,02	35,0	0,4	8,3	0,07
1983	1329,7	460,0	47	290,0	21	175,0	13	77,0	0,6	4,0	0,23	143,0	10	2,9	0,02	23,0	0,3	5,8	0,04
1984	1321,0	470,0	43	305,0	25	164,0	12	76,0	0,6	3,7	0,23	143,0	11	3,1	0,02	19,4	0,1	5,7	0,04
1985	1468,0	515,0	42	300,0	27	170,0	12	73,0	0,5	4,0	0,03	160,0	12	4,0	0,03	10,0	0,1	11,0	0,07

Türkiye tarımsal üretimi genel olarak bir artış eğilimi göstermekle birlikte zaman içinde, tarımın gelecekte doğa koşullarına bağlılığı nedeniyle dalgalanmalar göstermektedir.

Tarımsal üretim daha geniş kapsamlı olduğundan, toplumun inceleme alanı bitkisel ürünleri ilgilendirdiğinden, tarımsal üretim bitkisel ürünler olarak alınmaktadır.

Bitkisel ürünlerin büyük bölümünü tahıllar oluşturmaktadır. Bu oran bitkisel üretimin yaklaşık yarısına eşit bir orandır. Tahıllardan sonra yaklaşık %25 gibi bir oran teşkil eden sebzeler gelmektedir. Sebzelerin ardından yaklaşık %23 gibi bir oranla sınıai bitkiler, %3 ile yağlı tohumlar ve %2,5 gibi oranı da baklagiller teşkil etmektedirler.

Bitkisel üretim miktarı tahıllarda azalma göstermesine rağmen, toplam olarak artış göstermiştir. Tahıllardaki azalma ise mutlak olmayıp, nisbi bir azalmadır. Baklagiller üretiminde ise gerek mutlak olarak, gerekse nisbi olarak genelde bir artış eğilimi görülmektedir.

Tablo: 15

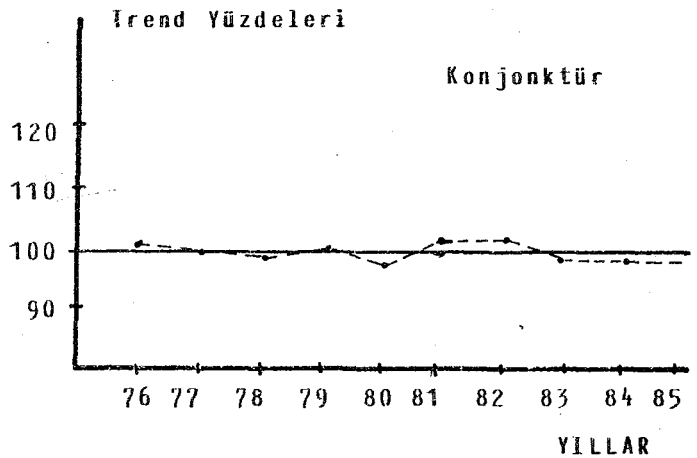
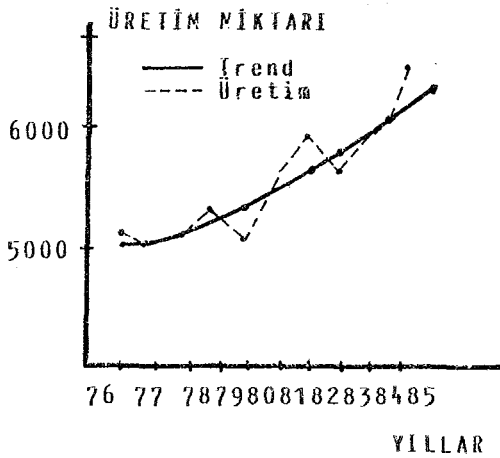
BİTKİSEL ÜRÜNLER, ÜRETİM, TREND VE KONJONKTÜRÜ (1000 ton)

<u>Yıllar</u>	<u>Üretim</u>	<u>Trend</u>	<u>Konjonktür (Ür/Tr)</u>
1976	51 100	50 126,03	1,02
1977	50 333	50 847,48	0,99
1978	50 775	51 703,64	0,98
1979	53 946	52 694,49	1,02
1980	50 445	53 820,06	0,94
1981	56 030	55 080,32	1,02
1982	59 225	56 475,29	1,05
1983	57 879	58 004,97	1,0
1984	59 090	59 669,34	0,99
1985	61 067	61 468,43	0,99

$$Y = 54 433,35 + 630,133 X + 16,838X^2$$

$$S = 1549,46$$

1976 yılında 51100 bin ton olan bitkisel üretim miktarı, inceleme dönemi boyunca dalgalanmalar gösterse de genelde bir artış seyri izlemiştir, 1985 yılında %19,5 artarak 61 067 bin tona ulaşmıştır. Bitkisel üretim miktarı 1985'den önce en fazla 59 225 bin tonla 1982 yılında olmuştur. Bu yılda hava koşullarının iyi gitmesi, yağışların zamanında ve yeterli olması, üretim miktarının önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. Dönem içinde en düşük üretim ise 50 333 bin tonla 1977 yılında olmuştur. Bu yıl da doğa koşullarının iyi gitmemesi nedeniyle üretim beklenenin altında kalmıştır, bu aynı zamanda dönemin minimum üretim miktarıdır.

Bitkisel ürün trendi şekil:1'den de görüldüğü gibi parabolik artan bir eğilim göstermektedir. Gerçek üretim değerleri trende oldukça yakın bir eğilim göstermektedir. Trendde sapmalar, bitkisel ürünlerin doğa koşullarına bağlılıkları gibi özellikleri dikkate alınırrsa, büyük olmayıp normal sapmalar sayılabilir.

Konjonktürel dalgalanmaları normale çok yakındır. Normalden en düşük sapma ancak %6'lık bir sapmadır. Bu sapma 1980 yılında meydana gelmiştir, en yüksek sapma ise ortalamadan %5'lik bir artış ile 1982 yılında meydana gelmiştir. Konjonktür dalgalanma sınırı 0,94 ile 1,05 arasında değişmektedir. Böylece dalgalanma %10 civarında olmaktadır.

Dalgalanma sınırları, üretim trendinin aynı eğilimde olduğunda, trendde meydana gelebilecek sapmayı göstermektedir. Son yıllarda başlatılan nadas alanlarının daraltılması, ikinci ürün gibi çalışmalar, ekilebilir alanların potansiyel sınıra dayanmış olması nedeniyle önem kazanmıştır. Bu nedenle de üretimi arttırmak için yapılan çalışmalar, yeni ekim alanları açmak olmayıp, mevcut ekilebilir alandan maksimum ürün alınabilecek, verimi arttıracak çalışmalara yönelik olmaktadır.

Baklagil üretimi diğer bitkisel ürünlerin üretiminde olduğu gibi aynı arz koşullarına sahiptir. Ancak diğer bitkisel ürünlerden, doğa koşullarına bağlılığı yönünden daha avantajlıdırlar.

Öyle ki; besin değerlerinin yüksek olması, kendilerinden sonra ekilen bitkilere azotça zengin toprak bırakmaları, toprakta organik madde miktarını arttırmaları ve erozyonu önleyici özellikleri, diğer kültür bitkilerinin yetişmediği az verimli topraklarda ürün vermeleri, yetiştirilmelerinde fazla bakıma gerek göstermemeleri, kuruga ve düşük sıcaklığa dayanan çeşitlerinin bulunması baklagillerin önemini arttıran özellikleridir.

Bu özellikleri nedeniyle ki, ülke tarımının sağlıklı bir yapıya kavuşturulması, verimliliğin arttırılması, marjinal sınıra ulaşmış bulunan tarım alanlarından daha kısa sürede daha fazla ürün alabilme imkânları sağlayan münavebe ürünlerinin başlıcalarını teşkil etmektedirler.

Baklagiller üretimi inceleme dönemi (1976-1985) içinde yaklaşık %95,2 gibi oldukça yüksek bir artış göstermiştir. Üretim artışı zaman zaman doğa koşullarına bağlılığı nedeniyle dalgalanmalar göstererek devam etmiştir. 1976 yılında 752 bin ton olan baklagil üretimi dönem sonunda 1468 bin tona çıkarak ikiye katlanmıştır. Zaman içindeki dalgalanma en düşük 1978 yılında 731 tona inerek, en yüksek ise son yıl olan 1985'de, ondan sonra 1983 yılında 1369 bin tona çıkarak meydana gelmiştir. Baklagillerin doğa koşullarına bağlılığı diğer bitkisel ürünlere göre daha az olsa da etkilenmesi kaçınılmaz olduğundan, 1978 yılındaki olumsuz hava koşulları baklagiller üretimini de etkileşim ve dönem içinde minimum üretim düzeyine düşmüştür. 1983 yılında ise tüm bitkisel ürünlerde olduğu gibi doğa koşullarının iyi gitmesi sonucu baklagiller üretiminin önemli ölçüde artarak 1369 bin tona çıkmasına neden olmuştur. Üretim doğa koşulları dışında piyasada oluşan fiyat ve destekleme fiyatları (zaman zaman) ihracat gibi etkenlerin etkisinde kalmakta, bu etkenlerdeki değişikliklere bağlı olarak değişme göstermektedir.

Tablo :16

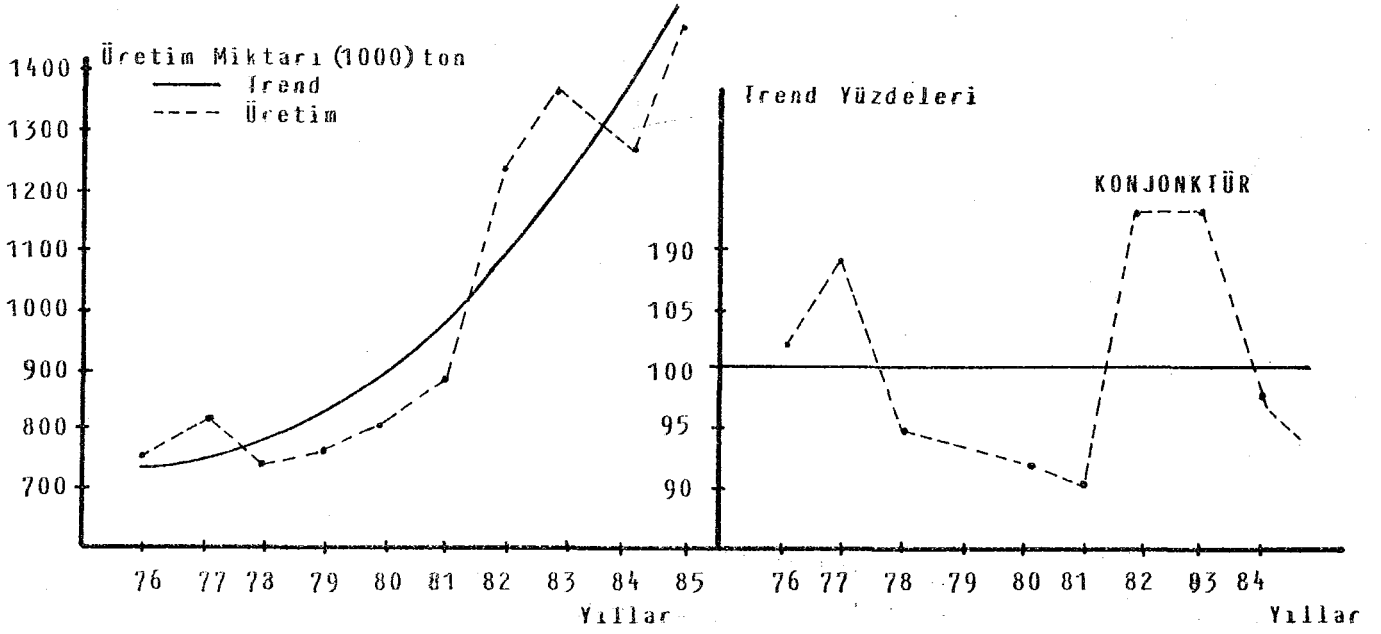
BAKLAGİLLER ÜRETİM, TREND VE KONJONKTÜRÜ
(1000 ton)

<u>Yıllar</u>	<u>Üretim</u>	<u>Trend</u>	<u>Konjonktür (Üre/Tr)</u>
1976	752,04	739,29	1,02
1977	812,96	744,75	1,09
1978	731,22	771,02	0,95
1979	762,07	818,01	0,93
1980	817,67	885,93	0,92
1981	872,72	974,59	0,90
1982	1230,29	1084,06	1,13
1983	1369,74	1214,31	1,13
1984	1317,93	1365,67	0,97
1985	1468,00	1537,23	0,95

$$Y = 927,66 + 44,33X + 2,6X^2$$

$$S = 87,83$$

Baklagiller trendi şekil 2'den görüleceği üzere önce yavaş, sonra hızlı bir şekilde artış eğilimi göstermektedir. Trend eğilimi özellikle 1980 sonrasında büyük artış göstermiştir. Üretimin trende gösterdiği sapmalar çok büyük olmasa da doğa koşullarının etkisi, uygulanan tarımsal politikalar nedeniyle olmuştur.

Şekil:2

Konjonktürel dalgalanması yıllar itibariyle değişmekle birlikte en düşük sapma oranı %10, en yüksek sapma ise %13'tür. En düşük sapma oranı 1981 yılında doğa koşullarının iyi gitmemesi, ayrıca bir önceki yılın siyasal istikrarsızlığında üretimde olumsuz etki yapmıştır. Normalin üstündeki en büyük sapma ise 1982 yılında hem doğa koşullarının iyi gitmesi, siyasal istikrarın oluşması, ihracat teşviklerinin önem kazanması, nadas alanlarının daraltılması yönündeki çalışmaların etkisiyle %13'lük bir sapma göstermiştir.

Konjonktür 1976 ve 1977'de normalin üzerinde, 1978-1981 yılları arasında ise normalin altında 1982-1983 yıllarında normalin üstünde maksimum sapma (%13) göstermiş ve 1984 yılında tekrar normalin altına inmiştir. Konjonktürün normalin altında seyrettiği yılların bir özelliği de siyasal istikrarın tam olmadığı dönemler oluşudur. Siyasal

İstikrarın az da olsa üretimin gelişimine etkide bulunduğu söylenebilir. Konjonktüre asıl etki eden tüm bitkisel ürünlerde olduğu gibi doğa koşullarıdır. Doğa koşullarının etkisini azaltıcı verimi ve üretimi arttırmaya yönelik diğer çalışmalarda konjonktürün etkisini azaltan etkenler olmaktadır.

A- TÜRLERE GÖRE ÜRETİM

Baklagiller gıda tüketimi olarak kullanıldığı kadar bir kısım da hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. Ancak incelememiz sadece gıda tüketiminde kullanılan Mercimek, nohut, fasulye ve bakla'dan oluştuğundan bu ürünler incelenmiştir.

Baklagiller ekim alanı içinde, en yüksek oranı mercimek teşkil etmektedir. Bu oran toplam baklagil ekim alanının %29 ile %42'si arasında değişmektedir. 1976'da toplam baklagil ekim alanına oranı %29 olan mercimek bu yılda fiyatlardaki gelişme üreticileri uyarmış, bunun etkisiyle 1977'de ekim alanı %34,7'ye yükselmiştir. Ekim alanındaki genişleme zaman içinde devam etmiş 1980'de %34,1'e 1985 yılında ise %41'e kadar yükselmiştir. 1980 yılına kadar olan genişleme Coweb (Örümcekağı) teoremi (41)'nin uygulaması şeklinde, mevcut fiyatların bir sonraki ekim alanlarını belirlemesi olmuştur.

1980'den sonra ise mevcut fiyatlardaki gelişmelere göre beklentilerin yanı sıra, ihracata verilen teşvikler baklagillerin önemini arttırmış, ihracat bağlantıları yapmış, ancak taahhüdünü yerine getiremeyen ihracatçı tarımsal ürün bu arada baklagil ihracatıyla taahhüdünü yerine getirme yoluna gitmiştir (42). Dolayısıyla iç piyasada

(41) Jacques E CAILLON, (Çev.Selçuk ABAÇ), Mikro Ekonomik Analiz, İTÜ,1201, İstanbul, 1981,s.148.

(42) Gaziantep Ticaret ve Sanayi Odası Ticaret Müdürü Kürşat Cöncü ile 12.6.1987 günü yapılan şifai görüşme sırasında ifade edilmiştir.

fiyatların yükselmesine neden olmuştur. Yükselen fiyatlar sonraki yılda ekim alanlarının genişlemesine neden olmuştur.

1. Mercimek

Mercimek ekim alanındaki genişleme sadece fiyatlar, ihracat gibi etkenler olmayıp, iç piyasada geniş bir tüketim alanını kaplaması da neden olmuştur. Öyle ki, ekonomik bakımdan yeterli alım gücüne sahip olmayan kimseler tarafından et ile ikâme etmeleri sonucu mercimek tüketimlerini arttırmaları doğal olarak ekim alanlarını genişletmiştir.

Mercimek ekim alanındaki bu genişlemeye paralel olarak üretim miktarı da gerek mutlak, gerekse nisbi olarak artış göstermiştir. Diğer baklagil türlerinin üretim miktarları mutlak olarak artarken nisbi olarak azalmış, mercimek ve nohut ise hem mutlak olarak hem de nisbi olarak %70 gibi oldukça önemli bir kısmını oluşturur hale gelmiştir.

Tablo:17

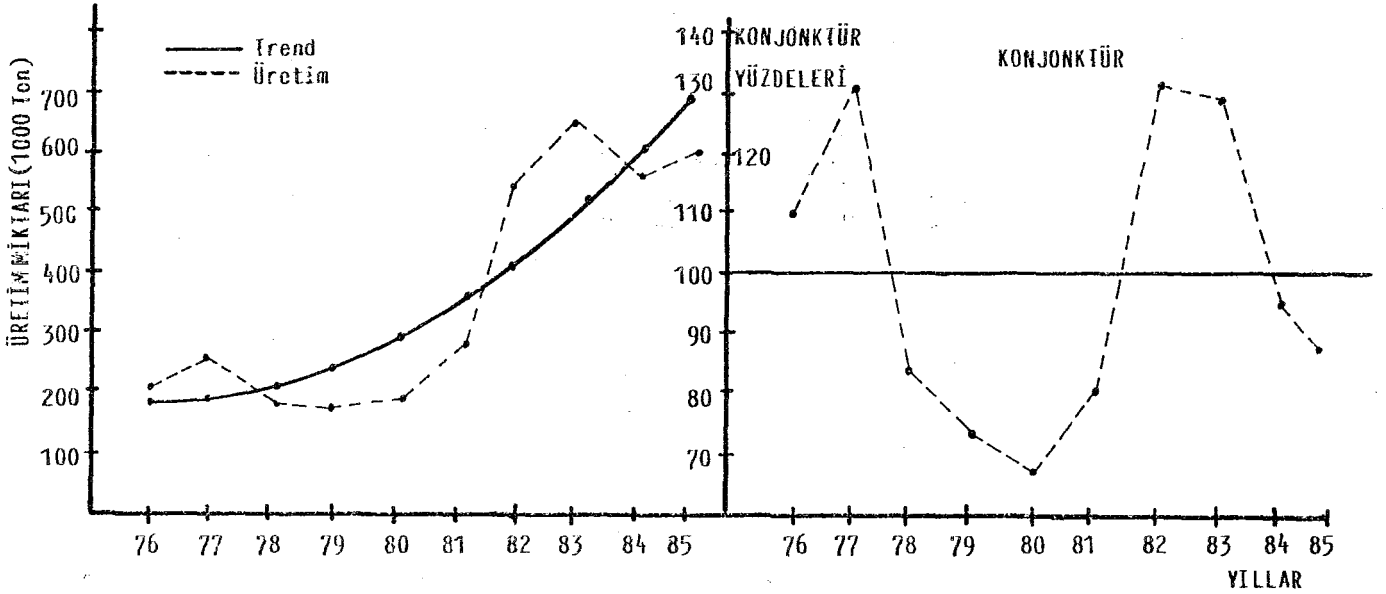
MERCİMEK ÜRETİM, TREND VE KONJONKTÜRÜ (1000 Ton)

<u>Yıllar</u>	<u>Üretim</u>	<u>Trend</u>	<u>Konjonktür (Ür/Tr)</u>
1976	210	191,14	1,10
1977	260	196,46	1,32
1978	180	214,66	0,84
1979	183	245,74	0,74
1980	195	289,70	0,67
1981	280	346,54	0,81
1982	550	416,26	1,32
1983	650	498,86	1,30
1984	570	594,34	0,96
1985	618	702,70	0,88

$$Y = 316,51 + 28,42X + 1,61X^2$$

$$S = 84,54$$

1976 yılında toplam baklagil üretiminin %28'ini (210 bin tonla) oluşturan mercimek, 1980'e kadar başta doğa koşulları olmak üzere fiyatlar, siyasal istikrarsızlık nedeniyle bir azalma göstermiş, 1980'de uygulanmaya başlayan ihracatı teşvik tedbirleri, nadas alanlarının daraltılması yolunda yapılan çalışmalar, ikinci ürün olarak mercimeğin üretilmesi, siyasal istikrar nedeniyle mercimek üretimi büyük ölçüde artmaya başlamış 1981 yılında %32'ye, 1985 yılında %42 gibi bir orana ulaşarak toplam baklagil üretiminin yaklaşık yarısını teşkil eder hale gelmiştir.

Şekil:3

Mercimeğin baklagiller içindeki nisbi oranı 1983'den sonra bir azalma eğilimi göstermiştir. Mercimek üretimi mutlak olarak 1983'de 650 bin ton iken özellikle olumsuz doğa koşullarının etkisiyle 1984'de 570 bin tona düşmüş, 1985 yılında ise tekrar artış göstererek 618 bin tona çıktığı halde nisbi oranı 1984'de %43 iken 1985'de %42'ye düşmüştür.

Mercimeğin üretici açısından alternatifi nohut olduğundan mercimek üretimindeki bir azalma , nohut üretiminde artış olduğunu, mercimek üretimindeki artış ise mercimek üreticisi için belirleyici faktör fiyat olduğundan ekim yapılmadan önce hangi ürünün fiyatı yüksek ise üreticisi ona yöneldiğinden baklagil türlerindeki bu dalgalanmalar sözkonusu olmaktadır.

Mercimek üretim trendi önce yavaş, sonra hızlı bir şekilde artış eğilimi göstermektedir. Mercimek üretimi 1976-1977 yıllarında trendin üzerinde gerçekleşirken, siyasal istikrarsızlığın arttığı 1978'den başlayarak, istikrarın hakim olduğu 1981 yılına kadar trendin altında kalmıştır. Bu yıllarda doğa koşulları ve uygulanan tarım politikalarının da oldukça önemli etkide bulunduğu açıktır. 1981'de ihracatı arttırma çabaları eldeki bütün imkânları kullanarak üretimi arttırma, bu arada mercimek gibi baklagil türü ürünlerinin üretimini arttırmayı zorunlu kılmış, bunun sonucu olarak 1982'de mercimek üretimi bir önceki yıla göre %96 artarak 550 bin tona yükselmiştir. Bu yükselme 1983 yılında da devam ederek, inceleme döneminin maksimum üretim düzeyine 650 bin tona ulaşmıştır.

Konjonktürü, normale göre oldukça büyük sayılabilecek sapmalar göstermektedir. Normalin altındaki en büyük sapma %33 gibi bir sapmadır. Normalin üzerindeki en büyük sapma ise yine oldukça yüksek sayılabilecek bir oran olan %32 dir. Normalin altındaki en büyük sapma 1980 yılında olumsuz doğa koşulları, bir önceki yıldaki siyasal ve ekonomik belirsizlik, mercimek üretiminde olumsuz etki yapmıştır. Normalin üzerindeki en büyük sapmalar ise 1977 ve 1982 yıllarında görülmüş 1977 yılında doğa koşullarının iyi gitmesi nedeniyle, 1982 yılında ise doğa koşullarının iyi gitmesinin yanında ihracatta meydana gelen büyük artışlar ve teşvikler, mercimek üretiminin önemli ölçüde arttırılarak %32'lik bir sapmanın meydana gelmesine neden olmuştur.

Konjonktür 1976 ve 1977'de normalin üzerinde kalmış, 1978-1981 yılları arasında, normalin altında seyretmiş ve 1980 yılında minimum dalgalanma sınırına ulaşmıştır. 1982 ve 1983 yıllarında normalin üzerinde seyreden konjonktür 1984'ten itibaren tekrar normalin altında seyretmeye başlamıştır. Konjonktürün dalgalanma sınırı oldukça büyük bir oran olan (0,67 - 1,32) %65 gibi bir dalgalanma göstermiştir.

2. Nohut

Nohut, baklagiller ekim alanı içinde mercimekten sonra en yüksek oranı teşkil eden baklagil türüdür. Nohut ekim alanı toplam baklagil ekim alanının yaklaşık 1/3'ünü oluşturmaktadır. Bu oran yıllar itibariyle değişmekle birlikte %21 ile %32 arasında bir oran teşkil etmektedir.

1976 yılında %21,9'luk bir oran teşkil eden nohut 1983 yılına kadar devamlı olarak Cowes teoremine göre dalgalanma göstermiştir. İçinde bulunulan yılın fiyatları bir sonraki yılın nohut ekim alanlarının büyüklüğünü belirlemektedir. Nohut ekim alanlarındaki dalgalanma alt sınırı, toplam baklagil ekim alanının %20'sidir. Bu demektir ki, nohut toplam baklagil ekim alanının %20'sinden daha aşağı düşmemekte, bu sadece iç tüketimi karşılamaya yeterli ekim alanını oluşturmaktadır.

Nohut özellikle Türk tüketicisi açısından çok tüketilen ve fiyat açısından da fasulyeden daha ucuz olması nedeniyle fasulye ile ikâme edilebilmektedir. Böylelikle nohut ekim alanları mercimek ve fasulye ekim alanları ile ters orantılı olarak değişmektedir. Mercimek ve fasulye ekim alanlarının büyüklüğünü etkileyen fiyat ve coğrafi şartlar, ikâme malları olmaları nedeniyle, nohut ekim alanlarının büyüklüğünü tayin etmektedir. Nitekim mercimek

ekim alanlarının daraldığı yıllar nohut ekim alanlarının arttığı görülmektedir. 1977 yılında 1976 yılına göre mercimek ekim alanı toplam baklagil ekim alanına oranı %29,5'dan, %34,7'ye çıkarırken, nohut ekim alanı %21,9'dan, %19,9'a düşmüş, 1978 yılında ise bir önceki yıla göre mercimek ekim alanı %27,5'a düşerken, nohut ekim alanı %26,1'e yükseldiği görülmektedir. 1982 yılında ise bir önceki (1981) yıla göre mercimek ekim alanının toplam baklagil ekim alanına oranı %34,1'den, %51,7'e çıkarırken, nohut ekim alanının %26,7'den, %20,4'e düştüğü görülmektedir.

Birbirleri ile ikâme baklagil türü olan ve aynı zamanda toplam baklagil üretiminin yaklaşık %70'ini oluşturan bu ürünlerin ekim alanlarının belirlenmesinde üreticinin piyasa şartlarını gözönünde tuttuğu ve kararını piyasada fiyatı daha yüksek olan ürün lehine kullanıp, ekim alanını buna göre saptadığı görülmektedir.

Nohut üretimi mercimekte olduğu gibi, mutlak olarak sürekli artarken, nisbi olarak dalgalanma göstererek artmaktadır. Ancak nisbi artışlar, mercimek ve fasulye üretim miktarı ile ters orantılı olmaktadır. Üretim ekim alanlarının belirlenmesinde olduğu gibi, mercimek üretimi nisbi olarak arttığı zaman, nohut üretimi nisbi olarak azalmakta, mercimek üretimi nisbi olarak azaldığı zaman ise nohut üretimi yine nisbi olarak artmaktadır.

Tablo : 18

NOHUT ÜRETİM, TREND VE KONJOKTÜRÜ (1000 ton)

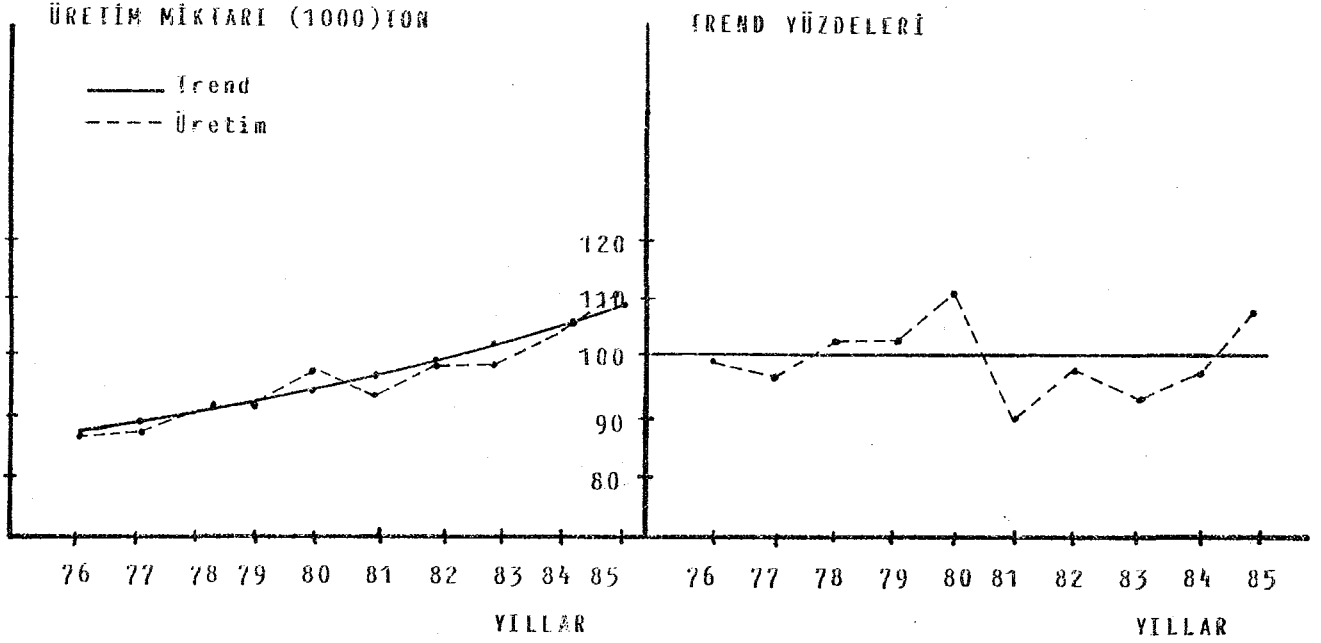
<u>Yıllar</u>	<u>Üretim</u>	<u>Trend</u>	<u>Konjonktür (Ür/Tr)</u>
1976	170	172,29	0,99
1977	180	185,47	0,97
1978	205	200,97	1,02
1979	225	218,79	1,03
1980	275	238,93	1,15
1981	235	261,39	0,90
1982	280	286,17	0,98
1983	290	313,27	0,93
1984	335	342,69	0,98
1985	400	374,43	1,07

$$Y = 249,87 + 11,23X + 0,29X^2$$

$$S = 18,38$$

1976 yılında 170 bin ton olan nohut üretimi, 1977 yılında 180 bin tona çıktığı halde, nisbi olarak nohut toplam baklagil üretimi içinde 1976'de %23 iken, 1977'de %22'ye düştüğü görülmektedir. Buna karşılık aynı yıllarda mercimek üretimi toplam baklagil üretimi içinde nisbi olarak %28'den, %32'ye yükselmiştir. 1984 yılında ise gerek mutlak olarak, gerekse nisbi olarak nohut üretiminin arttığı görülmektedir. 1984'de mutlak olarak 335 bin ton olan nohut üretimi 1985 yılında 400 bin tona, nisbi olarak ise %25'den %27'ye yükselmiştir.

Bunlarda göstermektedir ki, Türkiye'de baklagil üretimi mutlak olarak artmaktadır. Ancak bu artış tüm baklagil türlerinde olmayıp, ihraç potansiyeli olan, üreticiye göre piyasada yüksek fiyatı olan türlerde olmaktadır. Bu özelliklerde mercimek ve nohutta olduğundan bu ürünlerin üretimi gerek mutlak, gerekse nisbi olarak artışlar göstermiştir.

Şekil:4

Nohut üretimi şekilden görüleceği üzere trenddeki artış eğilimine oldukça yakın bir artış eğilimi göstermektedir. Nohut, mercimek gibi ürünlere verilen destek ile bu ürünlerin üretimi cazip hale getirildiğinden uygulanan politikanın amacına bir anlamda ulaştığı söylenebilir. Mercimek ve nohut ihraç potansiyelinin oldukça yüksek olan baklagil türleri olduğundan, gerek üretim sırasında destekleme alımları suretiyle, gerekse ihracatı sırasında verilen teşvikler, bu ürünlerin üretiminin baklagil türü diğer ürünlere oranla daha fazla artmasında başlıca nedeni teşkil etmektedir.

Nohut ve mercimek üretimindeki artışın bir başka nedeni de tüketim artışı nedeniyle talep baskısıdır. Talep artışı ise gerek nüfus artışı, gerekse toplumda özellikle son yıllarda artan gelir dağılımındaki bozukluklar gelir seviyesi, düşük kimselerin sayılarında büyük artışlar meydana getirmiştir. Gelir seviyesi düşen bütün kimselerin tüketim kalıplarını tamamiyle değiştirdiği söylenemez, ancak büyük bölümü tüketimlerini besin değeri yüksek olan et ve süt gibi gıda maddelerinden, besin değeri yüksek olan baklagil ürünlerine kaydıracağı, böylece baklagil ürünlerine talebin arttığı söylenebilir. Talepteki artış, piyasada bu ürünlerin fiyatlarını arttırdığı, fiyatların ise üreticiye yol gösterici olması nedeniyle bu ürünlerin üretimine yöneldikleri görülmektedir.

Konjonktürel dalgalanması yıllar itibariyle değişmekle birlikte, normalin altına en düşük sapma oranı %7, normalin üzerine en yüksek sapma oranı yine %15'dir. Böylece konjonktürün dalgalanma sınırları 1993 ile 1995 arasında değişmekte ve toplam % 22 oranında dalgalanma göstermektedir. Konjonktürde dalgalanmanın az olmasının nedeni üretim trendinin artış eğiliminin düşük olmasıdır.

Konjonktür 1976 ve 1977 yıllarında normalin altında kalmış, 1978-1980 arasında normalin üzerinde seyretmiş ve 1980 yılında %15'lik normalin üzerinde sapma göstererek maksimum seviyesine ulaşmıştır. 1981-1984 yıllarında tekrar normalin altında seyreden konjonktür 1981 yılında %90'a inerek minimum noktaya ulaşmıştır. 1985'de tekrar normalin üzerine çıkan konjonktürdeki bu dalgalanmalar diğer baklagil ürünlerine göre oldukça istikrarlı küçük sapmalar olmaktadır.

3- Fasulye

Fasulye ekim alanları mercimek ve nohut ekim alanlarının aksine toplam baklagil ekim alanı içinde nisbi olarak devamlı bir azalma eğilimi göstermektedir. Nisbi olarak bu azalmaya karşılık, mutlak olarak küçük de olsa devamlı bir artış eğilimi görülmektedir. Mutlak olarak artış 1976'da 102 bin hektar olan fasulye ekim alanı inceleme dönemi sonunda 1985 yılında yaklaşık %50'lik bir artış göstererek 150 bin hektara ulaşmıştır.

Fasulye ekim alanındaki mutlak olarak bu artış herşeyden önce toplam baklagil ekim alanlarının artmasına, bunun yanısıra Türk halkı üzerindeki ayrıcalıklı etkisine bağlıdır. Öyleki Türk halkının tümü gelir düzeyine bağlı olmaksızın (miktarı değişmekle birlikte) fasulye tüketiminde bulunmaktadır.

Türk tüketicisinde özgün bir yere sahip olan fasulyenin tüketimi, nüfus artışına paralel olarak ve de gelir düzeyindeki farklılaşmalara göre değişmektedir. Türk halkının büyük çoğunluğunu düşük gelirli kimseler oluşturduğundan, fasulyeye olan talep bunlara bağlı olarak artmaktadır. Artan talep fiyat üzerinde arttırıcı etki yapmakta, üretim kararını mevcut fiyatlara göre belirleme eğiliminde olan üretici, fiyatlardaki yükselmeye bağlı olarak ekim alanlarını genişletme yoluna gitmektedirler.

Fasulye üretimi çeşitlerinin bol olması nedeniyle geniş bir üretim potansiyeline sahiptir. Ancak, fasulye üretimindeki artış diğer baklagil türü mercimek ve nohut da olduğu gibi gerek mutlak, gerekse nisbi olarak hızlı bir artış göstermemiş, oldukça küçük bir artış eğilimi göstermiştir. Mutlak olarak az da olsa artan fasulye üretimi, 1976'da 159 bin ton iken, zaman içinde dalgalanma göstermekle birlikte 1985 yılında ancak 170 bin tona çıkmıştır.

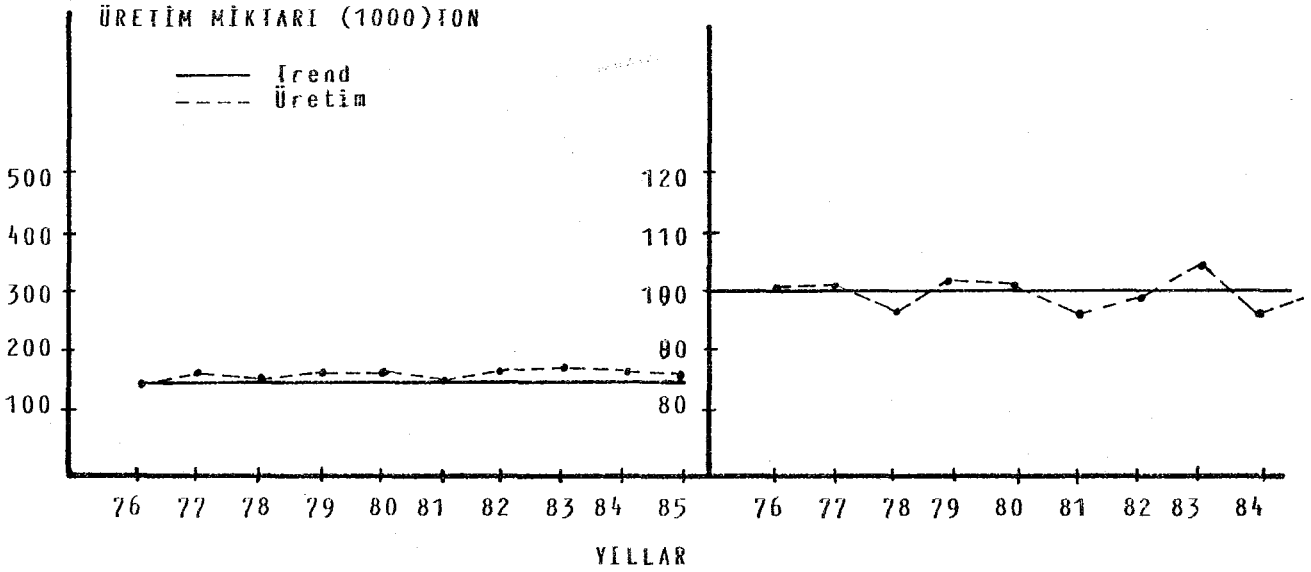
Tablo :19

FASULYE ÜRETİM, TREND VE KONJONKTÜRÜ
(1000 ton)

<u>Yıllar</u>	<u>Üretim</u>	<u>Trend</u>	<u>Konjonktür</u>
1976	159	157,71	1,01
1977	160	159,19	1,01
1978	156	160,63	0,97
1979	165	162,03	1,02
1980	165	163,39	1,01
1981	160	164,71	0,97
1982	165	166,0	0,99
1983	175	167,23	1,05
1984	164	168,43	0,97
1985	170	169,59	1,0

$$Y = 164,06 + 0,66 X - 0,005 X^2 \quad S = 3,7$$

Fasulye üretiminde mutlak olarak görülen artışa, rağmen nisbi olarak sürekli azalma eğilimi göstermektedir. Nitekim trend denkleminde de görüleceği gibi fonksiyonda azaltan bir etken bulunmaktadır. Fasulye üretimi nisbi olarak 1976 yılında toplam baklagiller üretiminin %21'ini oluştururken, üretimdeki yavaş artma nisbi artışı azaltmış 1980'de %20'ye, 1985 yılında ise %12 gibi oldukça düşük bir seviyeyi teşkil etmektedir.

Şekil:5

Fasulye üretim trendi, şekilden de görüleceği üzere, artış çok az olduğundan paralel bir doğru şeklini almıştır.

Konjonktürü ise, normalin çok yakınında küçük sapmalar göstermiştir. Normalin altındaki sapma 0,97'dir ve bu sapma 1978, 1981 ve 1984 yıllarında aynı oranda gerçekleşerek minimum seviyeyi oluşturmaktadır. Normalin üzerindeki sapma ise 1983 yılında 1,05'e yükselerek maksimum noktayı teşkil etmektedir. Buna göre, konjonktür 1978-1981 ve 1984 yıllarında normalin altında, 1976, 1977, 1979, 1980 ve 1983 yıllarında ise normalin üzerinde seyretmiştir. 1985 yılında ise normal düzeyde kalmıştır. Konjonktürün toplam dalgalanma oranı $\%8(0,97-1,05)$ 'lik bir orandır. Konjonktür bu oranlar arasında gerçekleşmektedir.

4- Bakla

Bakla ekim alanı zaman içinde muklak olarak artış göstermiştir. Baklanın diğer baklagil türü ürünlerinden farkı hem insan gıdası olarak, hem de hayvan yemi olarak tüketilmesidir.

Baklanın diğer baklagil ürünleri gibi, ekim alanı geniş olmayıp, çok az bir oran teşkil etmektedir. Az olan ekim alanları daha çok sahil yörelerindedir. Bakla ekim alanlarının toplam baklagil ekim alanlarına oranı nisbi olarak inceleme döneminde sürekli azalma göstermektedir. 1976'da toplam baklagil alanlarının %5'ini oluştururken, 1980'de %4'ünü ve 1985 yılında ise %3'ünü oluşturur hale gelmiştir. Mutlak olarak ise 1976 yılında 30 bin hektar olan ekim alanı 1982'de 35,5 bin tona, 1985 yılında ise 42 bin tona yükselmiştir. Ekim alanlarındaki bu genişleme daha çok mevcut ekim alanlarının ikinci ürün olarak, bakla gibi baklagil ürünlerine açılması nedeniyle ekim alanı mutlak olarak artış göstermektedir.

Tablo :20

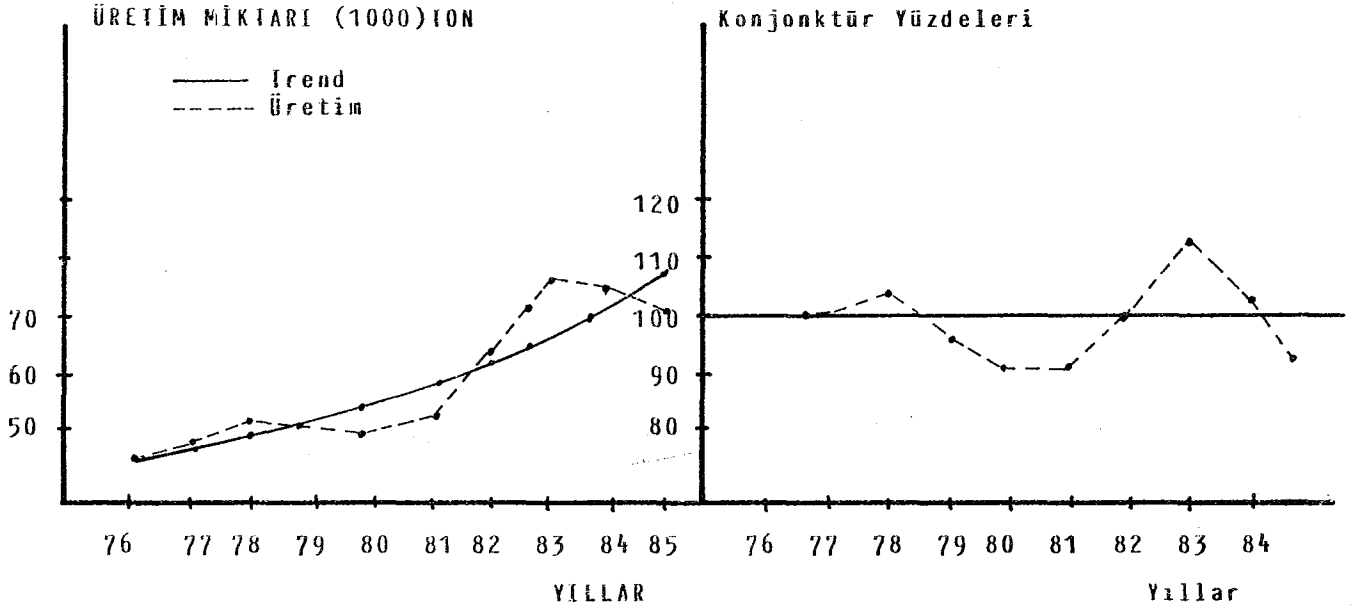
BAKLA ÜRETİM ,TREND VE KONJONKTÜRÜ (1000 ton)

<u>Yıllar</u>	<u>Üretim</u>	<u>Trend</u>	<u>Konjonktür(Ür/Tr)</u>
1976	47,5	47,5	1,00
1977	50,0	48,98	1,02
1978	53,50	50,95	1,05
1979	52,0	53,42	0,97
1980	52,0	56,38	0,92
1981	55,0	59,84	0,92
1982	65,0	63,80	1,02
1983	77,0	68,25	1,13
1984	76,0	73,20	1,04
1985	73,0	78,64	0,93

$$Y = 58,05 + 1,73X + 0,062X^2$$

$$S = 4,123$$

Bakla üretimi tablodan da görüleceği gibi sürekli artmaktadır. Üretimdeki bu artışın en önemli faktörü fiyatlardaki gelişmeler olmaktadır. 1976 yılında fiyatlar 3,05 Kg/TL'den 4,10 Kg/TL'ya (%34) yükselmiş, üretim miktarı ise aynı yıllar 47,5 bin tondan 50 bin tona (%5) yükselmiştir. Aynı durum 1981 yılında 33,88 Kg/TL olan bakla fiyatı 1982'de 39,19 Kg/TL (%16)'ya yükselmiş, üretim ise bir önceki yılın bir sonraki yılın üretimini etkilediğinden fiyatlardaki gelişmeye bağlı olarak 1982 yılında 65 bin ton olan üretim miktarı 1983 yılında 77 bin tona (%18,5)'e yükselmiştir.

Şekil: 6

Bakla üretimi şekildende görüleceği gibi trend eğilimi düşük bir artış göstermektedir. 1981 yılına kadar artış %16'lık bir artıştır. Oysa 1981'den 1985'e kadar meydana gelen artış %33'lük bir artıştır. İnceleme dönemi

boyunca üretim toplam olarak %54 oranında artış göstermiştir. Burada son yıllarda fiyatlarda görülen hızlı yükselme üreticiyi, üretimini arttırmaya yönelterek, verimli çalışmaya neden olmuştur. Böylece üretici daha fazla gelir elde etme amacıyla üretimini arttırma yoluna gitmiştir.

Konjonktürü ise, 1976 yılında normal olmuş, 1977 ve 1978 yıllarında normalin üzerinde gerçekleşmiştir. 1979 1980 ve 1981 yıllarında fiyatlardaki artış oranının yavaşlamasıyla konjonktür, normalin altına düşmüş ve 1981,1982 yılları normalin altındaki minimum sapmaları (0,92) meydana gelmiştir. Normalin üzerinde ise 1983 yılında %13'lük (1,13) bir sapma ile maksimum noktaya ulaşmıştır. 1984 ve 1985 yıllarında fiyatlarda yükselme yavaşlama gösterince konjonktürde normalin altına düşme göstermiştir. Konjonktür toplam olarak %21 (0,92-1,13)'lik dalgalanma göstermektedir. Bu dalgalanma çok yüksek sayılmayacak bir dalgalanmadır.

Diğer baklagil türleri olan bezelye, börülce ve fiğ, gerek ekim alanı içinde, gerekse üretim miktarı olarak toplam baklagillerin %03, %04 gibi oldukça küçük oran teşkil ettiklerinden ayrıca incelenmemiştir.

II- BAKLAGİL TÜKETİMİ

A- TOPLAM TÜKETİM

Baklagiller Türk halkının beslenmesinde önemli bir yere sahiptir. Kuru fasulye, nohut ve mercimek geleneksel gıda maddelerindedir. Kırsal kesimde çok sayıda tarım işletmesi(43) tarafından üretimin yapılması, saklanması ve taşınması^{nın} kolay oluşu, direkt olarak yemeklerde kullanılabilmesi ve fiyatlarının genellikle nisbi olarak düşük olması, Türkiye'de baklagil tüketimini arttırmıştır.

Baklagil tüketimindeki bu artışta et, süt, yumurta gibi hayvansal gıda maddelerinin fiyatlarındaki artışların etkili olduğu söylenebilir. Baklagil türü ürünler ile bu gıda maddelerinin ikâme esnekliği (44) yüksek bir crandadır. İkâme esnekliği gelir seviyesi yükseldikçe düşmekte, gelir seviyesi düştükçe ise yükselmektedir. Yüksek gelir gruplarında ikâme oranı düştüğü gibi tamamlayıcı mal niteliği görünümünü de alabilmektedir. Gelir seviyesi yüksek kimseler gelirleri arttıkça, artık sadece hayvansal gıda maddelerine ağırlık vermemekte, bitkisel gıda maddeleri olan baklagil türü gıda maddelerini birlikte, tamamlayıcı mal olarak da tüketebilmektedir.

Düşük gelir seviyesinde ise ikâme esnekliği öylesine büyür ki 1'e yaklaşabilir hale gelebilmektedir. Düşük gelir seviyesindeki kimselerin hayvansal gıda maddeleri tüketimi sifıra çok yakın olduğundan, bunu ikâme edebilmek için besin değeri yüksek olan baklagil türü ürünlerin tüketimine yönelmektedirler.

(43) Her üretici birer tarım işletmesi kabul edilmektedir.

(44) Esneklik hakkında daha geniş bilgi için bkz.

Önder ÖZKAZANÇ, İktisadi Analiz, Anadolu Üniv. Yay.No:40, AÖF Yay.No:12, Ankara, 1984. s.53, 65.

Baklagiller tüketiminin artışının diğer temel nedeni ise nüfus artışıdır. Bu kısa dönemde fiyatlarla birlikte, tüketime etki eden temel unsurlardandır. Etki uzun dönemli olmakla birlikte, her yıl baklagil tüketiminde nüfus artışına paralel periyodik artışlar görülmektedir. Nüfus artışının tüketime etkisi fiyatlara göre daha uzun dönemi gerektirir.

Fiyatlardaki bir değişme baklagil tüketimini esnekliğine bağlı olarak değiştirecektir. Buna rağmen son yıllarda baklagil fiyatlarında önemli artışlar görülmekle birlikte yurtiçi talebin,fiyatlardaki bu artışlardan fazla etkilendiği söylenemez. Özellikle düşük ve orta gelirli kimselerin zorunlu gıda maddesi haline gelen baklagillerin gelir talep esnekliğinin düşük olduğu sanılmaktadır (45). Baklagil tüketimini etkileyecek kısa dönemde gelir seviyesinde ve gelir dağılımında fazlaca bir değişikliğin olmaması gerektiği halde, inceleme dönemi boyunca reel olarak gelir seviyesinde fazlaca bir artış olmadığı gibi gelir dağılımında menfi değişikliklerin olduğu söylenebilir. Ancak bunları rakamsal olarak ifade edebilme imkânı bulunmamaktadır.

Baklagiller tüketimini etkileyen yine de en önemli unsur nüfus artışının olduğu söylenebilir. DİE'nin yaptığı bir araştırmaya göre, kırsal kesimde kuru fasulye ve mercimek için gelir harcama esnekliğinin %70 dolayında olduğu görülmektedir (46). Yine yapılan başka bir araştırmaya göre de baklagiller gelir tüketim esnekliğinin %44 olduğu görülmektedir (47). Bu da göstermektedir ki, Türk

-
- (45) Türkiye'de Tüketicilerin gelir gruplarına göre sağlıklı bir istatistikî bilgi bulunmadığından, baklagillerin gelir talep esnekliği hesaplanamamıştır.
- (46) DİE, Kırsal Kesim Gelir Dağılımı ve Harcamaları, 1973-1974, Yay. No:881. Ankara, 1979, s.168.
- (47) Türkiye'de Beslenme, Ankara, 1977. s.173.

halkı için baklagiller temel gıda maddesi olma özelliğini devam ettirmektedirler. Kırsal kesimde son yıllarda imkânlar artmakla birlikte, gıda maddesi tüketimi, kısıtlı olduğundan, kuru gıda maddeleri, başlıca da baklagillere büyük önem vermektedirler. Gelir harcama esnekliğinin %70 gibi oldukça yüksek bir oran olması da bunu doğrulamaktadır. Yine Türk halkı gelirindeki her birim artışa karşılık, baklagil tüketimini %44 oranında arttırıyor demektir. Esneklik katsayılarının birim orandan düşük olması gelir seviyesi yükseldikçe baklagil tüketiminin gelir artışından az artacağını göstermektedir.

Tablo : 21

TÜRKİYE'DE BAKLAGİLLER TÜKETİMİ VE TOPLAM YURTIÇİ TALEBİ

Yıllar	Kişi	Yıl	Türkiye	Türkiye	Fark
	Başına				
	Tüketimi	Nüfus	Toplam	Toplam	
	(Kg/Yıl)	(1000)	Talebi	Tüketimi	
1976	10,6	49915	433699	432270	1429
1977	11,3	41768	471978	487310	15339
1978	11,4	42640	486096	403560	82536
1979	11,5	43530	500595	379460	121135
1980	11,6	44438	515481	373890	141591
1981	11,9	45366	539855	195040	344815
1982	12,0	46312	555744	393450	162294
1983	13,2	47279	624082	423140	200942
1984	9,0	48265	434385	461770	27385
1985	8,4	49272	413885	729330	315445

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, 1985.
DPT, Beş Yıllık Kalkınma Planları

Tablodan da görüleceği gibi DPT tarafından öngörülen kişi başına baklagiller tüketimi yaklaşık %2,8'lik artış, hemen hemen nüfus artışıyla paralel bir artış oranıdır. Baklagil talebinin bu oranlarda artacağı varsayılsa bile aynı yıllara ilişkin nüfusa oranlandığında toplam talep ile gerçekleşen tüketim arasında oldukça büyük farkların bulunduğu görülmektedir.

1977 yılında Türkiye toplam baklagil talebi 471 bin ton iken gerçekleşen tüketim 487 bin ton olmuş ve inceleme dönemi içerisinde, tüketimin toplam talebi aştığı tek istisna olmuştur. Tüketimin toplam talepten 15 bin ton fazla oluşu tüketicinin reel gelirindeki artış olduğunda baklagiller tüketimini arttırdığını göstermektedir. 1983 yılında ise Türkiye toplam baklagil talebi 624 bin ton iken, gerçekleşen tüketimin 420 bin ton olması talebin karşılanmadığını ve 200 bin ton tüketim açığının olduğunu göstermektedir.

Tüketimdeki bu yetersizliğin nedeni üretim yetersizliği değildir. Aksine üretimde önemli artışlar olmasına rağmen ihracatı arttırmak için yapılan çalışmalar, ihracata verilen destekler, ihracatı cazip hale getirmesindedir. Cazip hale gelen ihracat artışı, tamamen üretim artışından değil, iç tüketimin kısıllanacak ihracatın arttırılmasından meydana gelmiştir. İhracat artışı tamamen gerçek üretim artışından kaynaklanmadığından öncelikle iç piyasada fiyatların yükselmesine neden olmuştur. Baklagiller zaten çoğunlukla gelir seviyesi düşük kimseler tarafından tüketildiğinden, fiyat yükselmeleri nedeniyle tüketimlerini kısmak zorunda kalmışlardır. Gelir seviyesi düşük tüketici, hayvansal gıda maddelerini yeterince tüketemediğinden besin değeri yüksek olan baklagillere yönelmektedir. Ancak yükselen fiyatlar nedeniyle baklagilleri de yeterince

tüketememekte, bu ise ekonomi açısından temel üretim faktörü olan emeğin beslenme yetersizliğine sebep olmaktadır.

Burada ekonomideki kayıplar, ilk olarak fiyat yükselmeleri nedeniyle enflasyonun körüklenmiş olmasıdır. Bir yandan ekonomide büyük dengesizliklere ve toplumsal çalkantılara neden olan enflasyonu düşürme çabaları, diğer yandan ise ihracatı tüketimi kısırarak arttırma çabaları nedeniyle enflasyonun körüklenmesi ekonomik ve sosyal büyük kayıplara neden olmaktadır.

Ekonomideki kayıpların gerek enflasyona olumsuz etkileri, gerekse emeğin kalitesinin düşmesine neden olan ihracat, döviz gelirlerinin artmasıyla sağlanan hizmet ile katlanılan külfetler karşılaştırıldığında, külfetlerin daha ağır bastığı söylenebilir. Bu demek değildir ki, hiç ihracatı yapılmasın veya daha fazla ihracat yapılsın. İhracat yapılmalı. Ekonominin yakıtını oluşturan döviz için ihracat gereklidir. Fakat bu ihracat tüketime mümkün olduğunca az zarar vererek ve gerçek üretimin arttırılmasıyla yapılmalıdır.

B- TÜRLERE GÖRE TÜKETİM

Ürün çeşitleri itibariyle baklagil tüketimine baktığında tüketim miktarlarında 1981 yılına kadar bir azalma olduğu, bundan sonra ise, az da olsa bir artış olduğu görülmektedir.

1- Mercimek

Mercimek tüketimi fasulye ve nohuta göre daha istikrarsız bir görünüm vermektedir. Fasulye ve nohut Türk

halkı tarafından birinci derecede önemli vazgeçilmez gıda maddeleri olmaları nedeniyle mercimeğe oranla daha istikrarlıdır. Mercimek tüketimi inceleme dönemi boyunca dalgalanmalar göstermiş, 1982 yılına kadar bir azalma eğilimi, 1982'den sonra ise tekrar artma eğilimi göstermiştir.

1976 yılında 127 bin ton olan mercimek tüketimi 1981 yılında %584 oranında azalarak 21 bin ton gibi oldukça düşük bir miktarda gerçekleşmiştir.

Tablo: 22

MERCİMEK TÜKETİM- TREND VE KONJONKTÜRÜ (1000 ton)

<u>Yıllar</u>	<u>Tüketim</u>	<u>Trend</u>	<u>Konjonktür(Tü/Tr)</u>
1976	127,85	172,75	0,74
1977	173,00	109,15	1,58
1978	61,66	66,91	0,92
1979	49,18	46,03	1,07
1980	48,85	46,51	1,05
1981	21,87	68,35	0,32
1982	150,77	111,15	1,37
1983	191,03	176,11	1,08
1984	195,99	262,03	0,75
1985	407,88	369,31	1,10

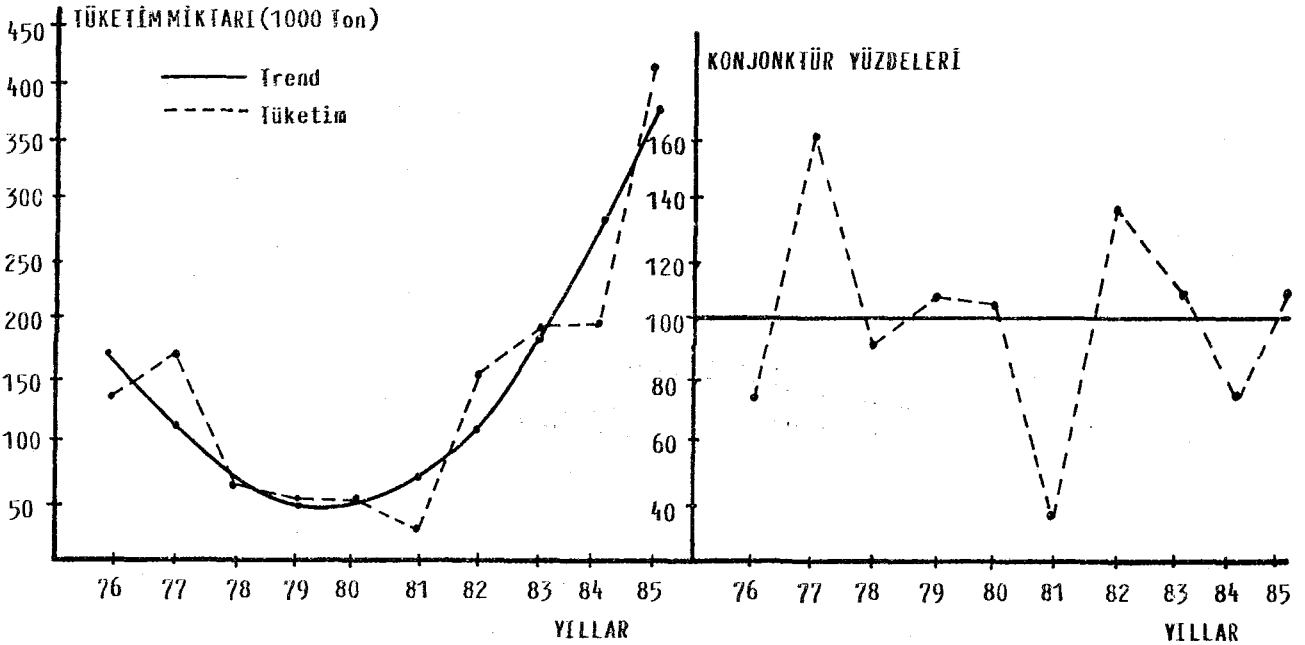
$$Y = 54,76 + 10,92X + 2,67X^2$$

$$S = 39,9$$

Mercimek tüketimindeki bu çok büyük düşüş diğer baklagil ürünleri tüketiminde de olmuştur. Fakat diğer baklagillerdeki düşüş mercimekteki kadar değildir. Mercimek tüketiminin bu kadar yüksek bir oranda düşmesinin nedeni diğer baklagil ürünleri kadar Türk mutfağında sağlam bir yer edinemeyişidir. Ayrıca üretimdeki yetersizlikler, fiyatlardaki hızlı yükselmeler ve tüketicilerin

reel gelirlerindeki artışların, mercimek tüketiminde bu kadar yüksek bir azalmaya neden olduğu söylenebilir.

1982'den sonra yükselmeye başlayan baklagil tüketimi, 1985 yılında 1982 yılına göre %270, 1976 yılına göre ise %319 gibi oldukça yüksek bir artış göstererek 407 bin tona ulaşmıştır. 1982'den sonra tüketimdeki artış, enflasyon oranının yavaşlamasıyla fiyatlardaki hızlı yükselmenin yavaşlamış olması, gelirlerdeki reel olarak azalmalar nedeniyle hayvansal gıda maddelerinden baklagil türü gıda maddelerine yönelmelerin etkisiyle tüketim artışı gerçekleşmiştir.

Şekil : 7

Şekilden görüleceği üzere trend önce azalan, sonra ise artan bir eğilim göstermektedir. Mercimek tüketim trendinin böyle bir şekil almasının nedeni esnekliğinin yüksek olmasından kaynaklanmaktadır.

Tek bir gıda maddesinde toplam gıda maddelerinde olduğu gibi normal hallerde, hem gelir etkisi, hem ikâme etkisi, fiyatı düşen gıda maddesinin tüketiminin artması veya fiyatı yükselen malın tüketiminin azalmasına neden olur. Yani talep esnekliği negatif eğimlidir.

Toplam gıda maddelerine olan talep, daha çok gelir etkisine bağlı olduğu halde, sadece baklagiller veya tek bir baklagil ürününe (Mercimek) olan talebin gelirden çok ikâme esnekliğine bağlıdır. Bununla birlikte, tüketici pek çok gıda maddesi talep edebilir. Tek bir gıda maddesine (Mercimek) yapılan harcama gelirin çok düşük bir oranını teşkil ettiğinden, o gıda maddesine olan talep gelir etkisinden çok ikâme etkisine bağlı olarak belirlenmektedir (48).

Konjunktürdeki dalgalanma ise oldukça yüksektir. 1977'de normalin üzerinde %58 bir dalgalanma göstererek inceleme dönemi boyunca, normalin üzerindeki maksimum sapmadır. 1978-1980 yıllarında sapma, normale göre az olduğundan inceleme dönemi boyunca tek kararlı devreyi temsil etmektedir. 1981 yılında ise normalin altında %32 bir oranla minimuma noktaya ulaşmıştır. Buna göre dalgalanma tüketimin düştüğü yıllarda, konjunktür normalin altında, tüketimin yükseldiği yıllarda ise normalin üzerinde seyretmiştir. Dalgalanma sınırları 0,32 ile 1,58 gibi oldukça yüksek bir aralıkta olmuştur (49).

(48) Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Gülten KAZGAN, Tarım ve gelişme, Der.Yay.İstanbul, 1983, s.292.

(49) Mercimek ve nohut arasındaki marjinal ikâme oranı veya ikâme esnekliği, inceleme dönemi olan 10 yıllık (1976-1985) tüketim değerlerinin toplamı, $e = \frac{\Delta Y_1}{\Delta Y_2} \cdot \frac{Y_2}{Y_1}$ formülünden yararlanılarak hesaplanmıştır.

Buna göre; $Y_1(1976-1985)$ = Mercimek tüketimini
 $\Delta Y_1(1976-1985)$ = Mercimek tüketimindeki değişmeyi
 $Y_2(1976-1985)$ = Nohut tüketimini
 $\Delta Y_2(1976-1985)$ = Nohut tüketimindeki değişmeyi ifade etmektedir.

$$e = \frac{\Delta Y_1}{\Delta Y_2} \cdot \frac{Y_2}{Y_1} = \frac{1300,23}{1003,67} \cdot \frac{1126,03}{1428,08} = 1,29,0,79 = 1,02$$

bulunmuştur.

2- Nohut

Nohut tüketiminde de inceleme dönemi boyunca büyük dalgalanmalar görülmüştür. 1976 yılında 122 bin ton nohut tüketimi 1980 yılına kadar artış göstererek, bu yılda 151 bin tona ulaşmıştır. 1981, 1982 ve 1983 yıllarında gerçekleştirilen ihracat nedeniyle tüketim azalmış ve 1981 yılında 24 bin ton gibi oldukça küçük bir miktarda gerçekleşmiştir. Bu oran yedi yılda %507 oranında meydana gelen aşırı derecede bir düşümedir. 1981 yılındaki düşme ise 1980 yılına oranla %628 gibi daha büyük bir düşme oranıdır. 1981 yılında nohut tüketimi Türkiye nüfusuna oranlandığında 0,0005 kg gibi son derece düşük bir tüketim oranı çıkmaktadır. Bu oran inceleme döneminin en düşük nohut tüketim oranını teşkil etmektedir.

Tablo:23

NOHUT TÜKETİM, TREND VE KONJONKTÜRÜ (1000 ton)

<u>Yıllar</u>	<u>Tüketim</u>	<u>Trend</u>	<u>Konjonktür (Tük.Tr)</u>
1976	122,36	152,94	0,80
1977	127,21	133,31	0,95
1978	152,17	117,68	1,29
1979	141,85	106,05	1,34
1980	151,47	98,42	1,54
1981	24,12	94,79	0,25
1982	72,34	95,15	0,76
1983	73,19	99,52	0,74
1984	114,40	107,89	1,06
1985	146,92	120,26	1,22

$$Y = 96,103 - 1,816X + 0,50X^2$$

$$S=36,36$$

1981 yılından sonra nohut tüketiminde artışlar görülmektedir. Nitekim 1985 yılında nohut tüketimi 1981 yılına oranla %609, 1976 yılına oranla ise %20 oranında artarak 146 bin tona ulaşmıştır. 1985 yılında kişi başına nohut tüketimi 13 kg olarak gerçekleşmiştir.

Nohut tüketiminin ikâme esnekliği de diğer baklagil ürünlerine göre 0,97 ile 0,998 gibi 1'e çok yakın olan bir oranda değişmektedir. Buna göre nohut tüketiminin mercimek tüketimine göre ikâme esnekliği 0,97, fasulye tüketimine göre 0,99 ve bakla tüketimine göre 0,998'dir (50).

Esneklik katsayılarından görüleceği üzere baklagil ürünleri tüketimleri arasındaki ikâme oranlarının bu kadar yüksek oluşu tüketiciler üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Böylece tüketici fiyatlarındaki bir değişme sonucu baklagil türü ürünleri arasındaki seçimini değiştirebilmektedir.

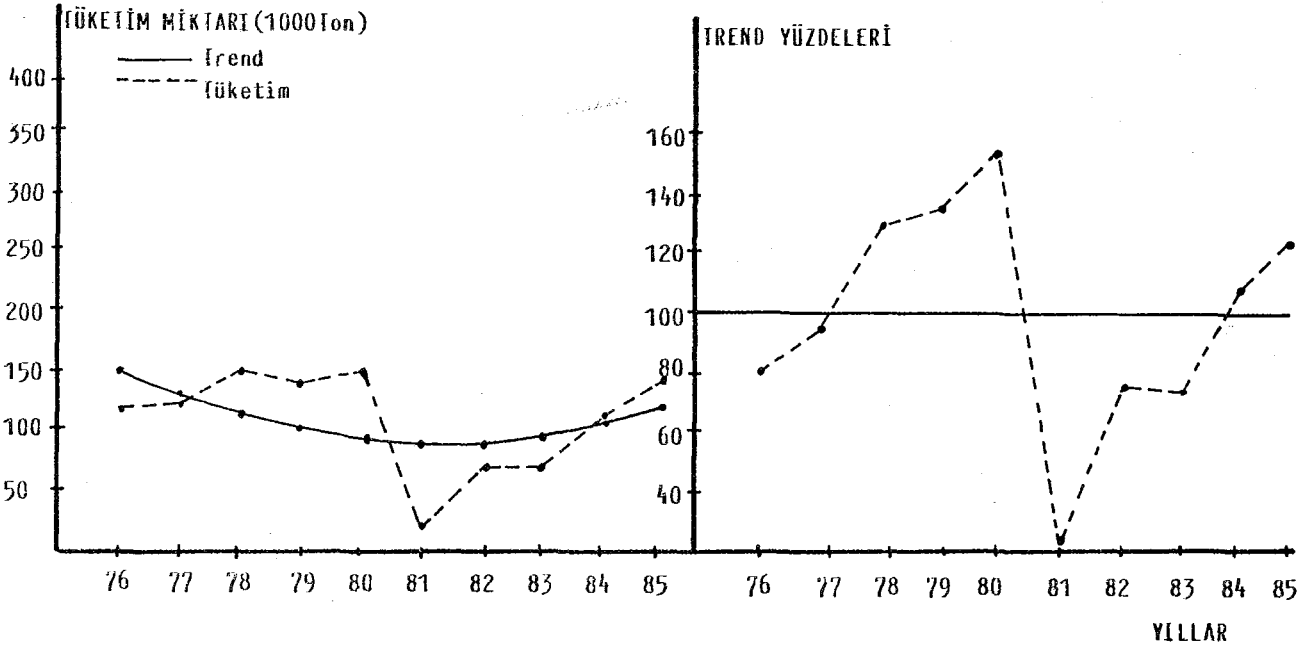
(50) Nohut tüketiminin ikâme esnekliği (veya marjinal ikâme oranı) inceleme dönemi olan 1976-1985 yılları toplam tüketim miktarları alınarak hesaplanmıştır. Buna göre;

$$\text{Nohutun mercimeğe ikâme oranı} = \frac{\Delta Y_1}{\Delta Y_2} \cdot \frac{Y_2}{Y_1} = \frac{1003,67}{1300,23} \cdot \frac{1428,08}{1126,03} = 0,97$$

$$\text{Nohutun fasulyeye ikâme oranı} = \frac{\Delta Y_1}{\Delta Y_2} \cdot \frac{Y_2}{Y_1} = \frac{1003,67}{1160,54} \cdot \frac{1296,76}{1126,03} = 0,99$$

$$\text{Nohutun baklaya ikâme oranı} = \frac{\Delta Y_1}{\Delta Y_2} \cdot \frac{Y_2}{Y_1} = \frac{1003,67}{321,64} \cdot \frac{362,83}{1126,03} = 0,998$$

Burada ΔY_1 ve Y_1 ler nohut tüketiminde değişme ve nohut tüketim miktarını, ΔY_2 ve Y_2 değerleri ise diğer ürünleri, sırasıyla, mercimek, fasulye ve baklayı göstermektedir.

Şekil:8

Nohut tüketimi, trendi gibi şekilden de görüleceği gibi önce azalan sonra çok az da olsa bir artış eğilimi göstermektedir.

Konjonktürü ise, normale göre çok yüksek dalgalanmalar göstermektedir. 1978, 1979, 1980 ve 1985 yıllarında konjonktür normalin üzerinde seyretmiştir. 1980 yılında normalin üzerinde 1,54'lük bir sapma göstererek inceleme dönemi boyunca normalin üzerindeki maksimum sapma gerçekleşmiştir. 1981 yılında ihracatın ne pahasına olursa olsun (üretimdeki artıştan çok daha fazla) arttırılmaya çalışılmış olması nohut tüketimini normalin altındaki en düşük orana 0,25'e kadar düşürerek minimum noktayı oluşturmuştur. Böylece dönem içinde nohut tüketimindeki dalgalanma

0,25 ile 1,54 arasında toplam 1,29 oranında dalgalanma göstermiştir.

3- Fasulye

Fasulye tüketimi, diğer baklagil ürünlerine göre bir azalma göstermekle birlikte istikrarlı bir seyir izlemiştir. Fasulye tüketiminde dalgalanmalarda küçük olmuştur. Bununla nedeni fasulyenin Türk halkı üzerindeki özel etkisidir. Bu etki ki tüm gelir gruplarının vazgeçilmez gıda maddesi oluşudur. Fasulyenin gelir grupları üzerindeki etkisi elbette farklıdır. Düşük gelir seviyesindeki tüketiciler için vazgeçilmez gıda maddesi olurken, gelir seviyesi yükseldikçe bu etki zayıflamaktadır.

Fasulye tüketimi bir azalma eğilimi göstermektedir. 1976 yılında 136 bin ton olan fasulye tüketimi inceleme dönemi içinde %8'lik bir azalma göstererek 126 bin ton olarak gerçekleşmiştir. Dönem içinde en fazla tüketim 1979 yılında 144 bin ton olmuştur. Bu artış ise 1976 yılına göre %6'lık bir artıştır.

Tablo : 24

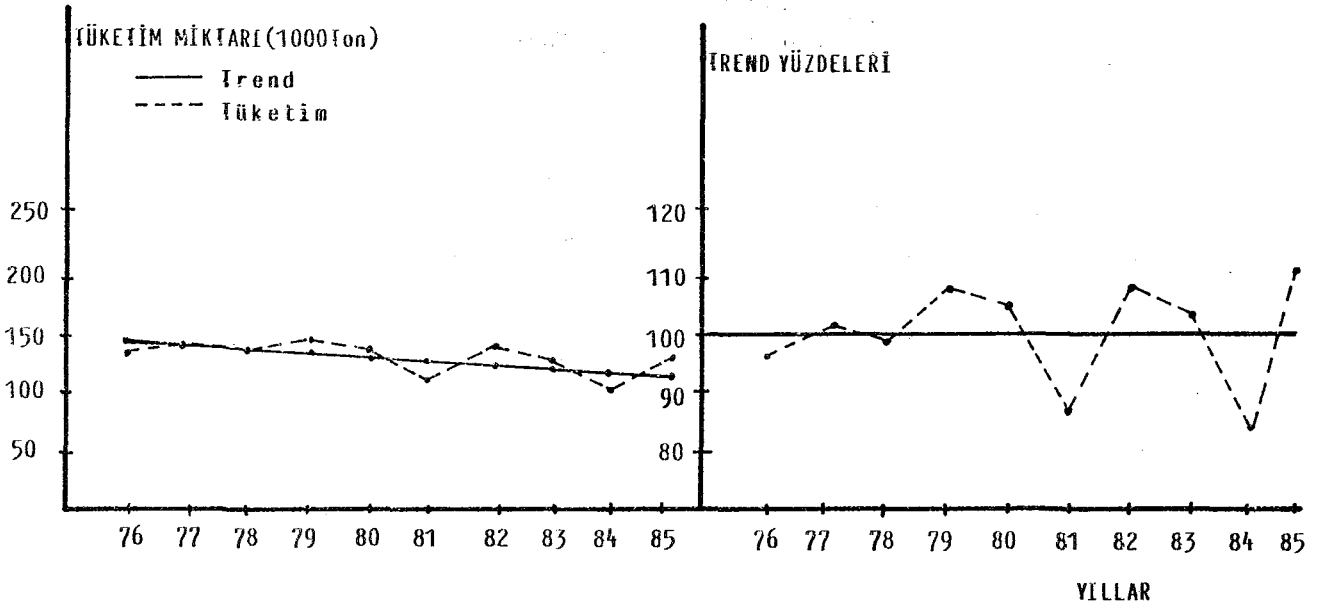
FASULYE TÜKETİM, TREND VE KONJONKTÜRÜ

<u>Yıllar</u>	<u>Tüketim</u>	<u>Trend</u>	<u>Konjonktür (Tük.Tr)</u>
1976	136,22	141,85	0,96
1977	140,59	139,93	1,00
1978	135,24	137,75	0,98
1979	144,45	135,29	1,07
1980	138,45	132,57	1,04
1981	112,94	129,57	0,87
1982	136,58	126,29	1,08
1983	125,82	122,75	1,03
1984	100,45	118,93	0,84
1985	126,02	114,85	1,09

$$Y = 131,10 - 1,50X - 0,034X^2$$

$$S = 9,95$$

Fasulye tüketiminin ikâme esnekliğinin diğer baklagil ürünlerine 1 ve 1'e çok yakın olmasına rağmen, tüketimde fazlaca bir dalgalanma görülmektedir. Bunun da nedeni gelir esnekliğinin düşük olmasıdır denilebilir. Fasulyenin diğer baklagil ürünlerine ikâme oranının, mercimeğe 0,98, nohuta 0,998 ve baklaya 1,01 olduğu görülmektedir (51). İkâme esnekliğinin bu kadar yüksek olması diğer baklagil ürünleriyle ikâmenin tam olduğunu göstermektedir.

Şekil:9

(51) Fasulye üretiminin ikâme esnekliğinde (veya marjinal ikâme oranı) ΔY_1 ve Y_1 'ler fasulye tüketimini, ΔY_2 ve Y_2 'ler ise sırasıyla mercimek, nohut ve bakla tüketimini ifade etmektedir.

$$\begin{aligned} \text{Fasulye Tük. Mercimek Tük. ikâme esnek.} &= \frac{\Delta Y_1}{\Delta Y_2} \cdot \frac{Y_2}{Y_1} = \frac{1160,54}{1300,23} \cdot \frac{1428,08}{1296,76} = 0,98 \\ \text{Fasulye Tük. Nohut Tük. ikâme esnek.} &= \frac{\Delta Y_1}{\Delta Y_2} \cdot \frac{Y_2}{Y_1} = \frac{1160,54}{1003,67} \cdot \frac{1126,03}{1296,76} = 0,998 \\ \text{Fasulye Tük. Bakla Tük. ikâme esnek.} &= \frac{\Delta Y_1}{\Delta Y_2} \cdot \frac{Y_2}{Y_1} = \frac{1160,54}{321,64} \cdot \frac{362,83}{1296,76} = 1,01 \end{aligned}$$

Şekilden de görüleceği gibi trend bir doğru şeklinde ve azalan bir seyir izlemektedir. Konjonktürdeki bu küçük dalgalanmalar fasulyenin tüketiminin fiyat hareketlerinden çok fazla etkilenmediğini göstermektedir. 1979, 1980, 1982, 1983 ve 1985 yıllarında fasulye tüketimi azda olsa normalin üzerinde sapma gerçekleşmiştir. Normalin üzerindeki en yüksek sapma 1,09 ile 1985 yılında olmuştur. 1976, 1981 ve 1984 yıllarında normalin altında kalmış, 1984 yılında 0,84 oranında gerçekleşerek inceleme döneminin minimum noktasını teşkil etmiştir. Fasulye tüketimi toplam olarak 0,84 ile 1,09 arasında konjonktürel dalgalanmalar göstermiştir.

4- Bakla

Bakla tüketimi diğer baklagil ürünlerine göre oldukça azdır. Az olan tüketime karşılık inceleme dönemi boyunca, önce azalma eğilimi göstermiş, bu eğilim 1983 yılına kadar devam etmiştir. 1984 yılında önemli sayılabilecek bir artış göstermiş ve 1985 yılında tekrar azalma göstermiştir.

Bakla tüketimi fiyatlara bağlı olarak dalgalanma göstermektedir. Fiyatlar yükseldiğinde, bakla tüketiminde önemli ölçüde azalmaların olduğu görülmektedir. 1978 yılında 5,88 TL. olan (farklı borsalardaki toptan fiyatları ortalamaları) bakla fiyatı 1979 yılında 10,96 liraya yükseldiğinde tüketim miktarı da aynı yıllar 46 bin tondan 35 bin tona düştüğü görülmektedir.

Tablo:25

BAKLA ÜRETİM, TREND VE KONJONKTÜRÜ (1000 ton)

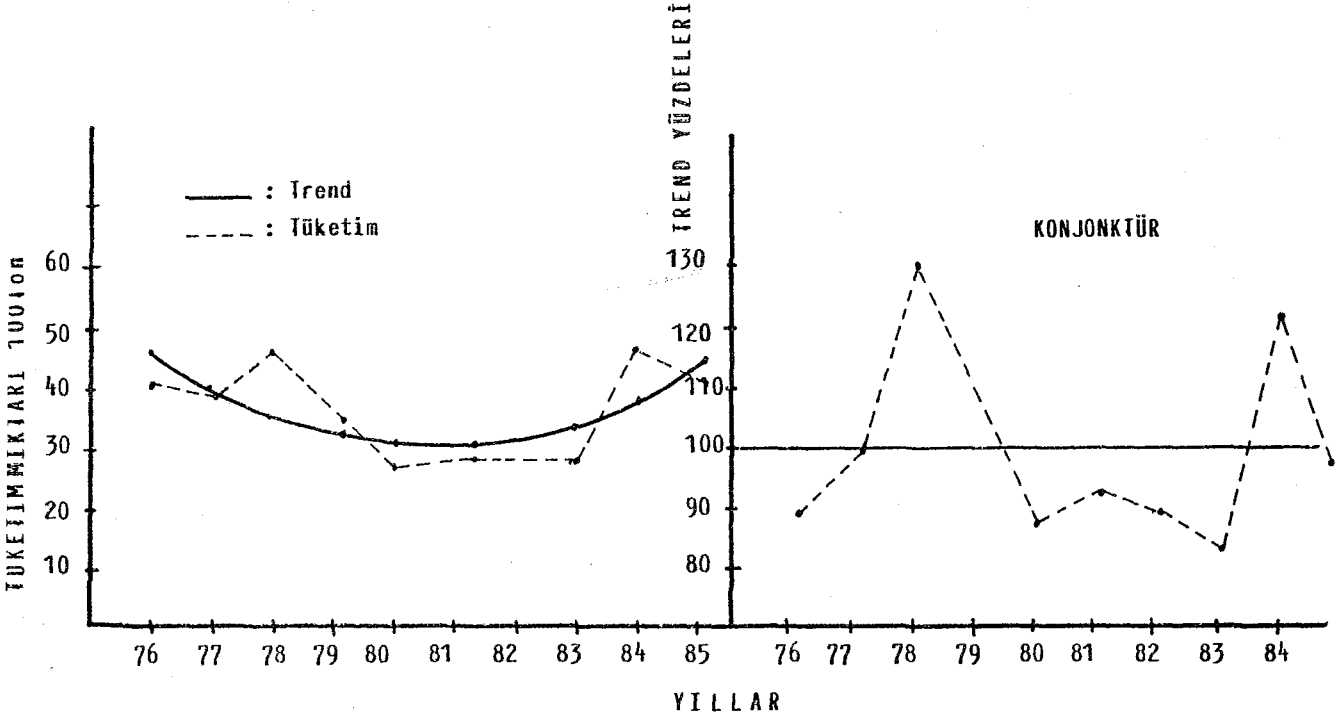
<u>Yıllar</u>	<u>Tüketim</u>	<u>Trend</u>	<u>Konjonktür (Tük/Tr.)</u>
1976	41,19	46,26	0,89
1977	39,86	40,35	0,99
1978	46,47	35,83	1,30
1979	35,23	32,69	1,08
1980	27,32	30,93	0,88
1981	28,42	30,56	0,93
1982	28,19	31,57	0,89
1983	28,10	33,97	0,83
1984	46,16	37,75	1,22
1985	41,89	42,91	0,98

$$Y = 30,57 - 0,186X + 0,173X^2 \quad S= 5,30$$

Bakla tüketiminde inceleme döneminin başlangıcıyla sonuna bakıldığında, hemen hemen hiç bir artış olmadığı görülmektedir. Dönem içinde ise çok büyük olmamakla birlikte artışların olduğu görülmektedir. 1978 yılında 39 bin ton olan baklagil tüketimi %16 artarak 1979 yılında 46 bin ton olmuş, yine 1983 yılında 23 bin ton olan bakla tüketimi % 64 oranında artarak 1984 yılında 46 bin ton olmuştur.

Bakla tüketiminin diğer baklagil ürünlerine ikâme oranı da tama yakın bir orandadır. Bu oranlar mercimek tüketimine 0,98, nohut tüketimine 0,993 ve fasulye

tüketimine ikâme esnekliği 1'dir, yani tamdır (52). Buna göre baklanın ikâme esnekliğine tam esnek denilebilmektedir.

Şekil:10

(52) Bakla tüketiminin diğer baklagil ürünlerine ikâme esnekliği (veya marjinal ikâme oranı) ΔY_1 ve Y_1 'ler, Bakla tüketimindeki değişmeyi ve bakla tüketimini, ΔY_2 ve Y_2 'ler ise diğer baklagil ürünlerindeki, sırasıyla mercimek, nohut ve fasulye tüketimindeki değişmeyi ve fasulye tüketimini göstermektedir.

$$\text{Bakla Tük. Mercimek Tük. ikâme esnek.} = \frac{\Delta Y_1}{\Delta Y_2} \cdot \frac{Y_2}{Y_1} = \frac{321,64}{1003,67} \cdot \frac{1428,08}{362,83} = 0,98$$

$$\text{Bakla Tük. Nohut Tük. ikâme esnek.} = \frac{\Delta Y_1}{\Delta Y_2} \cdot \frac{Y_2}{Y_1} = \frac{321,64}{1003,67} \cdot \frac{1126,03}{362,83} = 0,993$$

$$\text{Bakla Tük. Fasulye Tük. ikâme esnek.} = \frac{\Delta Y_1}{\Delta Y_2} \cdot \frac{Y_2}{Y_1} = \frac{321,64}{1160,54} \cdot \frac{1296,76}{362,83} = 1,00$$

Bakla tüketim trendi şekilden de görüleceği üzere önce bir azalma eğilimi göstermiş, sonra tekrar artmaya başlamıştır.

Konjonktür ise, tüketimin miktar olarak az olmasına karşılık dalgalanmaları bir hayli büyük olmuştur. 1976, 1977, 1980, 1981, 1982, 1983 ve 1985 yıllarında konjonktür normalin altında seyretmiş 1983 yılında 0,83'lük sapma ile konjonktürün minimum noktasına ulaşmıştır. 1978, 1979 ve 1984 yıllarında ise konjonktür normalin üzerinde seyretmiş 1978 yılında 1,30'luk bir sapma yaparak normalin üzerindeki maksimum noktayı oluşturmuştur. Konjonktürdeki bu dalgalanmaların nedeni fiyatlardaki dalgalanmalardır. Fiyatların etkisiyle ters orantılı olarak dalgalanma göstermektedir.

III- BAKLAGİL İHRACATI

Gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunlardan biri ihracat gelirlerinin arttırılmasıdır. Kalkınma çabası içinde olan bu ülkeler, hem yeni yatırımlar yapabilmek, hem de varolan sanayilerinin düzenli bir şekilde çalışabilmesini sağlamak amacıyla ihracat yapmak zorundadırlar. Ekonomi için gerekli olan ithalat giderlerinin ihracat gelirleriyle karşılanması gerekir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin kendi öz kaynaklarına dayalı olarak düzenli ve sağlıklı biçimde gelişmelerini sürdürmeleri, ihraç ürünlerinin çeşitlendirilmesi ve yeni pazarlar bulunmasını gerektirmektedir. Aynı sorun ile karşı karşıya bulunan Türkiye'de sanayi ürünü ihracatını arttırma yanında tarım ürünleri ihracatını çeşitlendirerek arttırmak zorundadır.

Baklagiller ihracatına geçmeden önce genel tarım ürünleri ihracatının gelişimini izlemek, baklagiller ihracatındaki gelişmeyi anlamak açısından gerekli olduğundan genel tarım ürünleri ihracatını izlemek yerinde olacaktır.

A- TARIM ÜRÜNLERİ İHRACATI

Türkiye ekonomisinde halen önemli bir paya sahip olan tarım sektörünün rolü, değişik yönleri ile itici güç olma fonksiyonunu devam ettirmektedir. Tarım bir yandan halkın gıda ihtiyacını karşılar, diğer yandan sanayiye hammadde ve ihracatın gelişmesinde etkili olmaktadır. Ekonominin ithal gereksinimlerini karşılayacak döviz gelirlerinin sağlanmasında geleneksel gelir kaynağını tarım ürünleri ihracatı teşkil etmektedir.

Türkiye ihracatı içinde tarım, 1980 yılına gelinceye kadar yaklaşık %60 gibi oldukça büyük bir kısmını teşkil etmektedir. Tarım ürünlerinin ihracat içindeki payı giderek azalmakta, buna karşılık sanayi ürünlerinin payı sürekli artmaktadır. Bu artış özellikle 1980 sonrasında hızlanmıştır.

Tablo:26

TÜRKİYE TARIM ÜRÜNLERİ İHRACATI (1000 \$)

Yıllar	Toplam İhracat	Tarım Ürünleri İhracatı	%	Maden-cilik İhracatı	%	Sanayi İhracatı	%
1976	1960214	1254408	64	110015	5,6	595791	30,4
1977	1753026	1041401	59	125851	7	585774	33
1978	2288163	1541763	67	124135	6	621264	27
1979	2261157	1343632	59	132480	6	785083	35
1980	2910122	1671742	57	190994	7	1047386	36
1981	4702934	2219409	47	193406	4	2290119	49
1982	5745973	2141214	37	175320	3	3429439	60
1983	5727833	1880615	33	188901	3	3658317	64
1984	7133602	1749231	25	239761	3	5144610	72
1985	7958051	1719439	22	243827	3	5994785	75

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllıkları.

İhracat içinde sanayi ürünlerinin payının artması sevindiricidir. Ancak tarımın özellikle 1981'den sonra gerek mutlak olarak, gerekse nisbi olarak azalması düşündürücüdür. 1980 yılına kadar ithal ikâmecî bir politika uygulandığı, 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar tedbirleriyle bu politikadan vazgeçilerek, dışa açık serbest piyasa ekonomisinin benimsendiği görülmektedir. Yeni dış ticaret politikasında, özellikle ihracatın arttırılmasına özel bir önem verilmiştir. İhracatçı düşük faizle kredi, vergi iadesi, esnek kur politikası gibi önemlerle desteklenmiştir (53). İhracatı arttırmak, ihracat için gerekli ürünlerin üretimlerini ve sonunda bunların ihracatlarını teşvik etmeye bağlı bulunmaktadır (54).

(53) Daha geniş bilgi için bkz. Nedim İBRAHİMHAKKIOĞLU, Planlı Dönemde İhracatı Teşvik Politikası, İGEME, No:107, 1986, s.12.

(54) Nedim ARIKBAY, Tarım Ürünleri İhracatı, VERİMLİLİK, Cilt:15, S.2, 1986/2, s.76, Kemal KAMİLOĞLU, İhracatımızda Uygulanan Teşvik Tedbirleri, Yağ Meyve ve Sebze ile Baklagiller İhracatı ve Sorunları Semineri Tebliği, MPM Yay:..No:265, Ankara, 1982, s.32.

Belirtilen destekler sanayi ürünlerine verilmiş, dolayısıyla sanayi ürünleri ihracatında büyük artışlar meydana gelmiştir. Sanayi ürünleri içinde tarıma dayalı sanayi ürünlerinin payı giderek artmaktadır. Sanayi ürünlerindeki bu hızlı artışın yaklaşık %20'si tarıma dayalı sanayi ürünlerini oluşturduğundan, Türkiye ihracatının yaklaşık %50'lik kısmının halâ tarım kökenli olduğu söylenebilir.

Tablo:27

Madde Gruplarına Göre İhracat

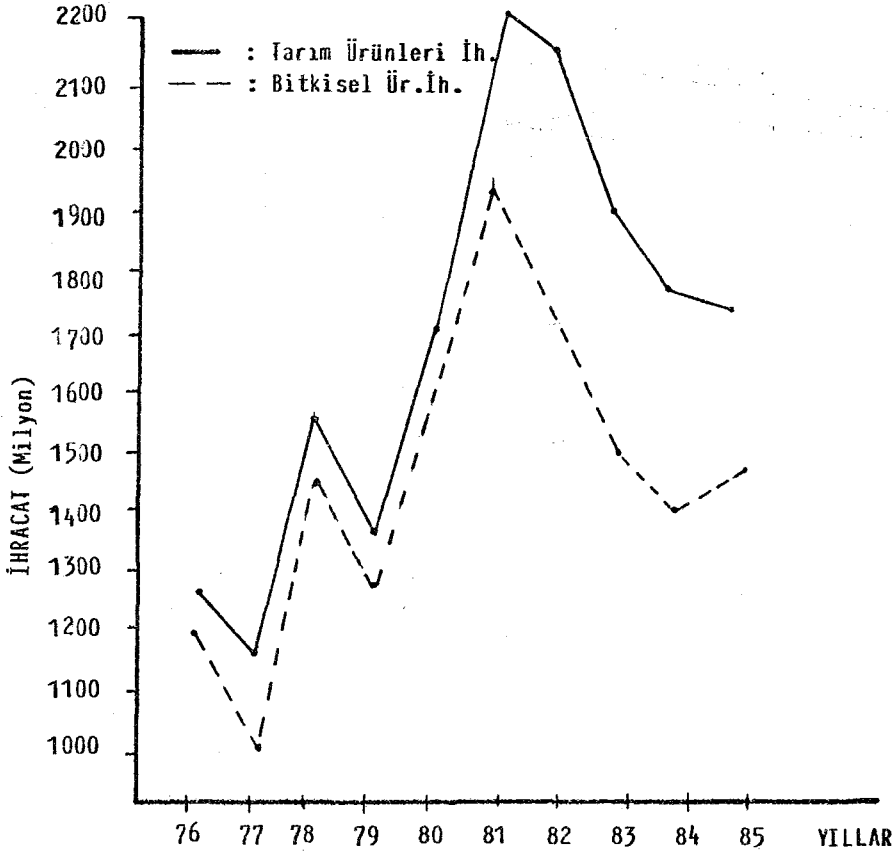
A : TL
B : \$

		1967	1968	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985
Derim Ürünleri	A	13 586 000	18 705 041	37 854 887	42 415 184	126 007 509	248 535 600	348 050 587	470 100 531	647 501 354	
	B	1 264 409	1 241 491	1 542 763	1 343 632	1 671 742	2 219 409	2 141 214	1 880 615	1 743 001	1 719 439
Hububat-Bakliyat	A	1 100 955	2 166 970	6 448 921	5 207 890	13 959 247	35 227 404	55 111 598	84 392 792	97 411 639	
	B	70 580	120 436	262 149	164 163	130 398	326 176	337 322	376 256	207 716	234 355
Meyveler Sebzeleler	A	5 946 587	7 952 402	13 827 922	21 163 310	56 425 264	89 326 804	105 680 231	134 969 569	244 226 464	
	B	375 273	439 967	560 540	647 680	753 881	795 106	648 615	590 652	646 146	623 677
Sanayiye Hammadde ve Yarı Mamul Ürünleri	A	11 136 805	7 709 267	14 758 440	13 160 582	45 292 209	89 117 182	118 534 402	131 516 891	176 627 888	
	B	701 562	432 027	617 881	448 011	605 945	813 386	741 528	531 382	492 403	396 257
Hammadde ve Yarı Mamul Ürünleri	A	110 801	448 187	1 076 521	2 378 247	3 694 872	31 229 404	64 818 285	84 534 882	121 686 343	
	B	80 100	37 201	72 782	32 077	123 122	258 203	289 691	362 751	323 078	244 171
Se Ürünleri	A	10 120	108 715	585 133	112 385	1 721 347	3 204 845	3 818 050	4 626 297	7 516 001	
	B	10 201	11 807	24 433	21 741	22 735	26 602	23 998	20 274	20 298	21 048
Keten Ürünleri	A	1 748 705	2 257 687	2 910 046	4 764 794	14 958 080	21 434 515	28 419 637	42 651 295	89 003 656	
	B	110 015	195 851	124 135	130 480	190 394	193 426	175 320	192 901	239 761	243 827
Diğer Ürünleri	A	2 430 701	12 355 773	15 109 903	28 563 710	80 592 526	260 745 587	560 840 362	826 193 407	1 671 826 619	
	B	585 781	385 774	621 264	285 063	1 047 386	2 292 119	3 429 439	3 658 317	5 144 610	5 294 765

Kaynak: DİB, İstatistik Yıllıkları, 1961, 1985

Tarım ürünleri ihracatının büyük bölümü bitkisel ürünlerden oluşmaktadır. Bitkisel ürünleri hayvancılık ve su ürünleri ile orman ürünleri izlemektedir.

Tahıl ve baklagiller ihracatı 1983 yılına kadar sürekli artarak devam etmiş bu yıldan sonra azalmaya başlamıştır. Tarım ihracatı içinde bitkisel ürünlerin oranı %79 ile %95 arasında değişmektedir. Bitkisel ürünler gerek mutlak olarak gerekse nisbi olarak bir azalma eğilimi göstermektedir.

Şekil:11

Şekilden de görüleceği üzere tarımsal ürün ihracatının hemen hemen tamamını oluşturan bitkisel ürünler ihracatı aynı gelişmeyi göstermektedir. Tarım ürünleri ihracatı inceleme dönemi sonunda %37'lik bir artış göstermiştir. Ancak bu artış dönem sonu itibarıyla olduğu halde dönem içinde 1981 yılında en yüksek ihracat miktarına ulaşmıştır. Bu artış 2 219,4 milyon dolarlık ihracata ulaşmış, bu ise dönem başı olan 1976 yılına göre %77'lik bir artışın en yüksek artışıdır.

Alt Gruplar İtibariyle Tarım Ürünleri İhracatı (Milyon \$)

	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	%
Toplam	1 284,4	1 342,8	1 377	1 540,8	1 671,7	1 900	2 140,5	1 890,7	1 748,9	1 718,4	100
Bilimsel Ürünler	1 179,4	94,0	968,0	93	1 434,0	93,2	1 533,4	1 484,4	1 302,9	79	1 442,5
Hayvansal Ürünler	62,7	5,0	37,2	5,6	7,8	5	389,7	362,1	302,9	18,2	211,2
Su Ürünleri	12,3	1,0	11,6	1,0	22,7	1,4	24,0	22,3	20,3	1,2	21,2
Çay Ürünleri	-	-	4,6	0,4	7,1	0,4	28,1	12,9	23,7	1,3	12,7

Kaynak: İ.T. Bakanlık Harice ve İç Ticaret Müdürlüğü,
İç Ticaret Bülteni 1985, 12/111 Sayfaları

Aynı şekilde bitkisel ürünler ihracatı da 1981 yılında en yüksek düzeyine çıkmış ve 1 922,6 milyon dolara ulaşmıştır. Bitkisel ürün ihracatı 1981 yılından sonra mutlak olarak azalmaya başlamıştır. 1981 yılında 1976 yılına göre toplam artış %63'tür. Bu yıldan sonra başlayan bitkisel ürünleri işleyerek sanayi ürünü olarak ihracatı ve ihracatta, sanayi ürünü tanımını genişletilerek bazı işlemler gören bitkisel ürünler sanayi ürünü olarak nitelendirilmesi bitkisel ürünler ihracatında mutlak olarak azalma görülmektedir. Bu azalma 1985 yılında %75'lik bir azalma göstererek 1441,5 milyon dolara düşmüştür. Bitkisel ürünlerdeki dönem boyunca artış ise ancak %22'lik bir artıştır. Bitkisel ürünler 1985 yılında toplam tarımsal ihracatın %83'8'ini oluştururken, alt grup içinde meyvelerin payı %36,6, sanayi bitkilerinin %38,9, baklagillerin payı %11,9 ve sebzelerin payı %6,7'dir. Tarımsal ürün ihracatı ile bitkisel ürün ihracatı arasındaki ilişki ($r=0,95$) oldukça yüksektir. Ve tarımsal ürün ihracatının %90'ını bitkisel ürünler tayin etmektedir. (Belirlilik katsayısı $r^2=0,90$).

Tarımsal ihracatın alt grubu hayvancılık ürünlerinin payı ise 1976 yılında %5 iken zaman zaman azalma göstermiş, fakat genel de artma göstermiş ve 1981 yılında %11,6'ya 1982'de %18,2'ye, 1983'de %19,3'e kadar yükselmiş, bu yıldan sonra azalmaya başlamıştır. Hayvancılık ürünlerinin böyle artış göstermesi teşviklerin yanısıra İran-Irak savaşının etkisinin büyük olduğu söylenebilir. Özellikle hayvancılık ürünlerinde Müslüman ülkeleri olmaları nedeniyle aradıkları şartlara uygun ürünleri Türkiye'nin sağlama olanağının olması, bu ürünlerde ihracatta artışların başlıca nedenini teşkil ettiği söylenebilir. Ancak 1983 yılında gerek mutlak olarak, gerekse nisbi olarak azalma

eğilimine girmiştir. 1983 yılında 362,1 milyon dolar olan hayvancılık ihracatı 1984'de 322,9 milyon dolara (%18,5) ve 1985'de 244,2 milyon dolara (%14,2) düşmüştür.

Su ürünleri ihracatı ise, gerek mutlak, gerekse nisbi olarak fazla sayılmayacak küçük artışlar göstermiştir. Dönem boyunca tarımsal ihracat içindeki payı %1,0 ile %1,6 arasında küçük dalgalanmalar göstermiştir. 1985 yılında ise su ürünlerinin tarımsal ihracat içindeki payı %1,2 olmuştur.

Orman ürünleri ihracatında su ürünlerinde olduğu gibi önemli bir değişiklik olmamıştır.

B- TÜRKİYE TARIM ÜRÜNLERİ İHRACATI İÇİNDE BAKLAGİLLER

Türkiye'nin geleneksel ihraç ürünleri olması yanında, ihraç içinde kendine özgü bir yeri bulunmaktadır. Baklagiller Türkiye ihracatı içinde önemi giderek artan ürünlerdir. Baklagiller ihracatı içinde en büyük payı mercimek almakta, bunu nohut, fasulye ve bakla izlemektedir.

Tablo:29

TÜRKİYE BAKLAGİLLER İHRACATI

Yıllar	Toplam Baklagiller	Mercimek	%	Nohut	%	Fasulye	%	Bakla	%
1976	72217	49748	64,4	24280	31,4	940	1,2	2008	2,6
1977	91357	58871	64,4	25434	27,8	1008	1,1	5622	6,2
1978	118010	93638	79,3	20635	17,5	1322	1,1	2410	2,0
1979	155336	107404	69,1	45352	29,2	267	0,2	12290	7,9
1980	219134	112847	51,5	88534	40,4	7357	3,4	20205	9,4
1981	447972	228386	51,0	172083	38,4	27937	6,2	18697	4,2
1982	507604	312226	61,5	156322	30,8	7423	1,5	30811	6,1
1983	607294	370975	61,1	163308	27,0	28744	4,7	42464	7,0
1984	514473	291510	56,7	159280	31,0	3992	6,6	23443	4,6
1985	360567	125697	34,9	189085	52,4	8177	5,3	24828	6,9

Kaynak: T.C.Başbakanlık, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı,
Dış Ticaret Ruloları

Tablodan da görüleceği üzere baklagiller ihracatı 1983 yılına kadar artış göstermiş, 1976 yılında 77,217 bin ton olan baklagiller ihracatı 1983 yılında %786 artış göstererek 607,294 bin tona ulaşmıştır. 1983 yılından itibaren ise azalmaya başlamıştır. Bu azalma oldukça önemli bir azalma 1984'%18 azalma göstererek 514,473 bin tona ve 1985 yılında %68 azalarak 360,567 bin tona düşmüştür.

Baklagiller ihracatı ^{da} özellikle 1980 sonrasında görülen artış ihracatı teşvik tedbirlerinden kaynaklandığı söylenebilir. Ancak tüm tarımsal ürünler ihracatında olduğu gibi baklagil ihracatına da, sanayi ürünlerine verilen teşvikler verilmemektedir. Ancak ihracatçı için kolay ihracat olması

nedeniyle özellikle sanayi ürünleri ihracatı taahhüdünü tamamlayamayan ihracatçılar baklagil ihracatına yöneldikleri, böylece hem taahhüdü yerine getirmekte hem de baklagil ihracatını arttırmış olmaktadır. Fakat bu tür gerçekleştirilen ihracat, özellikle iç piyasada arz-talep dengesini bozarak fiyatlarda istikrarsızlıklara neden olmaktadır. Bu tür uygulamalar enflasyon sorununu da olumsuz yönde etkileyerek büyümesine neden olduğu söylenebilir.

Baklagil ihracatı değer olarak da 1983 yılına kadar artış göstermiştir. Ancak bu artışların sağlıklı olduğu söylenemez. Öyle ki, zaman içinde fiyat düşürerek ihracat miktarı artmış, dolayısıyla para olarak artmıştır. Düşen fiyatlar, hem ülke ekonomisi için, hem de üreticiler için büyük kayıplara neden olmaktadır. Dış piyasada farklı fiyat uygulayan ihracatçı durumuna düşülmektedir. Bu da elde edilen pazarların muhafazasını güçleştirmekte, hatta elden çıkmasına bile neden olabilmektedir. Buna neden ise yukarıda belirtilen ihracatçıların taahhüt açıklarını kapatmak için başvurdukları yoldan kaynaklandığı söylenebilir. Baklagiller ihracatı 1983 yılına kadar toplam olarak %629 oranında artmış, 1983'ten sonra azalmaya başlamış ve 1985 yılında 207 098 bin dolardan %18 oranında düşerek 171 390 bin dolara ulaşmıştır.

Baklagiller ihracatının gelişimini izleyebilmek için ihracatın üretime oranındaki gelişmeyi de bilmek gerekmektedir.

Baklagiller üretiminin dönem boyunca ortalama %31,3'ü ihraç edilmiştir. Zaman içinde büyük farklılıklar göstermesine rağmen, bu oran en düşük %10,3, en yüksek %51,3'e ulaşmış, özellikle 1981 yılından sonra bu oran yaklaşık %40'lar dolayında olmuştur. Bu çakacak demektir ki Türkiye baklagil üretiminin yaklaşık 1/3'ünü ihraç etmektedir.

Tablo:30

TÜRKİYE BAKLAGİLLER İHRACATI (1000 \$)
(Değer olarak)

Yıllar	Baklagiller	Mercimek	%	Nohut	%	Fasulye	%	Bakla	%
1976	32889	23123	70,3	8455	25,7	779	2,4	411	1,2
1977	39593	21277	53,7	15612	39,4	765	1,9	1694	4,3
1978	45102	27059	60,0	16546	36,7	809	1,8	685	1,5
1979	74901	38636	51,6	32184	43,0	268	0,3	3793	5,1
1980	100600	53290	53,0	35721	35,5	5057	5,0	6304	6,3
1981	215682	123385	57,2	67444	31,3	1110	8,4	6262	2,9
1982	207098	126743	61,2	65196	31,5	5730	2,8	9023	4,4
1983	189000	98454	52,1	60824	32,2	17955	9,5	11074	5,9
1984	175156	86098	49,2	63337	36,2	18770	10,7	6280	3,6
1985	171390	68672	40,1	84218	49,1	11167	6,5	6287	3,7

Kaynak: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Dış Ticaret Ruloları

Tablodan da görüleceği üzere 1981 yılına kadar baklagil ihracatı üretimin yaklaşık %25'ini oluştururken, bu yılda %51'e çıkmıştır. İhracattaki bu artış üretim artışından kaynaklanmadığından sağlıklı bir artış olmamış, bu yılda %70 ve %80'lere çıkan oran, sonraki yıllarda azalmaya başlamıştır.

Bu yıl da eldeki tüm imkânlar seferber edilmiş, tüketimden kısılarak yer yer de fiyatlarda indirime giderek anılan ihracat oranı gerçekleştirilebilmiştir. Bu gelişmelerde göstermektedir ki, gerçekleştirilen ihracat artışı gerçek üretim artışıyla desteklenmediği sürece düşmeye mahkûmdur. Nitekim 1981 yılından sonra ihracatın üretime oranı bütün baklagillerde düşme göstermiştir.

Tablo:31

Türkiye Baklagiller Üretim, İhracat ve Oranı

(1000 ton)

Yıllar	Toplam Üretim	Toplam İhracat	%	Üretim	Mercimek İhracat	%	Üretim	Nohut İhracat	%	Üretim	Fasulye İhracat	%	Üretim	Bakla İhracat	%
1976	752,0	77,2	10,3	210,3	49,7	23,7	170,0	24,3	14,3	159,0	0,9	0,5	47,5	2,0	4,1
1977	813,0	91,4	11,2	260,0	58,9	22,7	180,0	25,4	14,1	160,0	1,0	0,6	50,0	5,6	11,1
1978	731,2	118,0	16,1	180,0	93,6	52,0	205,	20,6	10,0	156	1,3	0,8	53,5	2,4	4,1
1979	762,0	155,3	20,4	183	107,4	58,7	225	45,4	20,2	165	0,3	0,2	52,0	12,3	23,1
1980	817,7	219,1	26,8	195	112,8	57,8	275	88,5	32,2	165	7,4	4,5	52,0	20,2	38,1
1981	872,7	448,0	51,3	280	228,4	81,6	235	172,1	73,2	160	27,9	17,4	55,0	18,7	34,1
1982	1230,3	507,6	41,3	550	312,2	56,8	280	156,3	55,8	165	7,4	4,5	65,0	30,8	47,1
1983	1369,7	607,3	44,3	650	371,0	57,1	290	163,8	56,5	175	28,7	16,4	77,0	42,5	55,1
1984	1317,9	514,5	39,0	570	291,5	51,1	335	159,3	47,6	164	34,0	20,7	76,0	23,4	30,1
1985	1468,0	360,6	24,6	618	125,7	20,3	400	189,1	47,3	170	19,2	11,3	73,0	24,8	34,1
Ortalama	1013,5	317,6	31,3	3696	175,1	47,4	259,5	104,5	40,3	163,9	13,3	8,1	60,1	18,3	30,1

Baklagil ihracatının üretime oranı ortalama olarak mercimekte %47,4, nohutta %40,3, fasulyede %13,3 ve baklada %30,4 olmuştur.

1- Mercimek İhracatı

Mercimek ihracatı baklagiller ihracatı içinde gerek miktar olarak, gerekse değer olarak en yüksek oranı oluşturmaktadır. Ancak zaman içinde azalma eğilimi göstermektedir. Mercimek ihracatında miktar olarak toplam baklagiller ihracatında olduğu gibi 1983 yılına kadar artış göstermiş ve 370,9 bin tona çıkmış, bu yıldan sonra 1984'te 291,5 bin tona, 1985'de de 125,7 bin tona düşmüştür. Oran olarak ise 1976 yılında toplam baklagiller ihracatının %64,4'ünü oluşturan mercimek 1978'de %79,3'ünü oluşturur hale gelmiş, bu yıldan sonra genel olarak azalma eğilimi göstererek 1983'de %61'e, 1985'de ise %34,9'a düşmüştür. Mercimek ihracatı her ne kadar düşme eğilimi göstermekte ise de, yine de en büyük baklagiller ihracatının en büyük kısmını oluşturan ürün olma niteliğini korumaktadır.

Mercimek ihracatında ihraç edilen ülkelerde de artışlar meydana gelmiştir. 1980 yılında yeşil mercimek 29, kırmızı mercimek 35 ülkeye ihraç edilirken, 1984 yılında yeşil mercimek 40 ülkeye, kırmızı mercimek ise 47 ülkeye ihraç edilir hale gelmiştir. En fazla mercimek ihraç edilen ülkeler yeşil mercimekte 1980 yılında İtalya, Lübnan, İspanya, Belçika iken 1984 yılında İtalya, Cezayir, Fransa, İspanya ve Belçika'ya yapılmıştır.

Kırmızı mercimek ihracatı ise 1980 yılında en fazla Polonya, Çekoslovakya, Sudan, Belçika ve İngiltere'ye yapılmakta iken, pazarın Avrupa'dan Ortadoğu, doğu ve Afrika yönünde genişleme göstererek 1974 yılında en fazla İsviçre

Mısır, Irak, Hindistan ve Pakistan yapılmıştır. Pazarın İsviçre gibi reeksport ticareti yapan bir ülke ile Afrika ve Asya'da Müslüman ülkelere kaydığı görülmektedir. Pazarın bu genişlemesi yanında mevcut pazarlarında muhafaza edildiği, ancak anılan ülkelere yapılan ihracatın daha fazla olması, ihracattaki ülke sıralamasını değiştirmektedir.

2- Nohut İhracatı

Nohut, baklagiller ihracatı içinde payı gerek miktar olarak, gerekse değer olarak giderek artan özelliğe sahiptir. Nohut ihracatı mercimekten sonra baklagiller ihracatının ikinci büyük kalemini oluşturmaktadır.

Nohut ihracat miktarı olarak zaman zaman dalgalanmalar göstermekte, istikrarsız bir seyir izlemektedir. 1976 yılında 24,3 bin ton olan nohut ihracatı 1981 yılında 172,1 bin tona çıkmıştır, aynı yıllar toplam baklagiller ihracatı içindeki payı da %31,4'den, %38,4'e yükselmiştir. 1982 yılında ise, 156 bin tona inen nohut ihracatının baklagiller ihracatı içindeki payı da %30,8'e düşmüştür. 1985 yılında ise, gerek miktar olarak gerekse oran olarak büyük artış göstererek 189,1 bin tona, baklagiller ihracatına oranı da %52,4'e yükselmiştir.

Değer olarak da 1981 yılına kadar artış göstermiş 1976 yılında 8445 bin dolar olan nohut ihracatı, 1981 yılında 67444 bin dolara yükselmiştir. Ancak bu yıldan sonra tekrar düşmeye başlamış ve 1983 yılında 60824 bin dolara inmiştir. 1985 yılında ise dönemin en yüksek değerine 84218 bin dolara yükselmiştir. Baklagiller ihracatı içinde payları ise 1976 yılında %25,7, 1981 yılında %31,3, 1983'de %32,2 ve 1985'de %49,1'e kadar yükselerek baklagiller ihracat gelirinin yarısını oluşturur hale gelmiştir.

Nohut ihracatının üretimi ile karşılaştırıldığında sağlıklı bir durumda olduğu görülmektedir. 1976 yılında üretimin %14,3'ünü oluşturan ihracat 1981 yılında %73,2 sini, 1985 yılında ise %47,3'ünü oluşturmuştur. Üretimde bu kadar dalgalanmaya neden olacak kadar değişmelerin olmaması istikrarsızlığı ortaya koymaktadır. İnceleme dönemi ortalaması olarak üretimin %40,3'ü ihraç edilmiştir.

Nohut ihracatının yapıldığı ülkelerde artışlar görülmektedir. 1976 yılında başta en büyük ihraç yapılan ülkeler sırasıyla Cezayir, İtalya, Irak, Lübnan İsrail olmak üzere toplam 31 ülkeye ihraç edilirken, 1980 yılında başta İtalya, Lübnan, Ürdün, Irak olmak üzere toplam 35 ülkeye, 1984 yılında ise Irak, Pakistan, İtalya, Hindistan ve Cezayir olmak üzere toplam 52 ülkeye ihraç edilir hale gelmiştir.

Nohut ihracatında meydana gelen bu artışlar sağlıklı bir artış değildir. Özellikle üretimdeki artışlar ile ihracattaki artışlar arasındaki oran aynı olmayıp, üretimdeki artıştan çok fazla artışlar meydana gelmiştir. Miktar olarak artan ihracatın değer olarak aynı oranda artmadığı yani daha ucuza satıldığını ifade etmektedir. Özellikle 1980-1984 yılları arasında işi bilmeyen ihracatçıların giriştikleri gereksiz rekabetler değerlerin düşmesine neden olmuş, ihraç edilen miktarla elde edilen gelir aleyhde gelişme göstermiştir.

Nohut ihracatı yapılan ülkelerdeki gelişmelerin sağlıklı yönde geliştiği söylenebilir. 1980 öncesi ve hatta 1983'e kadar reeksport ticareti yapan ülkelerin, nohut ihracatı yapılan ülkeler arasında daima ilk beş ülke arasında oldukları görülmektedir. Bu ülkelerden Lübnan, İtalya,

İsrail başta gelmektedir. 1983 yılından sonra ihracatta tecrübe kazanan ihracatçılar, yeni pazarlar bulmuşlar, mevcut pazarları özellikle direkt tüketime yönelen pazarları genişletme yoluna giderek sağlıklı gelişmelerin başlangıcını oluşturmuştur.

3- Fasulye İhracatı

Fasulye baklagiller ihracatı içinde küçük bir paya sahip olmakla birlikte son derece istikrarsız bir seyir izlemektedir.

Fasulye ihracatı miktar olarak çok büyük dalgalanmalar göstermektedir. 1976 yılında 940 ton olan fasulye ihracatı, 1978 yılında %140 artarak 1322 tona yükselmiş, fakat 1979 yılında ise %495 azalarak 267 tona düşmüştür. 1981 yılında ise 1976 yılına göre 27 kat artarak 27937 tona yükselmiştir. Aynı yıllarda baklagiller ihracatı içindeki payı da %1,2'den 1979 yılında %02'ye düşmüş, 1981 yılında ise %6,2'ye yükselmiştir. 1982 yılında ise tekrar %376 oranında düşerek 7423 ton olarak gerçekleşmiş, 1984 yılında 33992 tona yükselerek dönemin en yüksek miktarına ulaşmıştır. Aynı şekilde baklagiller ihracatı içindeki payı %1,5'e düşmüş ve sonra %6,6'ya yükselmiştir. 1985 yılında ise tekrar düşerek 19177 tona inmiştir.

Fasulye ihracatı değer olarak da büyük sayılabilecek dalgalanmalar göstermektedir. 1976 yılında 779 bin dolar olan fasulye ihracatı, 1979 yılında dönemin en düşük ihracatı olan 268 bin dolara inmiştir. 1981 yılında ise toplam baklagiller ihracatında olduğu gibi 1976 yılına göre 23 kat gibi çok büyük bir artış göstererek 18110 bin dolara ulaşmıştır. 1985 yılında ise 1981 yılına göre %62 azalacak 11167 bin dolara düşmüştür. Baklagiller ihracatı içindeki payları ise 1976 yılında %2,4, 1978'de %0,3, 1981'de %8,4 ve 1985' yılında ise %6,5 oranında gerçekleşmiştir. Dönem içinde en yüksek oran %10,7 ile 1984 yılında gerçekleşmiştir.

Fasulye ihracatı üretimi ile karşılaştırıldığında aynı istikrarsızlığın devam ettiği görülmektedir. Üretim dönem içinde hemen hemen hiç artmadığı halde ihracattaki bu dalgalanmalar istikrarsızlığın nedeni olarak görülmektedir. 1976 yılında üretimin %05'ini oluşturan ihracat 1979 yılında %02'ye düşmüş, 1981 yılında ise % 17,4 ünü, 1982'de %4,5'ini, 1984'de %20,7'sini, 1985'de ise %11,3'ünü oluşturmuştur. İnceleme dönemi içinde fasulye ihracatı ortalama olarak üretimin %8,1'ni teşkil etmiştir.

Fasulye ihracatı yapılan ülkeler arasında büyük artışlar görülmektedir. 1976 yılında 10 ülkeye ve başta İtalya ve Batı Almanya yapılan ihracat 1980 yılında 17 ülkeye, 1984 yılında ise 36 ülkeye ihraç edilir hale gelmiştir. 1976 yılında İtalya, B.Almanya, Lübnan, Ürdün, Suudi Arabistan, en fazla fasulye ihracatı yapılan ülkeler olmuş, bunlardan yalnızca İtalya ve B.Almanya'ya ihracatın %87'si yapılmıştır. 1980 yılında ise İtalya, İsviçre, Fransa, Lübnan en fazla ihracat yapılan ülkeler olmuş, bunlardan İtalya'ya %28'i, İsviçre'ye ise %22'si yapılmıştır. 1984 yılında ihracat yapılan ülke sayısındaki artışla birlikte ihracatın yapıldığı bölgesel ağırlık da değişmiştir. Bu yılda en fazla ihracat Irak, İran, İtalya, Cezayir, Lübnan olmuşlardır. Bu ülkelerin ihracat içindeki payları ise Irak %33,3'ünü, İran'ın %10,2, İtalya'nın ise %8 olmuştur. Buna göre ihracatın ağırlık bölgesi Avrupa'dan Ortadoğu'ya kaymıştır. Irak ve İran'ın fasulye ihracatındaki payları %44 gibi yarısına yakın bir kısmı oluşturur hale gelmiştir.

Fasulye ihracatındaki bu gelişmeler özellikle üretimde bir artış olmadan sağlandığından sağlıksız bir gelişmedir. İhracatın gerek miktar, gerekse değer olarak gösterdiği büyük dalgalanmalar, görülen bu sağlıksız gelişmenin

göstergeleridir. Nitekim dönem boyunca üretim ortalama olarak yalnızca %3 oranında artmış, buna karşılık ihracat kat kat artışlar (zaman zaman azalma) göstermiştir. İhracattaki artışların ekonomiye daha fazla katkı sağlaması için üretimle desteklenmesi temel koşul olmakta, bunun yanında ihracatın tecrübeli ve bilinçli kişi ve kuruluşlarca yapılmasının daha faydalı olacağı söylenebilir. Üretim artışının yanında ihracatın reeksport ticareti yapan ülkelerden direkt tüketim yapılan ülkelere kaydırılması gerekmektedir. Nitekim Ortadoğu'ya yönelen ihracatın sağlıklı bir gelişme olduğu söylenebilir.

4- Bakla İhracatı

Bakla baklagiller ihracatı içinde önemli sayılmayacak büyüklükte bir paya sahiptir.

Bakla ihracatı miktar olarak dalgalanmalar göstermekte fakat bu dalgalanma fasulye ihracatında olduğu kadar büyük olmamaktadır. 1980 yılına kadar artış gösteren bakla 1976 yılında 2008 ton iken, 1977'de 5622 tona, 1980 yılında ise 20205 tona yükselmiştir. Aynı yıllarda, baklagil ihracatı içindeki oranı 1976 yılında %2,6, 1977'de %6,2, 1980 de ise %7,9 olmuştur. 1980 yılında 1976 yılına göre artış oranı 10 katıdır. 1981 yılında ise %8 azalarak 18697 tona inen bakla ihracatı 1983 yılında tekrar bir önceki yıla göre %38 artarak 42464 tona ulaşmıştır. Bu aynı zamanda inceleme döneminin en yüksek miktardaki bakla ihracatıdır. 1985 yılında 1983 yılına göre %18 azalarak 24828 ton olarak gerçekleşmiştir. Bu yıllarda baklagil ihracatı içindeki payları 1983'de %7, 1985'de de %6,9 olmuştur.

Bakla ihracatı değer olarak da dalgalanma göstermiş, ancak bu dalgalanma çok büyük olmamıştır. Özellikle 1979'dan sonra dalgalanma daha küçük oranlarda meydana gelmiştir. 1976 yılında 411 bin dolar olan bakla ihracatı

1977 yılında 4 kat artarak 1694 bin dolara çıkmış, bu yılda baklagiller ihracatı içindeki oranı da %1,2'den %4,3'e yükselmiştir. Ancak 1978 yılında %247 gibi çok yüksek bir düşme göstererek, 685 bin dolara inmiş, baklagiller ihracatı içindeki oranında %1,5'e düşmüştür. Bakla ihracatı 1983 yılına kadar düzenli bir artış göstererek 1978 yılına göre 16 kat artarak 11074 bin dolara yükselmiştir. Bu yıldan sonra bakla ihracatı %176 azalarak 1984'de 6280 bin dolara 1985'de ise 6287 bin dolara ulaşmıştır. 1984 yılındaki düşmeden sonra sabit sayılabilecek bir ihracat gerçekleşmiştir. Bakla ihracatının baklagiller ihracatı içindeki oranı biraz daha değişik seyir izlemektedir. 1980'de %6,3'üne yükselmiş, 1981 yılında ise %2,9'a düşmüş, 1983 yılında ise %5,9 yükselmiş ve son olarak 1985 yılında baklagil ihracatının %3,7'sini teşkil etmiştir.

Bakla ihracatı üretimi ile karşılaştırıldığında istikrarsız bir gelişme gösterdiği görülmektedir. 1976 yılında üretimin %4,2'sini oluşturan ihracat 1980 yılında %38,8'e yükselmiş, 1981'de %34'e düşmüştür. Üretimin 1982'de %47,4'ü, 1983'de %55,2'si, 1984'de %30,8'i, 1985'de ise %34'ü ihraç edilmiştir. Bakla ihracatı inceleme dönemi boyunca ortalama olarak üretimin %30,4'ünü oluşturmıştır. Ortalama olarak normal görünen ihracat oranlarındaki dalgalanmalar sağlıklı bir gelişmenin olmadığını göstermektedir.

Bakla ihracatına ihraç edildiği ülkeler itibariyle bakıldığında, sayı olarak arttığı, pazarında Ortadoğuya kaydığı görülmektedir. 1976 yılında başta İtalya, Ürdün ve İngiltere olmak üzere 7 ülkeye bakla ihracatı yapılırken. 1980'de başta İtalya, Macaristan, Çekoslovakya gibi doğu bloku ülkelerinde bulunduğu 13 ülkeye, 1984 yılında ise başta İtalya, Suudi Arabistan, Ürdün, Kuveyt ve Lübnan gibi Ortadoğu ülkelerinin de bulunduğu 19 ülkeye

bakla ihracatı edilir hale gelmiştir. Bakla ihracatı yapılan ülke sayısı arttıkça ihracatın bölgesel yapısında Orta-doğu yönünde değiştiği görülmektedir. 1976 yılında bakla ihracatının %70'i İtalya'ya yapılırken, 1980'de yine İtalya'ya, %69'u Macaristan ve Çekoslovakya'ya, %21'i yapılmıştır. Böylece doğu bloku ülke pazarlarına da girildiği gibi olumlu gelişmeler görülmektedir. 1984 yılında bakla ihracatının %73'ü yine İtalya'ya, %14'ü ise Suudi Arabistan, Ürdün, Kuveyt gibi Arap ülkelerine yapılmıştır. Böylece bakla ihracatının başlıca müşterisinin İtalya olduğu ve doğu bloku ülkelere olan ihracatında arttığı görülmektedir.

Bakla ihracatında gelişmeler umut verici olmakla birlikte ihracatın kaynağı olan üretimde benzeri gelişmenin görülmediği, ancak yapılan çalışmaların özellikle GAP (Güney Anadolu Projesi) (55)'nin faaliyete geçmesiyle birlikte tüm baklagil çeşitlerinde olduğu gibi bakla üretiminde de önemli artışlar sağlayarak ihracatta meydana gelen umut verici gelişmelerin kaynağını sağlamış olacaktır denilebilir. Bu arada mevcut pazarların muhafaza edilerek ihracatın istikrarlı bir yapıya kavuşturulması kaçınılmaz görülmektedir.

(55) Daha geniş bilgi için bkz.

GAP Tarımsal Kalkınma Sempozyumu, A.Ü.Ziraat Fakültesi, Say.No: ? , Ankara, 1986.

Osman TEKİNEL, Bahri ÇEVİK, Rıza KANBER, Güneydoğu Anadolu Projesinin Dünü, Bugünü ve Yarını, DÜNYA, 8-2.1985.

IV- BAKLAGİL FİYATLARI

Fiyat deyimli, çok kapsamlı bir ifadededir. Fiyat para ile ifade edilebilen veya edilemeyen tüm ekonomik değerleri kapsamaktadır. Fiyat genel olarak mallar arasındaki değişim oranını ifade etmekle birlikte, bazı durumlarda özel anlamlar taşımaktadırlar (56). Fiyat bir malın değişim değerini para ile ifade edildiğinde mutlak, bir malın değişim değeri, diğer mallar ile ifade edildiğinde ise nisbi fiyat olmaktadır.

Fiyat oluşum yönünden de farklılık göstermektedir. Üreticilerin mallarını satmak istedikleri fiyat arz fiyatı, tüketicilerin satın almak istedikleri malın fiyatı talep fiyatı ve hem üreticilerin hem de tüketicilerin karşılaştıkları piyasada arz-talep koşullarına (pazarlık gücü) göre oluşan fiyata da piyasa fiyatı denilmektedir.

Baklagiller genellikle piyasada oluşan, yani arz talep koşullarına göre belirlenen fiyatlardan işlem görmektedirler. Baklagil fiyatları diğer bazı ürünlerde olduğu gibi (Buğday, Ş.Pancarı, tütün, fındık vb.) destekleme alımı yoluyla fiyatları genellikle belirlenmemektedir.

Piyasada oluşan fiyatlar iç (yurtiçi) fiyatları oluşturmaktadır. Üretimi genellikle bu fiyatlar yönlendirmektedir. Birde ihracat nedeniyle oluşan fiyatlar vardır ki, iç fiyatları etkilemekte, bu yolla da üretim, tüketim, kısaca arz ve talebi etkilediğinden bunlar ayrı ayrı incelemeyi gerektirmiştir.

(56) Tefvik PEKİN, Ekonomiye Giriş, Ege Univ. İşletme Fak. Yay. No: ? , İzmir, 1982, s.40.

A- İÇ FİYATLAR

Fiyatlar piyasada belirlendiğinden arz ve talep koşullarına göre saptanmaktadır. Fiyat piyasa tarafından belirlenmeyip destekleme politikaları gibi devletin güdümü altında belirlendiğinde, piyasada oluşan fiyattan oldukça farklı olabilmektedir. Devlet tarafından saptanan fiyatlar bir taraftan üreticiyi, diğer taraftan da tüketiciyi korumak zorunda olduğundan arz ve talep koşullarında oluşacak fiyattan farklı olabilmektedir.

Her iki şekilde oluşacak fiyat üretimi yeni arzı belirlemede en büyük etken olmaktadır. Oluşan fiyatlar üretimi büyük oranda etkilediği halde tüketimde fazla etkili olmamaktadırlar. Üretim de ve tüketimde tüm tarım ürünlerinde fiyatlar benzer etkiyi yapmaktadır.

Baklagil ürünleri iç fiyatları genellikle piyasada arz talep koşullarında oluşmaktadır. Bu nedenledir ki, baklagil fiyatları istikrarlı değildir. Piyasada oluşan fiyatlar özellikle baklagil fiyatları talep, yani alıcılar tarafından belirlenmektedir. bu da üreticileri olumsuz yönde etkileyerek üretim kararlarında etkili olmaktadır. Baklagil üretiminin yapıldığı ekim alanlarının tahsisinde ürün fiyatları direkt olarak etkili olmaktadır (57). Sözkonusu etki yani mevcut fiyatların etkisi gecikmeli fiyatlar şeklinde ifade edilebilir, şöyle ki, mevcut yıldaki baklagil ekim alanı dolayısıyla üretim miktarı, bir önceki yılın fiyatlarının etkisi altında belirlenmektedir.

(57) Sezen ŞEHİRALİ, Yemeklik Dano Baklagiller, Ziraat İşleri Genel Müdürlüğü Yay. ? Ankara, 1979, s.19.

1. Mercimek

Fiyatların gelişimine bakıldığında nominal olarak devamlı artmakta iken, reel olarak nominal artıştaki kadar artmadığı, hatta azaldığı görülmektedir.

Tablo:32

MERCİMEK FİYATLARI, TREND VE KONJONKTÜRÜ

Yıllar	NOMİNAL İÇ FİYAT			REEL İÇ FİYAT (58)		
	Fiyat	Trend	Konjonktür	Fiyat	Trend	Konjonktür
1976	5,66	- 40,07	- 0,14	4,50	5,91	0,76
1977	9,65	- 13,0	- 0,74	4,48	6,05	0,74
1978	16,64	14,07	1,18	6,62	6,2	1,07
1979	27,64	41,14	0,67	8,53	6,34	1,34
1980	53,59	68,21	0,79	9,53	6,49	1,47
1981	53,56	95,28	0,56	8,59	6,63	1,29
1982	63,88	122,35	0,52	5,44	6,78	0,80
1983	65,37	149,42	0,44	5,44	6,92	0,79
1984	176,55	176,49	1,0	4,66	7,07	0,66
1985	344,92	203,56	1,69	7,72	7,21	1,07

$$Y = -67,14 + 27,07X$$

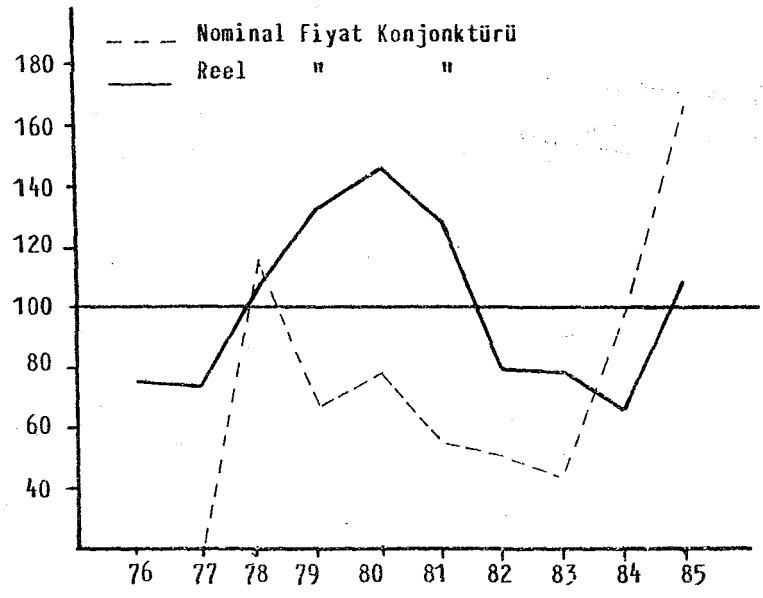
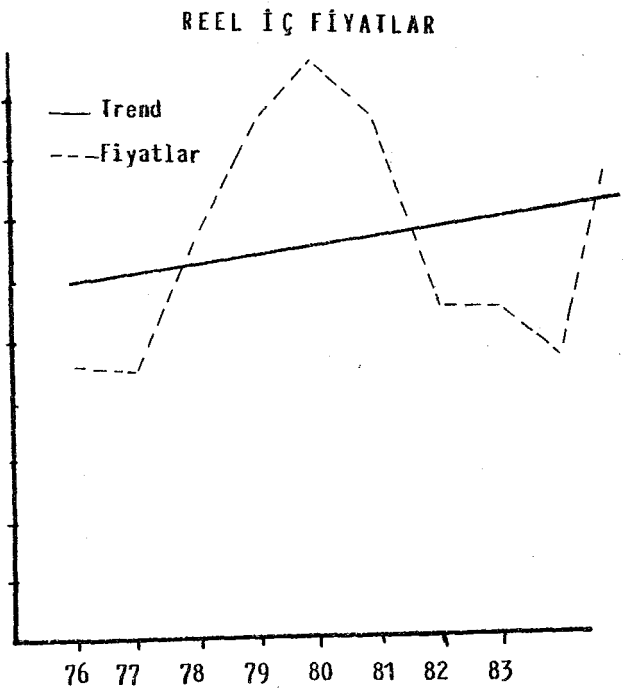
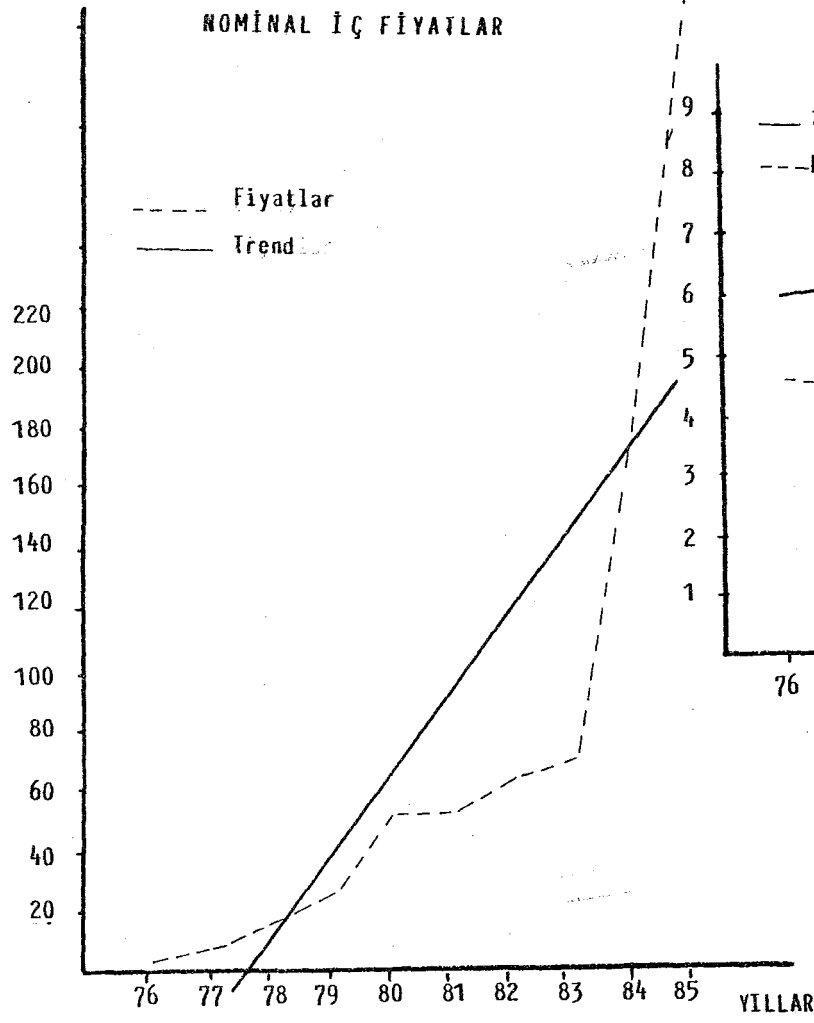
$$Y = 5,764 + 0,145X$$

(58) Reel fiyatlar, DİE'nin yayınlanmış olduğu Toplam Eşya Fiyat Endeksindeki Genel Tarım Fiyat Endeksi esas alınmış, 1963 = 100 olarak düzenlenen Genel Tarım Fiyat Endeksi 1974 = 100 kabul edilerek yeniden düzenlenmiş ve buna göre nominal fiyatların reel fiyatlara dönüşümü sağlanmıştır.

Tablodan da görüleceği üzere nominal fiyatlarda çok büyük bir yükselme görülmektedir. 1976 yılında 5,66 lira olan mercimek fiyatı 1985 yılında % 69 artarak 344,92 liraya yükselmiştir. Oysa reel fiyatlardaki gelişmeler daha yavaş ve çok büyük bir yükselmenin olmadığını göstermektedir. İnceleme döneminde 1976 yılında reel olarak 4,5 lira olan mercimek fiyatı 1985 yılında % 72 artarak 7,72 liraya yükselmiştir. Bu da göstermektedir ki, fiyatlarda (602-72) % 537'lik bir oranda enflasyondan etkilenmiş, dolayısıyla enflasyonu göstermektedir.

Mercimek zaman zaman destekleme kapsamına alınmış ancak beklenen sonucun alındığı söylenemez. 1979'da 19,00, 1980'de 28,00 lira olarak verilen destekleme fiyat 1981 ve 1982'de destekleme kapsamı dışında bırakılmış 1983'de tekrar destekleme kapsamı içine alınarak 52,00 lira olarak desteklemeye alınmış, 1984 yılında tekrar çıkarılmış, 1985 yılında tekrar destekleme kapsamına alınmış ve bu kapsama mercimek türleri ayrı ayrı fiyatları açıklanmıştır. Buna göre yeşil mercimek 210,00, kırmızı mercimek 135,00 lira olarak ilân edilmiştir. Oysa piyasada oluşan fiyatlar bu fiyatlardan çok farklıdır. Ancak özellikle 1985'de ilân edilen fiyatlar üreticileri olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

Destekleme fiyatlarındaki ve kapsamındaki bu kararsızlıklar oturmuş bir politikanın olmadığını göstermektedir. Zaman zaman destekleme kapsamına alınan mercimek üreticisine doğru bir yol gösterici olmaktan uzak kalmıştır. Destekleme kapsamına alındığında üreticiye tatmin edici fiyatlar verilmemiştir. Bütün bu gelişmeler mercimeğin diğer baklagil ürünlerinde olduğu gibi piyasada oluşan fiyatlar üreticiye yol gösterici olduğunu göstermektedir.

Şekilden de görüleceği üzere nominal fiyatlar trend-
den oldukça uzak görünmektedir. Nominal fiyatlar sürekli
artma göstermektedir. Reel fiyatlar nominal fiyatlara gö-
re daha az artış göstermekte zaman zaman da azalma göster-
miştir. Enflasyonun yüksek olduğu 1977, 1978, 1979 ve 1980'e
kadar nominal fiyatlardaki artışlar genel trende göre az
olurken, reel fiyatlar büyük artışlar göstermiştir.

Konjonktürleri ise nominal fiyatlar normale göre
daha yüksek sapmalar gösterirken, reel fiyatlardaki sap-
malar daha küçük olmaktadır. Nominal fiyatlarda sapma en
çok 1977 yılında - 0,74'e inerek minimuma ulaşmıştır. Nor-
malin üzerindeki sapma ise 1985 yılında 1,69'a çıkmış ve
bu inceleme döneminin maksimum sapması olmuştur.

Konjonktür reel fiyatlarda ise 1976, 1977, 1982,
1983 ve 1984 yıllarında normalin altında, 1978, 1979, 1980,
1981 ve 1985 yıllarında ise normalin üzerinde seyretmiştir.
Normalin altındaki sapma 1977 yılında 0,66'ya inerek ol-
muş ve bu minimum noktayı oluşturmuştur. Normalin üzerin-
deki en büyük sapma ise 1980 yılında 1,47'ye çıkmasıyla
maksimuma ulaşılmıştır. Buna göre reel fiyatlar (0,66-1,47)
arasında toplam olarak 0,81 sapma göstermiştir.

Nominal fiyatlardaki dalgalanma sınırı ise (-0,74-
1,69) arasında olmuş bu oldukça yüksek bir dalgalanma sını-
rını oluşturmaktadır.

2. Nohut

Nohut fiyatları da çoğunlukla piyasada oluşmaktadır.
Zaman zaman destekleme kapsamına alınmış, bu sayede fiyat-
larda istikrar sağlanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla ilân
edilen fiyatlar örneğin 1979'dan önce kapsam dışı kalmış

nohut fiyatları bu yılda 25 lira, 1980'de 30 lira, 1981'de 44 lira, 1982'de 53 lira, 1983 ve 1984'de destekleme kapsamı dışı bırakılmış, 1985'de ise 185 lira olarak ilân edilmiştir.

Bu yıllarda Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı ile Güneydoğu Tarım Satış Kooperatifleri Birliği maliyet çalışmaları yapmışlardır. Maliyet kapsamları bakanlığın daha yüksek olmuştur. Bakanlığın yapmış olduğu hesaplama da maliyetin 1981'de 41,5, 1982'de 48,98, 1983'de 63, 1984'de 108,5 ve 1985'de 169,7 lira olduğu görülmektedir (59).

Güneydoğu Tarım Satış Kooperatifleri birliğinin yapmış olduğu maliyet hesapları ise 1981'de 41,9, 1982'de 48,2, 1983'de 48, 1984'de 84,5 ve 1985'de 159,4 lira olduğu görülmektedir.

piyasada oluşan fiyatlar ise maliyetleri (60) yaklaşık %35 fazlası ile oluşmaktadır. Bu da göstermektedir ki, gerçek maliyet hesaplanarak yapılacak destekleme adımları fiyat istikrarını sağlamada etkili olmaktadır.

Nominal fiyatlar sürekli artarken reel fiyatlar, devamlı artmamakta zaman zaman düşmektedir. Reel fiyat trendinin negatif eğimli olması da reel fiyatların düşme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

(59) Seyfi ERCAN, Nohut Dış Pazar Araştırması, İGEME Yay, No:110, 1986, s.11.

(60) Maliyet hesaplanmasında başlıca tarla kirası, işçi ücretleri, tohumluk, ilaç, gübre ve akaryakıt kullanılmaktadır.

Fiyatların nominal ve reel olarak gelişimine bakıldığında;

Tablo:33

NOHUT FİYATLARI, TREND VE KONJONKTÜRÜ

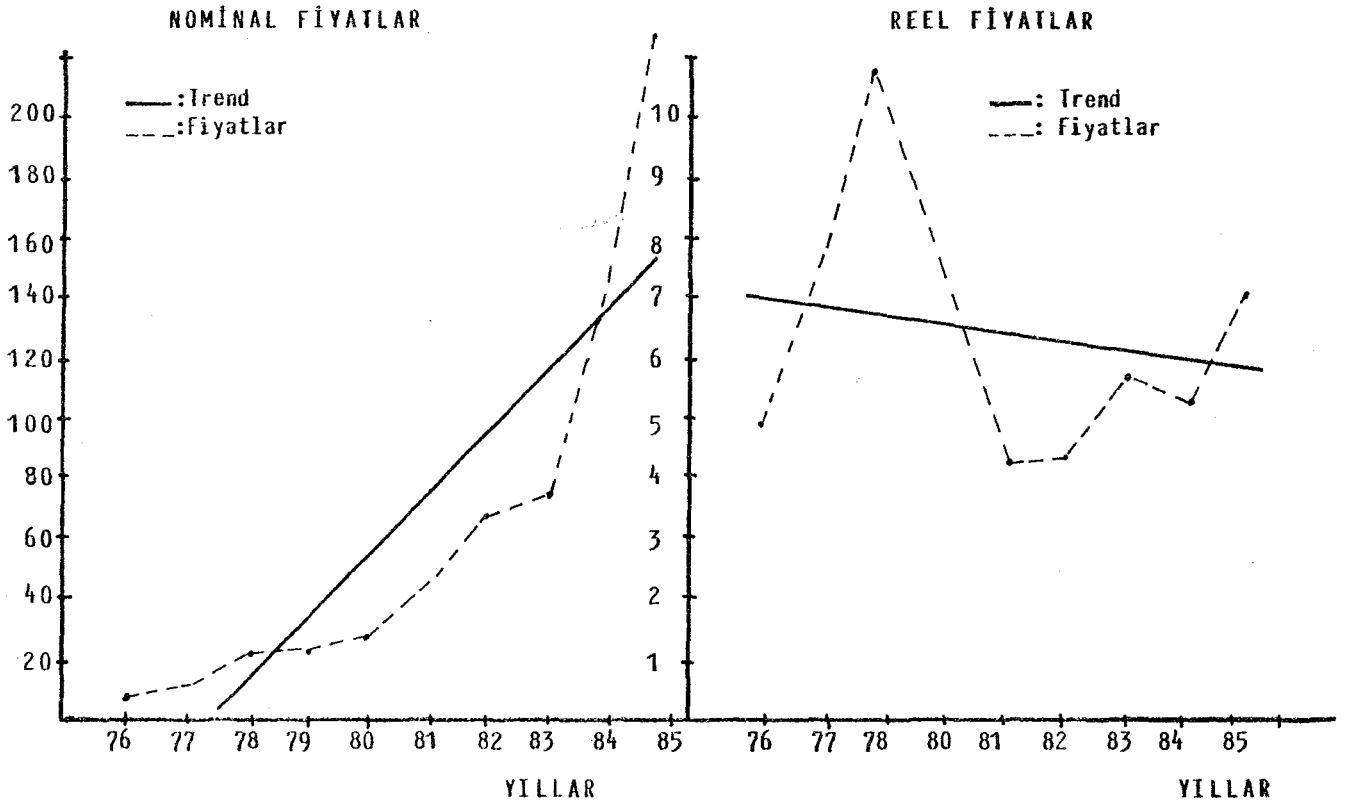
<u>Yıllar</u>	<u>NOMİNAL İÇ FİYAT</u>			<u>REEL İÇ FİYAT</u>		
	<u>Fiyat</u>	<u>Trend</u>	<u>Konjonktür</u>	<u>Fiyat</u>	<u>Trend</u>	<u>Konjonktür</u>
1976	6,18	- 26,49	- 0,23	4,89	7,0	0,70
1977	11,05	- 6,35	- 1,74	7,58	6,87	1,10
1978	21,04	13,79	1,53	10,78	6,74	1,6
1979	22,15	33,93	0,65	7,64	6,60	1,15
1980	26,74	54,07	0,49	4,29	6,47	0,66
1981	43,34	74,21	0,58	4,40	6,34	0,69
1982	67,35	94,35	0,71	5,74	6,20	0,93
1983	75,24	114,49	0,66	5,37	6,07	0,88
1984	141,28	134,63	1,05	6,18	5,94	1,04
1985	227,01	154,77	1,46	7,16	5,81	1,23

$$Y = - 46,63 + 20,14X$$

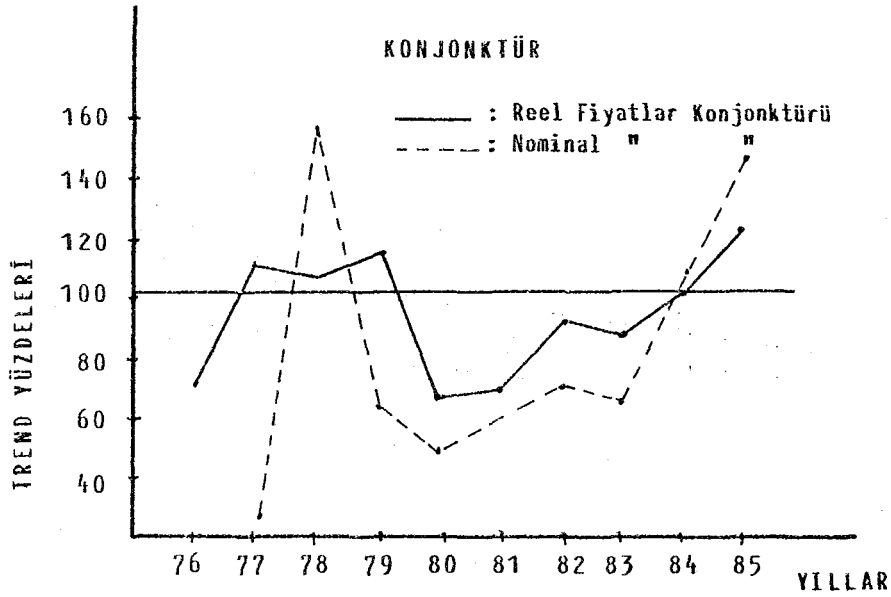
$$Y = 7,135 - 0,133X$$

Tablodan da görüleceği üzere nominal fiyatlar ile reel fiyatlar arasında kıyaslanamayacak ölçüde büyük fark bulunmaktadır. Nominal fiyatlar yılda ortalama %65 artarken reel fiyatlar aynı oranda artmamakta, hatta azalma göstermektedir. Nominal fiyatlar ile reel fiyatlar arasında bu kadar büyük farkın olması, maliyetlerdeki artışın fiyatlara yeterince yansıtılmayışı, enflasyonun olumsuz etkisinden kaynaklanmaktadır.

Nominal fiyatlar inceleme döneminde toplam olarak %367 oranında, reel fiyatlar ise toplam olarak %46 oranında artmıştır. Fiyatlar arasındaki (367-46) %321'lik fark enflasyonun neden olduğu şişkinlikten kaynaklanmaktadır. Bu da sauaıı mallarına göre daha yavaş artan tarım ürünleri fiyatlarında bile bu kadar artışın enflasyonun gerçek oranının ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir.

Şekil:15/a

Şekil:15/b

Şekillerden de görüleceği üzere nominal fiyatları önce yavaş, sonra hızlı bir şekilde artış göstermekte, reel fiyatlar ise önce hızlı bir artış göstermekte, sonra azalma eğilimi göstermekle birlikte azalarak bir artış yönünde gelişmektedir.

Nominal fiyatların trendi eğimi çok yüksek, dolayısıyla hızlı bir artışı göstermektedir. Reel fiyatlar trendi ise eğimi çok düşük, bu da azalma eğilimini ifade etmektedir.

Nominal fiyatlar özellikle 1980 yılından sonra çok hızlı bir artış göstermiştir. Bu artışın ihracat nedeniyle talep artmasından kaynaklandığı söylenebilir. Zira 1980'den

önce ihracatı çok düşük düzeyde olan nohut, ihracatın teşviklerle artmasından sonra ihracatı artmış, bu artışa paralel olarak nominal fiyatlarda da artış görülmektedir. İhracatın çok düşük olduğu dönemlerde örneğin 1978 yılında nohut reel fiyatı rekor düzeye çıkmıştır. 1980'den sonra ise ihracattaki artışlar reel fiyatlarda önce düşmesine neden olmuş, ancak dış pazarlarda rekabet gücünün artması ve piyasaya girmiş olması nedeniyle de ihracata teşvikler devam etmiştir. Oluşan bu talebi karşılamak için fiyatlar yükselerek reel fiyatlarında artma eğilimine girmesine neden olduğu görülmektedir.

Konjonktürel dalgalanmalar ise, nominal fiyatlarda çok yüksek, reel fiyatlarda daha düşük ve kısmen istikrarlı olduğu söylenebilir. Normal fiyatlar 1976 ve 1977'de negatif sapma göstermiş, 1978 yılından sonra normale göre daha yakın sapmalar göstermeye başlamıştır. 1979'den 1984'e kadar normalin altında kalmış ve 1984'den sonra tekrar normalin üzerinde sapma göstermiştir. Nominal fiyatların dalgalanma sınırı (-1,74-1,65) gibi çok geniş bir dalgalanma sınırı vardır. Reel fiyatlar ise 1976, 1980'den 1984'e kadar normalin altında kalmış, 1977, 1978, 1979 ve 1984'den sonra normalin üzerinde dalgalanma göstermiştir. Reel fiyatlar normalin altında en yüksek sapmayı 1980 yılında 0,66'ya inerek göstermiş ve bu inceleme döneminin normalin altındaki minimum noktayı oluşturmuştur. Normalin üzerinde ise 1985 yılında 1,23'lük sapma ile maksimum noktayı oluşturmuştur. Reel fiyatlardaki dalgalanma sınırı ise (0,66-1,23) toplam %57'dir. Reel fiyatlar bu sınır içinde dalgalanmalar göstermiştir.

3- Fasulye

Fasulye iç fiyatları mercimek ve nohutta olduğu gibi istikrarsızdır. Fiyatlardaki istikrarsızlık(61) üretime,

(61) Tarımsal fiyatlardaki istikrarsızlık için bkz. Gülten KAZCAN, Tarım ve Gelişme, Der.Yayınların, İstanbul, 1983, s.352.

verim durumuna, bunların yanısıra zaman zaman ihracata bağlıdır.

Üretimin doğu koşullarına bağıllılığı üretim miktarını ve verimi etkilemektedir. Doğa koşullarının iyi olduğu dönemlerde fiyat istikrarının olduğu, bunun yanında veriminde arttığı görülmektedir. Doğa koşullarının iyi olmadığı dönemlerde ise üretimin azaldığı, verimin azaldığı, dolayısıyla fiyatlardaki istikrarsızlıkların arttığı görülmektedir.

Tablo : 34

PASULYE İÇ FİYATLARI TREND VE KONJONKTÜRÜ (TL/Kg)

Yıllar	NOMİNAL İÇ FİYAT			REEL İÇ FİYAT		
	Fiyat	Trend	Konjonktür	Fiyat	Trend	Konjonktür
1976	7,54	- 35,06	- 0,22	5,97	9,66	0,62
1977	11,44	- 7,99	- 1,43	7,85	9,50	0,83
1978	31,27	19,08	1,64	16,03	9,34	1,72
1979	35,30	46,15	0,76	12,17	9,18	1,33
1980	44,14	73,22	0,60	7,08	9,02	0,78
1981	62,85	100,29	0,63	6,39	8,86	0,72
1982	115,19	127,36	0,90	9,81	8,70	1,13
1983	117,86	154,43	0,76	8,41	8,54	0,98
1984	144,91	181,50	0,80	6,34	8,38	0,76
1985	297,08	208,57	1,42	9,38	8,22	1,44

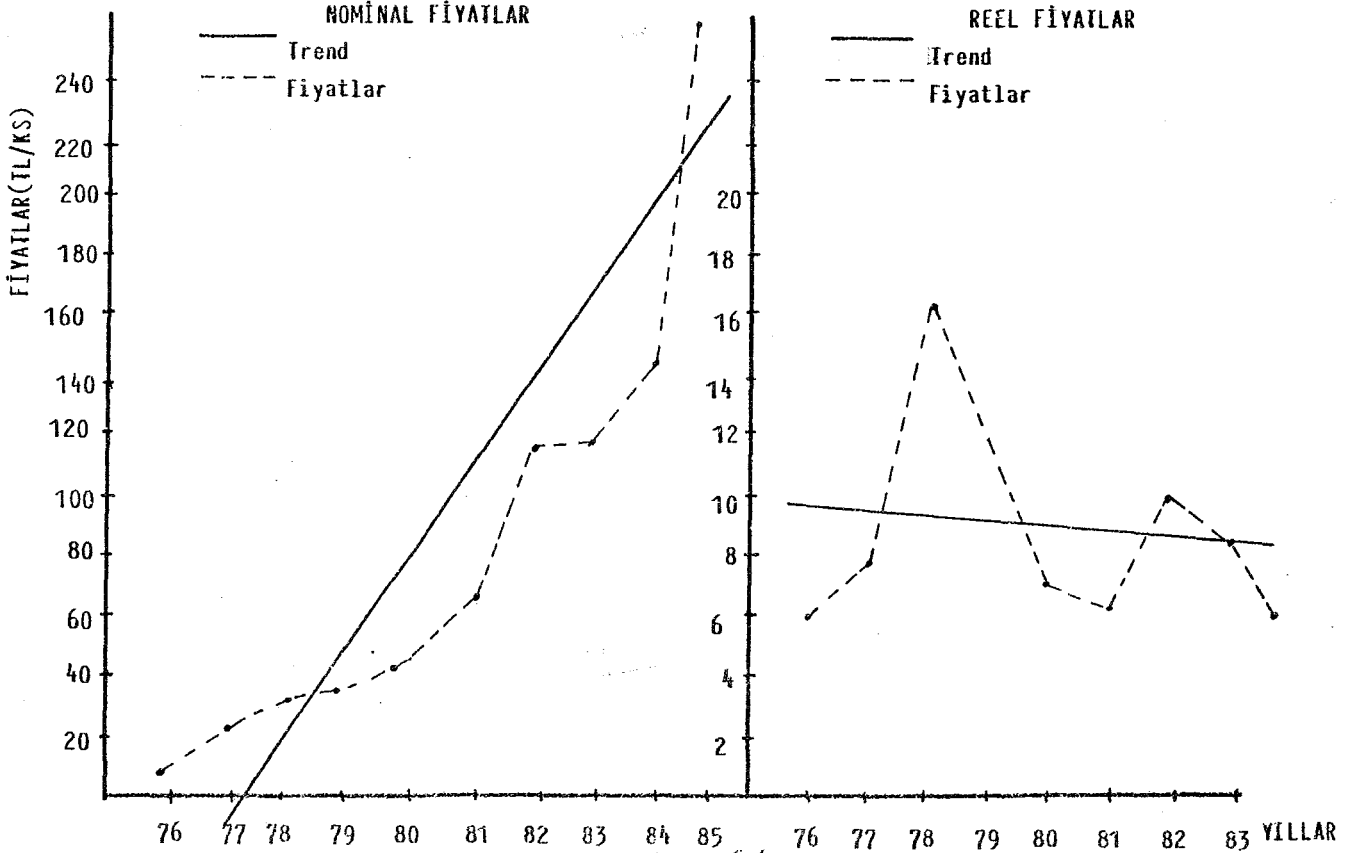
$$Y = - 62,13 + 27,07X$$

$$Y = 9,28 - 0,16X$$

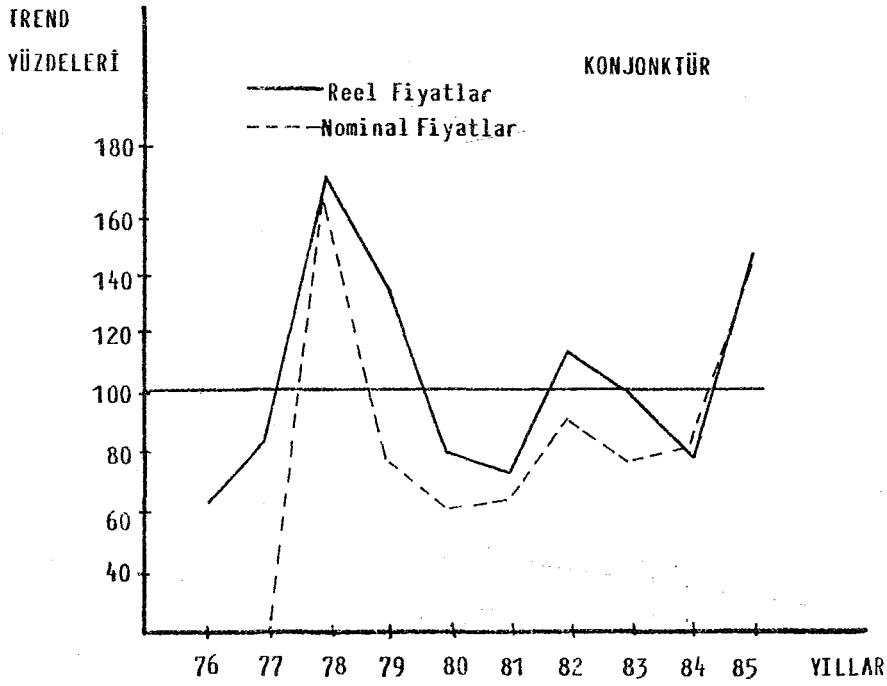
Nominal fiyatlar devamlı artma göstermekte ve bu artış zaman zaman %100'e yaklaşmaktadır. Reel fiyatlarda ise tam bir istikrarsızlık söz konusudur. İnceleme dönemi boyunca reel fiyatlar istikrarlı bir seyir izlemeyip 2 ve 3'er yıllık artış ve azalışlar şeklinde dalgalanmasını sürdürmektedir.

Nominal fiyatlar inceleme dönemi boyunca toplam %394 oranında artış göstermiştir. Reel fiyatlar ise dönem içinde %268'lik bir artış göstermiş, fakat dönem sonu itibariyle bu artış %57'dir. Bu da zaman içindeki istikrarsızlığı göstermektedir. Nominal fiyat artışları ile reel fiyat artışları karşılaştırıldığında (268-157) %111'lik bir fark görülmektedir. Buda dönem boyunca enflasyonun fasulye üreticisinden aldığı paydır denilebilir.

Reel fiyatlarda 1978'den 1985'e kadar görülen %170'lik gerileme fasulye üreticisinin gelirinin azaldığı, her geçen gün gelir dağılımından daha az bir pay ile yetinmek zorunda kaldığı söylenebilir.

Şekil:16/a

Şekil:16/b

Şekillerden de görüleceği üzere nominal fiyatların nispeten düzenli bir artış gösterdiği görülmektedir. Reel fiyatların ise deha istikrarsız olduğu görülmektedir. Reel fiyat gelişmeleri nominal fiyatlarla yakından ilgili olmakla birlikte Genel tarım ürünleri fiyat endeksine dahil olan ürünlerin fiyatlarındaki gelişmelerle de ilgilidir. Anılan ürünlerin fiyatı endeks rakamını etkilediğinden bu endeks esas alınarak yapılan hesaplamalardan dolaylı olarak etkilenmektedir.

Nominal fiyatlar 1979'dan 1984 yılına kadar trendin altında sayretmiştir. 1976'dan 1978 yılına kadar trendin üzerine seyreden nominal rakamlar 1985 yılında tekrar tekrar trendin üzerine çıkmıştır. Bu yıl da fasulye destekleme kapsamına alınarak destekleme alım fiyatı ortalama 230.-lira (62)(türlerine göre değişmekle birlikte 220-230 liradır)olarak belirlenmiştir. Piyasada oluşan fiyat ise destekleme fiyatından yukarıda oluşmuş ve bu artış bir önceki yıla göre %205 oranında artarak 297 lira olarak gerçekleşmiştir. Nominal fiyat, fiyatlardaki bu artış hem trendin eğilimini arttırmış, hem de reel fiyatların yükselmesine neden olmuştur.

Konjonktürler ise gerek nominal, gerekse reel fiyatlardaki dalgalanmalar 1976 ve 1977 yılları hariç hemen hemen aynıdır. Reel fiyatların maksimuma ulaştığı 1978 yılında nominal fiyatlarda maksimuma ulaşmıştır. Sonraki yıllardaki eğilimlerde benzer şekilde gelişmiştir.

Nominal fiyatların dalgalanma sınırı inceleme dönemi içinde (-1,43 - 1,42) arasında olmuştur. Reel fiyatlar ise (0,62-172) arasında toplam 1,10'luk dalgalanma göstermiştir.

4 -Bakla

Bakla gerek üretim, gerek tüketim, gerekse ihracatta fazla etkili olmadığından fiyatları daha istikrarlı gelişmektedir. Bakla destekleme kapsamına hiç alınmadığından fiyatını dışarıdan yönlendirecek bir etki altında kalmamış, tamamen piyasada oluşan fiyatlar geçerli olmuştur.

Nominal fiyatlar sürekli artış eğiliminde iken reel fiyatlar, nominal fiyatların artış hızına göre küçükte olsa dalgalanma göstermektedir.

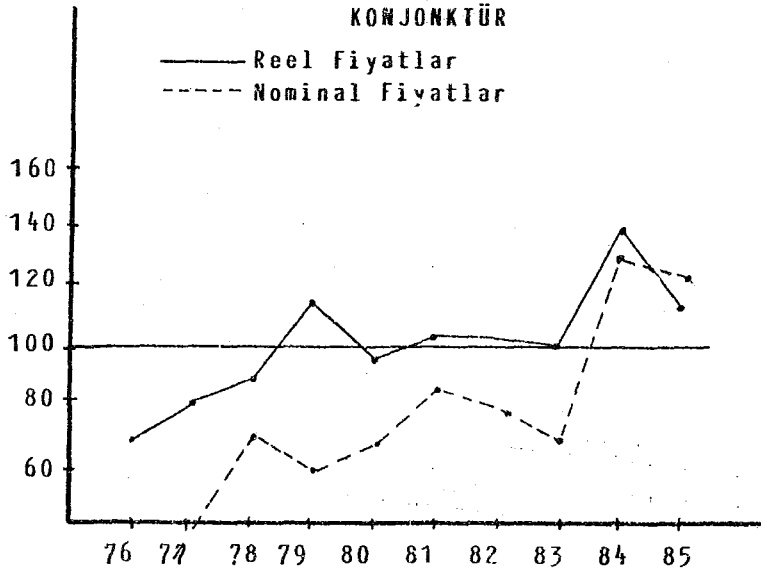
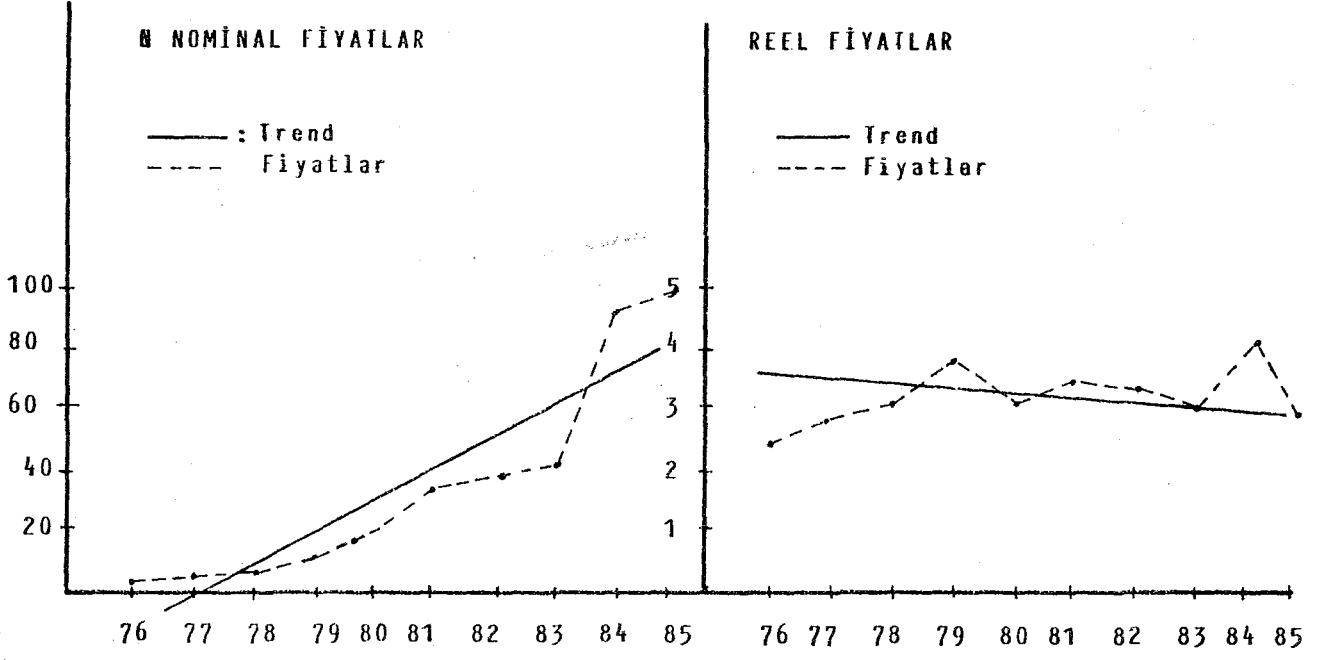
Tablo :35

BAKLA İÇ FİYATLARI, TREND VE KONJONKTÜRÜ

Yıllar	NOMİNAL FİYATLAR			REEL FİYATLAR		
	<u>Fiyat</u>	<u>Trend</u>	<u>Konjonktür</u>	<u>Fiyat</u>	<u>Trend</u>	<u>Konjonktür</u>
1976	3,05	- 12,56	- 0,25	2,42	3,58	0,68
1977	4,10	- 2,01	- 2,04	2,81	3,49	0,80
1978	5,88	8,54	0,69	3,01	3,41	0,88
1979	10,96	19,09	0,57	3,78	3,32	1,14
1980	19,16	29,64	0,65	3,07	3,24	0,95
1981	33,88	40,19	0,84	3,44	3,16	1,09
1982	39,19	50,74	0,77	3,34	3,07	1,09
1983	41,52	61,29	0,68	2,96	2,99	0,99
1984	91,93	71,84	1,28	4,02	2,90	1,38
1985	99,52	82,39	1,21	3,15	2,82	1,12

$$Y = - 23,11 + 10,55X$$

$$Y = 3,66 - 0,084X$$

Bakla fiyatları şekillerden de görüleceği üzere gerek nominal, gerekse reel olarak bazı yıllar dışında istikrarlı bir artış eğilimi göstermektedir.

Nominal fiyatlarındaki artış eğilimine karşılık reel fiyatları trend eğilimi azalma yönündedir. Zaman zaman yüksek oranda reel olarak fiyat artışları istisnaları oluşturmaktadır.

Nominal fiyatlar inceleme dönemi boyunca toplam olarak %326 oranında artmıştır. Dönem içindeki en yüksek artış ise 1984 yılında %121 oranında olmuştur.

Reel fiyatlar ise inceleme dönemi boyunca toplam olarak %15'lik bir artış göstermiştir. Dönem içinde 1984 yılında 4,02 liraya çıkarak maksimuma ulaşan fiyat, bir önceki yıla oranla %36'lık bir artış göstererek yine en yüksek artış gerçekleşmiştir.

Konjunktur ise piyasa şartlarındaki dalgalanmalar nedeniyle fiyatları meydana gelen değişiklikten dolayı dalgalanmalar göstermiştir. Nominal fiyatlar 1983 yılına kadar normalin altında seyretmiş, 1984 yılında ancak normalin üzerine çıkarak maksimuma ulaşmıştır. Nominal fiyatların dalgalanma sınırı (-2,04 - 1,28) arasındadır.

Reel fiyatlar nominal fiyatlara göre oldukça istikrarlı bir seyir izlemekte ve dalgalanma sınırı daha küçük olmaktadır. Özellikle 1981, 1982 ve 1983 yıllarında hemen hemen normal düzeyde gerçekleşmiştir. Normalin altındaki en büyük sapma 1976 yılında 0,68'e inerek minimumu oluşturmak suretiyle olmuştur. Normalin üzerindeki en büyük sapma ise 1984 yılında 1,38'e çıkarak maksimumu oluşturan sapma olmuştur. Dalgalanma sınırı ise (0,68-1.38), toplam olarak %70'lik bir dalgalanma alanıdır.

B- DIŞ FİYATLAR

Dış fiyatlar ürün bazında FOB değeri üzerinden ayrı ayrı incelenmiştir.

1- Mercimek

İhraç fiyatları FOB değeri üzerinden ele alınmıştır. Bir malın dış piyasada rekabet Şansını büyük ölçüde etkileyen fiyatlar ihracat miktarını da büyük ölçüde etkileyebilmektedir. İhraç edilecek malın kalitesinden sonra en çok dikkat edilen fiyattır. İhraç miktarını arttırmak için fiyatlarda indirim yapmak ilk anda etki yapabileceği, ancak bu etki beklenen ölçüde ve sürekli bir etki olmayacağı söylenebilir. Gerçekten ihracat arttırılmak isteniyorsa, kalite iyileőtirmesinin yanında fiyatında istikrarlı bir yapıya kavuşturulması gerekmektedir. Ayrıca küçük maliye unsuru olan nakliye iőtlemine de katlanarak ihracatı CIF üzerinden yapmak, döviz gelirini de arttıracacağı söylenebilir. Böylece dış piyasadaki geliőtmeleri daha yakından izleyebilme olanağı sağlanarak istikrarlı bir ihracat artışı da sağlanabileceği sanılmaktadır.

Mercimek FOB ihraç fiyatları Tablo (36) dan da görüleceği üzere inceleme dönemi boyunca istikrarlı bir seyir izlememiőtir. 1976 yılında 465 \$/Ton olan ihraç fiyatı 1980 yılına kadar düşmüőt, bu yılda ise yükselmeye baēlayarak 472 \$/Ton'a, 1981'de ise 540 \$/Ton'a ulaēmıőtır. 1981 yılından sonra tekrar azalmaya baēlamıőtır. 1982 yılında bir önceki yıla göre %33 azalarak 406 \$/Ton'a, 1983 yılında dönemin en düşük fiyatı olan 265 \$/Ton'a ulaēmıőtır. 1984 yılında bir önceki yıla göre %11 artarak 295 \$/Ton'a ve 1985 yılında 546 \$/Ton'a yükselmiştir.

Tablo:36

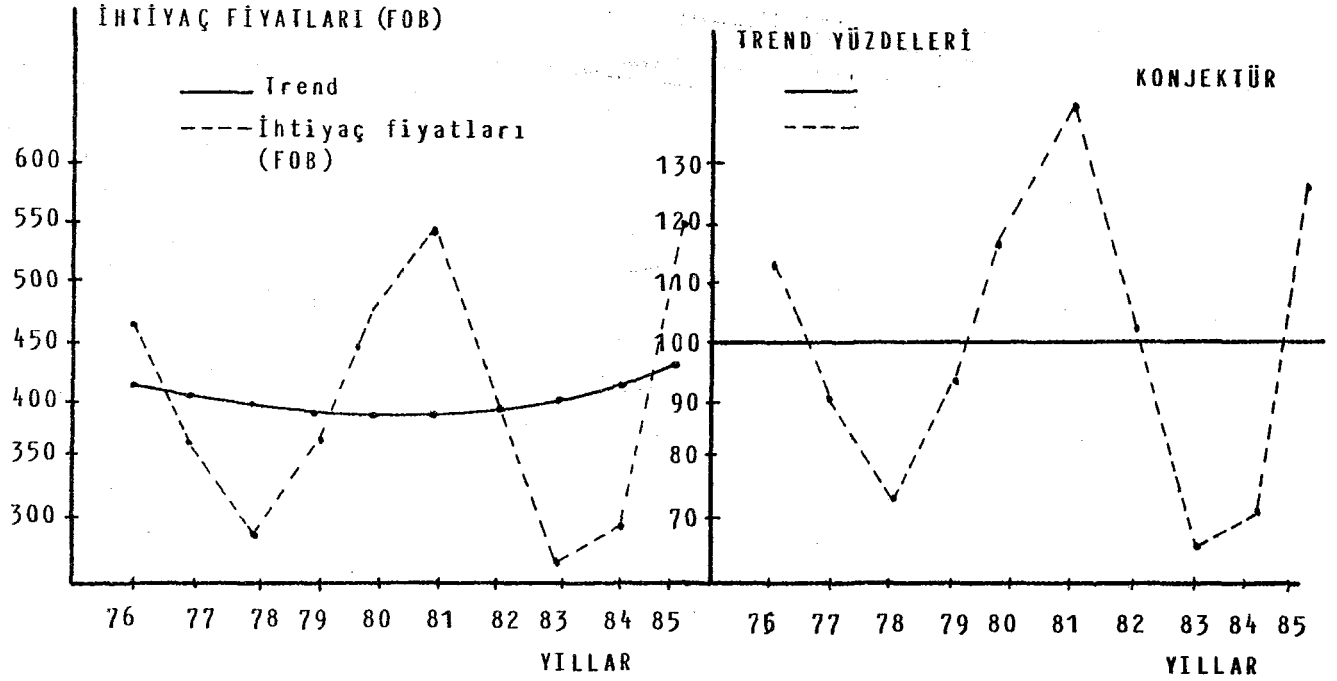
MERCİMEK FOB İHRAÇ FİYATLARI (\$/Ton)

<u>Yıllar</u>	<u>Fiyatlar</u>	<u>Endeks</u>	<u>Trend</u>	<u>Konjonktür(Fi/Tr)</u>
1976	465	100	411,87	1,13
1977	361	77,6	399,61	0,90
1978	289	62,2	390,95	0,74
1979	360	77,4	385,89	0,93
1980	472	101,5	384,43	1,23
1981	540	116,1	386,57	1,39
1982	406	87,3	392,31	1,03
1983	265	57,0	401,65	0,66
1984	295	63,4	414,59	0,72
1985	546	117,4	431,13	1,27

$$Y = 385,05 + 1,07X + 0,45X^2 \quad S = 96,41$$

Mercimek ihrac fiyatlarında 1981 yılından itibaren görülen azalma, üretimde meydana gelen artış ile ihracatta deneyimli olmayan kişilerin almış oldukları ucuz kredi taahhütlerini kapatmak için birbirleriyle bilinçsizce yaptıkları rekabetten kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim bu durum hükümet yetkililerince tespit edilerek 1984 yılının ikinci yarısından itibaren ucuz kredi ile diğer teşviklerin bir kısmı kaldırılmıştır. Bunun sonucu olarak, ucuz kredi almak için baklagiller ihracatına yönelen ve bu konuda ihtisas sahibi olmayan bir çok ihracatçı kişi ve firmalar bu işi bırakmak durumunda kalmışlardır. Bunun sonucunda bilinçsizce yapılan rekabet ortadan kalkmış, mercimek ihrac fiyatlarında artış görülmüş, 1984 yılında ortalama FOB ihrac fiyatı 295 \$/Ton'a, 1985 yılında ise 546 \$/Ton'a yükselmıştır.

Gerçekleşen FOB ihrac fiyatlarında büyük dalgalanmalar göstererek artış toplam olarak yüksek olduğu halde trenddeki artış o kadar yüksek olmamış, dönem boyunca toplam olarak %5'lik bir artış görülmüştür.

Şekil: 18

Mercimek FOB ihrac fiyatlarındaki istikrarsızlık şekillerden de görüleceği üzere, trendden oldukça büyük sapmalar gösterdiği, konjonktürün bu nedenle bir hayli büyük aralıkta gerçekleştiği görülmektedir.

Konjonktürdeki dalgalanmalar 1980 öncesinde mercimek ihracatına ciddi bir şekilde yaklaşılmadığından,

FOB ihrac fiyatlarında büyük dalgalanmalardan dolayı olmuştur. 1980 sonrasında ise bilinçsiz ihracatçıların kendi aralarında rekabet etmeleri, teşviklerden daha fazla faydalanma amaçları fiyatların düşmesine neden olmuş, dolayısıyla konjunktür normalin altında sapmalar göstererek seyretmiştir. Normalin üzerinde en yüksek sapma ise %34'lük bir sapma ile 0,66 olarak olmuştur. Konjunktür inceleme dönemi boyunca toplam olarak (0,66 - 1,39) %73'lük dalgalanma sınırları içerisinde gerçekleşmiştir.

2- Nohut

Nohut FOB ihrac fiyatlarındaki gelişmeler Tablo (37) da görülmektedir.

Tablo :37

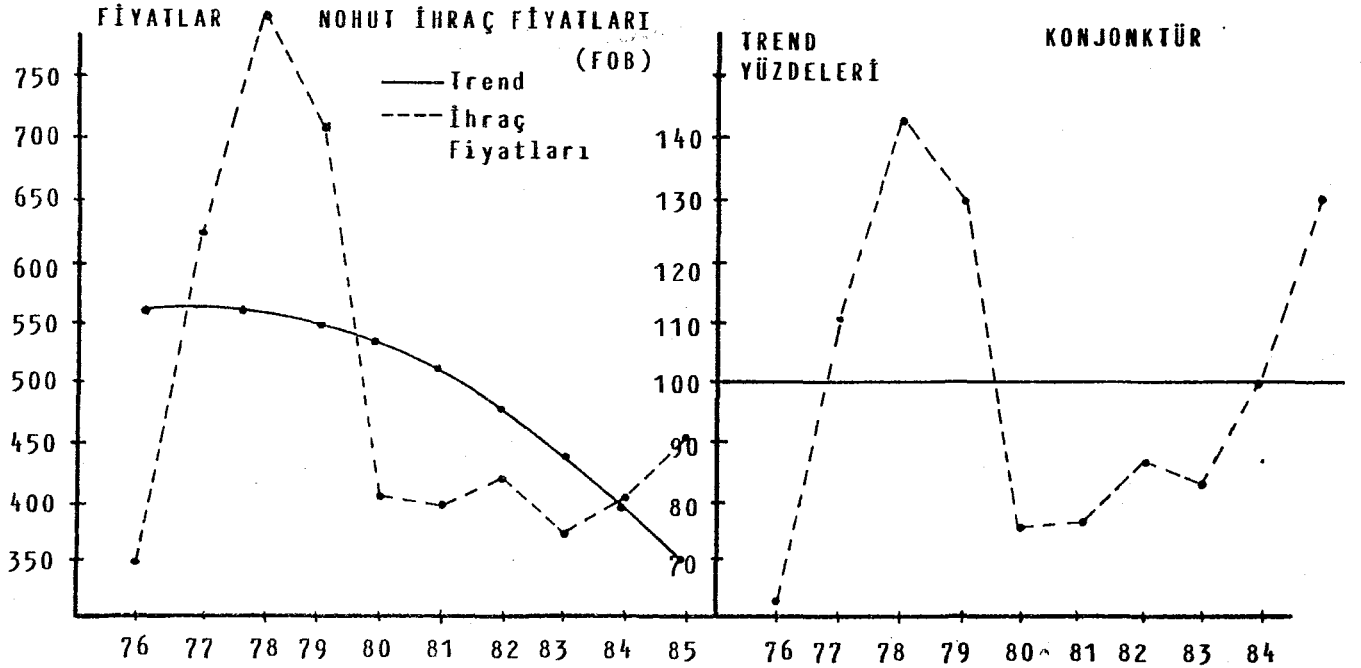
NOHUT FOB İHRAÇ FİYATLARI (\$/Ton)

<u>Yıllar</u>	<u>Fiyatlar</u>	<u>Endeks</u>	<u>Trend</u>	<u>Konjunktür (Fi/Tr)</u>
1976	348	100	551,25	0,63
1977	614	176,4	556,85	1,10
1978	802	230,5	555,25	1,44
1979	710	204,0	546,45	1,30
1980	403	115,8	530,45	0,76
1981	392	112,6	507,25	0,77
1982	417	119,8	476,85	0,87
1983	371	106,6	439,25	0,84
1984	398	114,4	394,45	1,01
1985	445	127,9	342,45	1,30

$$Y = 519,75 - 11,6X - 0,9X^2 \quad S = 104,16$$

Nohut ihraç fiyatları tablodan görüleceği gibi, dönem içerisinde nohutun ortalama ihraç fiyatları istikrarlı bir seyir takip etmemiştir. 1976 yılında 348 \$/Ton olan FOB ihraç fiyatı 1977 ve 1978 de büyük artışlar göstererek sırasıyla 614 \$/Ton ve 802 \$/Ton'a ulaşmıştır. 1979 yılında 710 \$/Ton'a düşen nohut ihraç fiyatı bu yıldan sonra hızlı bir düşme göstermiş, 1981 yılında 392 \$/Ton'a düşmüş, 1982 yılında küçük bir artış olan %6'lık bir artışla 417 \$/Ton'a yükselmiştir. 1985 yılında ise bir önceki yıla göre %12'lik bir artış göstererek 445 \$/Ton olarak gerçekleşmiştir.

Nohut ihraç fiyatlarındaki bu dalgalanmalar mercimek fiyatlarındaki dalgalanmalarında anlatıldığı üzere ihraç teşviklerinden yararlanmak isteyen bilinçsiz kişilerin giriştikleri ihracatta gereksiz rekabet yaparak fiyatlarda düşmelere neden olmuşlardır.

Şekil: 19

Nohut ihraç fiyatlarındaki istikrarsızlık şekillerden de görüleceği gibi daha belirginleşmektedir. Fiyatlardaki meydana gelen dalgalanmalar büyük olmakla birlikte trend eğimi azalmaktadır. Bu da ihracatta fiyat politikasına ciddi olarak yaklaşılmadığını göstermektedir.

Konjonktür dalgalanmalarındaki büyüklük ihraç fiyatlarının belirli bir düzeyde tutulamadığını, gerçekçi bir politika izlenmediğini göstermektedir. 1980'den sonra ihracatçıların gereksiz yere fiyat indirerek birbirleriyle rekabet etmeleri sonucu konjonktürde normalin altında seyretmeye başlamış ve ancak 1984'te ihracat teşviklerinde yapılan yeniden düzenlemeler nedeniyle ihracat yapan kişi ve firmalar bilinçli olarak yapmaya başlamışlar ve böylece fiyatlar normalin üzerine çıkmaya başlamıştır. Konjonktürde normalin altındaki en büyük sapmalar, 1976 yılında 0,63'e inerek gerçekleşmiştir. Daha sonra 1980, 1981, 1982 ve 1983 yıllarında normalin altında seyretmiştir. Normalin üzerindeki en büyük sapma ise 1978 yılında 1,44'e çıkarak gerçekleşmiştir. Konjonktür bundan sonra ancak 1985 yılında 1,30'a çıkarak normalin üzerine çıkabilmiştir. Konjonktür inceleme dönemi boyunca toplam olarak (0,63-1,44) %81 gibi oldukça yüksek sayılabilecek dalgalanma sınırları içerisinde gerçekleşmiştir.

3- Fasulye

Fasulye ihracat fiyatları (FOB) da tıpkı miktar ve değer olarak gösterdiği gelişmelere paralel bir gelişme göstermiştir. Tablo (B)'den bu gelişmeler görülmektedir.

Tablo:38

FASULYE İHRAÇ FİYATLARI (FOB) (\$/Ton)

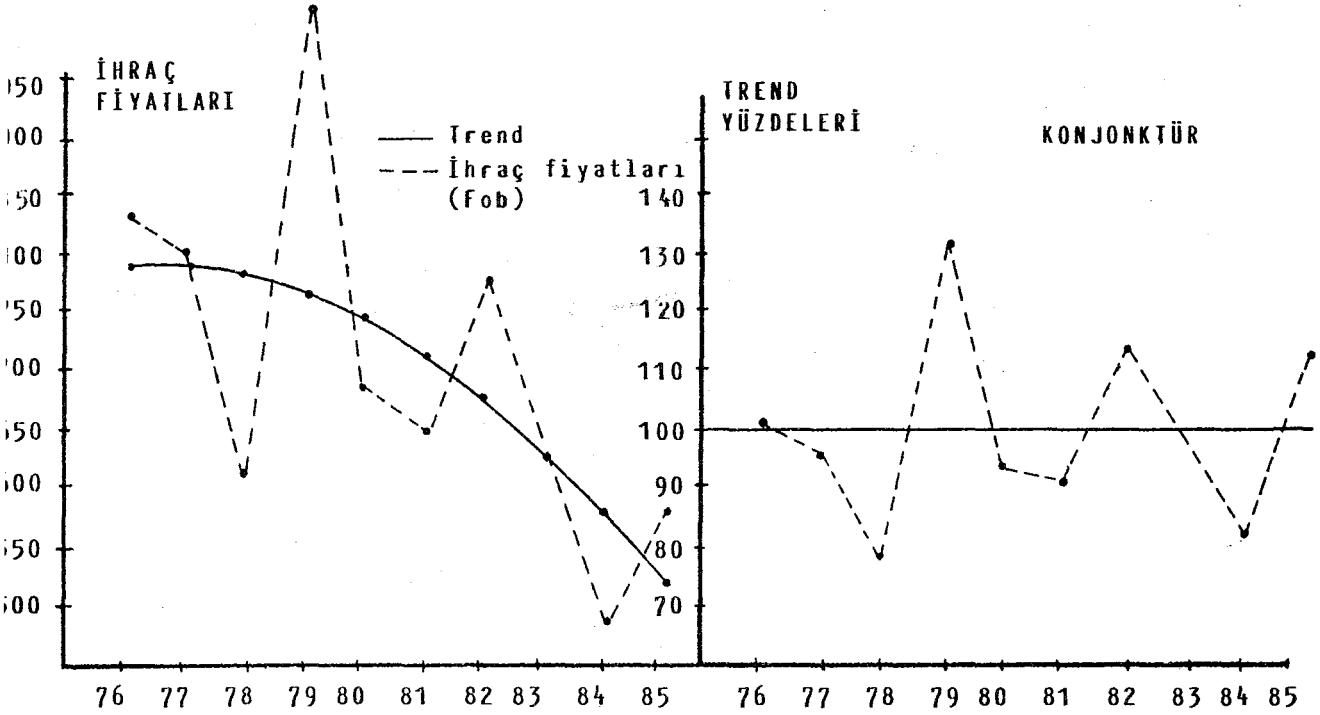
<u>Yıllar</u>	<u>Fiyatlar</u>	<u>Endeks</u>	<u>Trend</u>	<u>Konjonktür (Fi/Tr)</u>
1976	829	100	788,26	1,05
1977	759	91,6	787,99	0,96
1978	612	73,8	780,47	0,78
1979	1004	121,1	765,68	1,31
1980	687	82,9	743,62	0,93
1981	648	78,2	714,30	0,91
1982	772	93,1	677,72	1,14
1983	625	75,4	633,87	0,99
1984	481	58,0	582,75	0,82
1985	582	70,2	524,38	1,11

$$Y = 729,87 - 14,66X - 0,90X^2 \quad S = 108,5$$

Fasulye ihrac fiyatları istikrarsız bir seyir izlemektedir. İhrac fiyatının üretim miktarı ve ihracat miktarı ile dış piyasa şartları tarafından belirlenmektedir. Üretim arttırılmadan, artan ihracat, ihrac fiyatlarını istikrarsız hale getirdiği gibi, yurtiçi piyasada da fiyatlarda istikrarsızlığı genellikle artışlara neden olmaktadır. 1976 yılında 829 \$/Ton olan FOB ihrac fiyatları 1979'da 1004 \$/Tona yükselmiş, bu yıldan sonra azalma eğilimi göstererek, 1982'de 772 \$/Ton'a, 1985'de ise 582 \$/Ton'a inmiştir. 1979 yılındaki artış 1976'ya göre %21 iken, 1982 yılında 1979 yılına göre düşme %30, 1985'de ise %73 olmuştur.

Fasulye ihrac fiyatlarındaki istikrarsızlık trenddeki azalma eğilimi fasulye ihracatına yeni bir düzenleme gereğini ortaya koymaktadır.

Fasulye ihrac fiyatlarındaki bu dalgalanmalar mercimek ihrac fiyatlarında anlatıldığı üzere, ihracat teşviklerinden yararlanmak isteyen bilinçsiz ihracatçıların kendileri arasında rekabete girişmeleri neden olmuştur. Ayrıca ihracattaki artış destekleyecek üretim gerçekleşmediğinde iç piyasadaki talebin karşılanamaması ihrac fiyatlarının dalgalanmasına neden olmuştur.

Şekil:20

Fasulye ihrac fiyatları şekillerden de görüleceği üzere istikrarsızlığa dahada belirginleşmektedir. Fiyatlardaki bu istikrarsızlık sözkonusu iken trend azalma eğilimi göstermekte ve bu eğim son yıllarda artarak devam etmektedir.

Konjonktürdeki dalgalanmaların büyüklüğü ise ihraç fiyatlarının gelişiminin istikrarlı bir düzeyde olmadığını, trendden meydana gelen sapmalar ihraç fiyatlarına yeni bir yaklaşımın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Trend azalan eğimli olmasına rağmen, konjonktürdeki sapmaların bu eğimden daha fazla olduğu görülmektedir. 1977, 1978, 1980, 1981, 1983 ve 1984 yıllarında konjonktür normalin altında seyretmiş, bu yıllarda normalin altında en büyük sapma %22'lik bir sapma ile 0,78'e inmiş, bundan sonra 1984 yılında %18'lik bir sapma göstermiştir. Konjonktür 1976, 1979, 1982 ve 1985 yıllarında ise normalin üzerinde seyretmiştir. Normalin üzerinde en yüksek sapma 1979 yılında 1,31'e çıkarak gerçekleşmiştir. 1982 ve 1985 yıllarında normale biraz daha yaklaşan bir sapma olan 1982'de %14, 1985'de %11'lik sapma göstermiştir. Konjonktür inceleme dönemi boyunca toplam olarak (0,78-1,31) %53'lük bir oran ve sınırlar içerisinde gerçekleşmiştir.

4. Bakla

Bakla ihraç fiyatları (FOB) ihracat miktar ve değerdeki gelişmeler gibi dalgalanmalar göstermektedir. Bakla ihraç fiyatlarındaki gelişme Tablo (39)'da görülmektedir.

Tablo :39

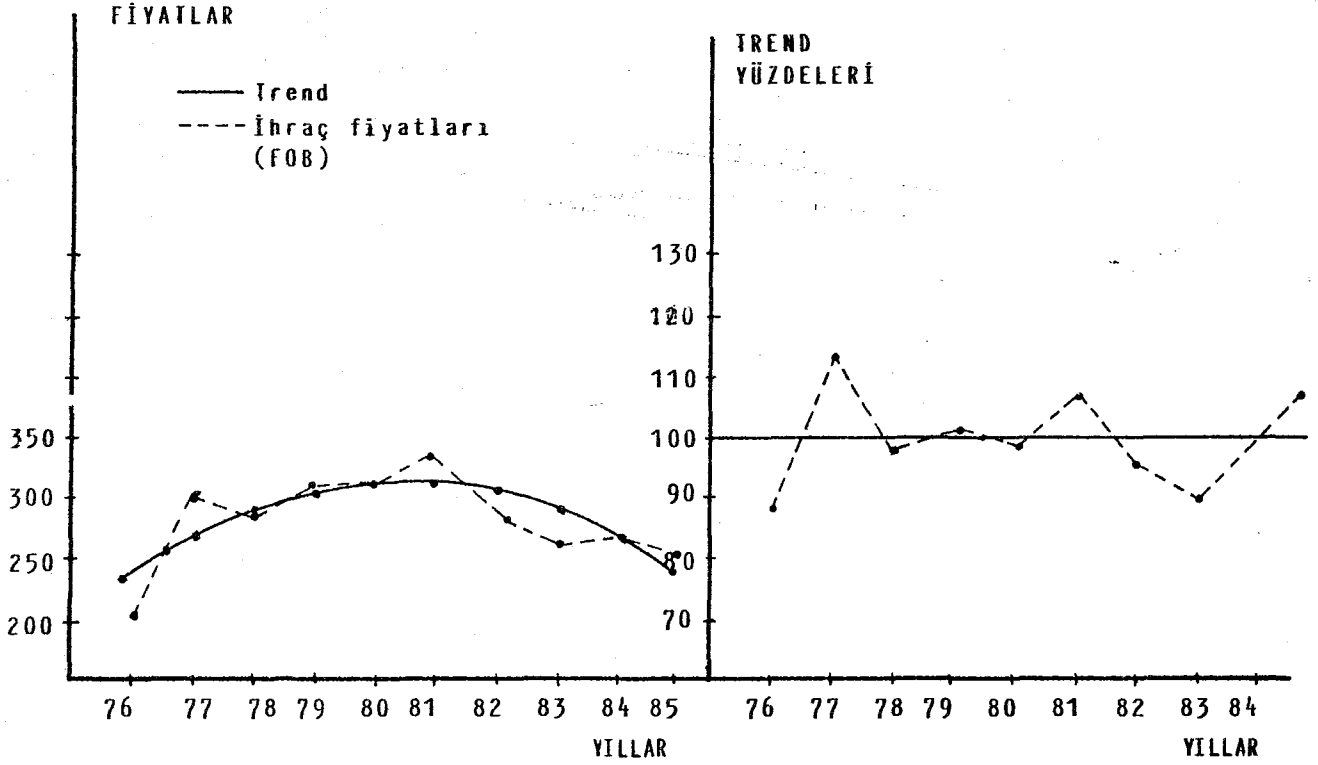
BAKLA İHRAÇ FİYATLARI (FOB \$/Ton)

<u>Yıllar</u>	<u>Fiyatlar</u>	<u>Endeks</u>	<u>Trend</u>	<u>Konjonktür (Pi/Tr.)</u>
1976	205	100	232,63	0,88
1977	301	146,8	264,89	1,14
1978	284	138,5	289,55	0,98
1979	309	150,7	305,50	1,01
1980	312	152,2	313,83	0,99
1981	335	163,4	314,19	1,07
1982	293	142,9	306,58	0,96
1983	261	127,3	290,98	0,90
1984	268	130,7	267,42	1,00
1985	253	123,4	235,87	1,07

$$Y = 315,01 + 0,18X - 0,997X^2 \quad S = 19,80$$

Bakla ihraç fiyatları istikrarsız bir seyir izlemektedir. 1976 yılında 205 \$/Ton olan bakla ihraç fiyatı 1981 yılına kadar genellikle düzenli bir artış göstererek, %63 artmış ve 335 \$/Ton'a ulaşmıştır. Bu arada 1977'de 301 \$/Ton'a çıkan ihraç fiyatı 1978'de %6 gerileyerek 284 \$/Ton olmuştur. 1981'den sonra ise tamamen azalma eğilimine girmiş, 1982'de 293 \$/Ton'a, 1983'de 261 \$/Ton'a, 1984'de 268 \$/Ton'a ve 1985'de de 253 \$/Ton'a düşmüştür. Bakla ihraç fiyatlarında dönem başından, dönem sonu olan 1985 yılına kadar %23 artış görülmüştür.

Bakla ihraç fiyatlarındaki dalgalanmaların nedeni üretimdeki artış oranının düşüklüğünün yanısıra, ihracat teşviklerinden yararlanmak isteyen yeni ihracatçıların rekabete girerek fiyatlarda indirim getirmeleridir. Üretim artışının yetersizliği dolayısıyla iç talep baskısının da iç fiyatlarda artışa neden olurken, ihracat bağlantısını daha düşük fiyatla yapan ihracatçı, hem ülke ekonomisine olumsuz etki yapmakta, hem de kendi gelirinin azalmasına neden olmaktadır.

Şekil:21

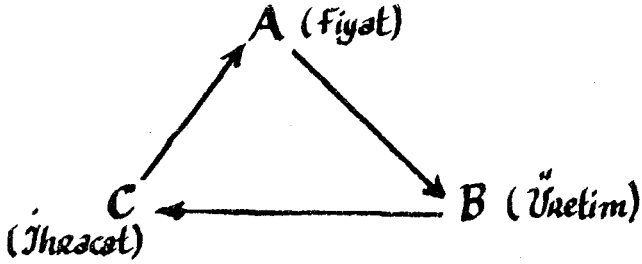
Bakla ihraç fiyatları şekillerden de görüleceği üzere önce artan sonra azalan bir seyir izlemektedir. Bakla ihraç fiyatları, diğer baklagil ihraç fiyatlarındaki dalgalanmalar kadar dalgalanma göstermemektedir. Trend eğilimi son yıllarda azalma yönünde gelişme göstererek, bakla ihraç fiyatlarındaki duruma bir çözümlerini ifade etmektedir.

Konjonktürdeki dalgalanmalar küçük diye değerlendirilebilecek oranda dalgalanmalardır. Özellikle 1978-1982 yılları arasında konjonktür normale oldukça yakın bir seyir izlemiştir. 1976 ve 1983 yıllarındaki normalin altında sapmalar biraz daha büyük sapmalar olup, 1976'da %12'lik bir sapma ile 0,88'e, 1983 yılında ise %10'luk bir sapma ile %90'a inerek gerçekleşen sapmalardır. Normalin üzerindeki sapmalar ise en yüksek sapma %14 ile 1977 yılında görülmüştür. Daha sonra 1981 ve 1985'de %7'lik normalin üzerinde sapmalar gerçekleşmiştir. Konjonktür inceleme dönemi boyunca (10,88-1,14) sapma sınırları içerisinde toplam %26 oranında sapmalar görülmüştür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BAKLAGİLLERİN FİYATI, ÜRETİMİ VE İHRACATI ARASINDAKİ İLİSKİNİN ANALİZİ

Tarımsal ürünlerde özellikle baklagil ürünlerinde üretim kararlarının fiyatlara göre belirlendiği görülmektedir. Özellikle Türkiye'de, genellikle destekleme kapsamı dışında tutulan baklagillerde fiyat etkileşiminin oldukça fazla olduğu görülmektedir. Aşağıda şekil (22) den de görüleceği üzere etkileşim fiyat-üretim-ihracat-fiyat şeklinde devam edip gitmektedir.

Şekil:22

Piyasadaki (bir önceki dönem-(yıl)) fiyatlara göre üretimini belirleyen üretici, mevcut dönemin üretimini gerçekleştirmektedir. Mevcut üretim yurtiçi talep durumu incelendikten sonra ihracat imkânları araştırılmakta, bu da ihracat miktarının belirlenmesinde etkili olmaktadır. Belirlenen ihracat ise yurtiçi piyasadan çekildiği için iç fiyatları etkilemekte, fiyatların yükselmesine neden olmaktadır.

Bu nedenle fiyatların üretime, üretimin ihracata ve ihracatın fiyatlara etkileri ayrı ayrı ele alınarak incelenmesini gerekli kılmıştır.

I- FIYAT- ÜRETİM İLİŞKİSİ

Tarımsal ürünlerin üretimlerinin belirlenmesinde temel gösterge mevcut fiyatlardır. Piyasa fiyatları maliyet unsurları olan girdiler ile bir sonraki dönemin üretimlerini belirlemede oldukça etkili olmaktadır. Tüm tarım ürünlerinde olduğu gibi baklagil üretiminde doğal koşulların (ısı, nem, yağış vb.gibi) ağırlığı küçümsenmeyecek derecede büyüktür. Ancak doğa koşulları ^{daha} çok üretime karar verildikten sonra, yani ürünün ekimi yapıldıktan sonra etkili olduğundan karar aşamasında etkisinin az olduğu söylenebilir. Piyasadaki fiyatlar alternatif ürünler ile karşılaştırma imkânı verdiği için, fiyat üretim ilişkisi ürünler itibariyle on yıllık (1976-1985) dönem dikkate alınarak incelenmiştir.

A- MERCİMEK FİYATI İLE ÜRETİM İLİŞKİSİ

Mercimek kıraç topraklarda üretilebilir olması, ısı nem gibi doğa koşullarının olumsuz etkilerinden en az etkilenmesi nedeniyle geniş bir üretim potansiyeline sahiptir.

Bu potansiyel nedeniyledir ki; üretimin inceleme dönemi içerisinde 210 bin tondan 618 bin tona ulaşması bu yargıyı doğrulamaktadır.

Üretim ve fiyatlardaki gelişmeler ikinci bölümde ayrıntılı olarak verildiğinden, burada sadece fiyat-üretim etkileşimleri incelenmiştir. Fiyatların üretime etkisi nominal fiyatlar olarak ele alınmıştır. Zira üreticilerin büyük bölümünün üretim kararlarında reel fiyatlardan çok eline geçen nominal fiyatların etkili olduğu söylenebilir. Reel fiyatlar ile yapılan regresyon, korelasyon hesaplamasının^{da} sonuçların fiyat-üretim ilişkisinin çok az, bazen ise negatif küçük oranda bir ilişki olduğundan burada verilmemiştir (62).

Fiyatların üretime etkisini ölçmek amacıyla yapılan hesaplamada;

$$Y = 231,06 + 2,9X$$

$$r = 0,753$$

$$r^2 = 0,567 \text{ bulunmuştur.}$$

Buna göre (62), regresyonda ilişkinin doğrusal olduğu ve regresyon katsayısının 2,9 olduğu görülmektedir. Bu da fiyatlardaki artış ile üretimdeki artışın bağıllığını ifade etmektedir. Nitekim inceleme dönemi (1976-1985) içinde üretim seyrinin fiyatlardaki gelişmeye paralel gecikmeli olarak değiştiği görülmektedir. Örneğin 1984 yılında mercimek fiyatı 65,37 liradan 176,55 liraya yükselmiş olması, fiyatlardaki etkinin gecikmeli olması nedeniyle üretimin 1985 yılında 570 bin tondan 618 bin tona yükselmesine neden olmuştur.

(62) Reel fiyatlarla yapılan hesaplamada korelasyon katsayısı $r = 0,329$ bulunmuştur.

(63) Regresyon denklemi tablo:32 ve tablo:17'deki verilerden yararlanılarak hesaplanmıştır.

Korelasyon katsayısının 0,753 olması, fiyatlar ile üretim arasındaki ilişkinin çok kuvvetli olmasada kuvvetli sayılabilecek bir ilişkinin varlığını ifade etmektedir. Yani gecikmeli fiyatlar üretimin belirlenmesinde etkili olmaktadır. Özellikle 1980 sonrasında görülen hızlı üretim artışı fiyatlardaki artışı izlemiştir. Fiyatlardaki gelişmeler ise ileride değinileceği üzere ihracattaki artışlardan kaynaklanmaktadır. Böylece üretimdeki artışlar ekim alanlarının fazla arttırılmadan artmış olması, mercimeğin ikinci ürün olarak nadas alanlarının değerlendirilmesinde cazip hale gelmiş olması fiyatlardaki gelişmeye bağlı olarak etkili olmuşlardır.

Belirlilik katsayısının 0,567 olması; üretimin %56,7'sinin fiyatlar ile açıklanabileceğini ifade etmektedir. Yani fiyatlar üretimin %56,7'sini açıklamakta %43,3 ise fiyat dışındaki başka etkenlerce açıklanmaktadır. Fiyat dışındaki etkenler genellikle doğa koşullarına bağlı bulunan ısı, nem, yağış vb.gibi etkenlerdir. Bu etkenlerin kontrolü mümkün değildir. Ancak etkisi teknolojik yeniliklerin kullanılmasıyla azaltılabilir. Örneğin daha az suya ihtiyaç gösteren, sıcağa dayanıklı ürün türlerinin geliştirilmesi gibi çalışmalar bu etkenlerin oranını azaltabilecektir.

B- NOHUT FİYATI İLE ÜRETİM İLİŞKİSİ

Nohut, mercimekte olduğu gibi geniş bir üretim alanına sahip olup, aynı zamanda mercimekten sonra en fazla üretilen baklagil türüdür. Mevcut üretiminin yanı sıra, ekim alanının her geçen günde daha da artmakta olması, ihracatta önemli bir ürün olması üretim potansiyelinin genişleyeceğini göstermektedir. Bu genişleme ise daha çok nadas alanlarının nohut üretimine açılması şeklinde olacağı sanılmaktadır.

Fiyatların üretime etkisini ölçmek amacıyla yapılan hesaplamada ;

$$Y = 198,25 + 9,55X$$

$$r = 0,935$$

$$r^2 = 0,874$$

Buna göre (64), regresyon ilişkisinin doğrusal olduğu ve regresyon katsayısının 9,55 olduğu görülmektedir. Bu da fiyat artışları ile üretimin yönünün pozitif yönlü ve doğrusal olduğunu ifade etmektedir. Nitekim inceleme dönemi içinde (1976-1985) fiyat artışları oranı ile üretim artışları oranlarının genellikle yakın olması bu ifadeyi doğrulamaktadır. Örnek olarak 1984 yılında üretim 290 bin tondan %15 artarak 335 bin tona yükselirken, fiyatlar 1983 yılında 67,85 lira iken %12 artarak 75,24 liraya yükselmiştir. Fiyatlardaki yükseliş (1983), üretimde 1984 yılında gecikmeli olarak etkili olmuştur.

Korelasyon katsayısının 0,935 olması, fiyatlar ile üretim arasında kuvvetli bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Nominal fiyatlarla yapılan hesaplamada korelasyon katsayısının kuvvetli bir ilişkinin varlığını ifade etmesine rağmen, reel fiyatlarla yapılan hesaplamada korelasyon katsayısının (65) anlamsız sayılacak şekilde çıkması üreticilerin reel fiyatlara bakmadıklarını ellerine geçen nominal fiyatları dikkate alarak üretim kararlarında buldukları anlaşılmaktadır. Nohut zaman zaman destekleme kapsamına alınmış (66) fakat bu devamlılık arz etmemiştir.

(64) Regresyon denklemi tablo:33 ve Tablo:18'deki verilerden yararlanılarak hesaplanmıştır.

(65) Nohutun reel fiyatlar ile yapılan hesaplamada korelasyon katsayısı $r = - 0,022$ bulunmuştur.

(66) Örneğin 1983 ve 1985 yıllarında destekleme kapsamına alınmıştır.

Destekleme kapsamına alınmasında doğa koşullarına bağıllık derecesinin yüksekliği etkili olmuştur. Destekleme kapsamına alınması sırasında tespit edilecek fiyatın üretimle yüksek bir ilişkisi bulunması nedeniyle çok dikkat edilmesi gerekmektedir. Yanlış tespit edilen bir fiyat üretimin düşmesine en azından artmamasına neden olabilecektir.

Belirlilik katsayısının 0,874 olması; nohut üretiminin %87,4'ünün fiyatlar ile açıklanabileceğini ifade etmektedir. Üretimin geriye kalan %12,6'lık kısmının ise başka, genellikle doğa koşullarına bağlı yağış, ısı, nem vb. gibi etkenlerce açıklanabilecektir. Belirlilik katsayısının bu yüksekliği üretim büyüklüğünün oluşan fiyatlara bağlı bulunduğunu göstermekte, bu nedenle fiyatlardaki gelişmelere bağlı olarak üretim hedefleri tespit edilmesini gerektirmektedir. Veya üretim hedeflerinin belirlenerek fiyatların hedeflenen üretimi gerçekleştirecek şekilde yönlendirilmesi gerekmektedir.

C- FASULYE FİYATI İLE ÜRETİM İLİŞKİSİ

Fasulye Türk halkının geleneksel tüketim maddesi olması nedeniyle ki; üretimdeki artışlar yüksek olmamış, küçük artışlar şeklinde olmuştur. Üretimdeki artışın düşük bir oranda olması üretimin genellikle öz tüketim için yapılıp, pazara yönelik olmamasından kaynaklanmaktadır. Üretimdeki artışların fiyatlardaki artışlardan daha az olması fiyat-üretim ilişkisini zayıflatmaktadır.

Fiyatların üretime etkisini ölçmek amacıyla yapılan hesaplamada;

$$Y = 158,81 + 0,088X$$

$$r = 0,803$$

$$r^2 = 0,645$$

Buna göre (67) regresyon ilişkisinin doğrusal olduğu ve regresyon katsayısının 0,088 gibi küçük bir artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Regresyon doğrusu fiyatlar ile üretim arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığını ifade etmektedir. Regresyon katsayısının düşüklüğü fiyatlarda daha yüksek bir artışın üretimde daha az artışa neden olduğunu ifade etmektedir. Nitekim 1979 yılında fasulye fiyatları 31,27 liradan %13 artarak 35,30 liraya yükseldiği halde üretimde hiçbir artış olmaması 165 bin ton da kalmıştır. 1982 yılında ise fiyatlar 62,85 liradan %83 artarak 115,19 lira olduğu halde, bu fiyat gecikmeli olarak etkide bulunduğundan 1983 yılında üretim ancak %6 artarak 165 bin tondan 175 bin tona yükselmiştir. Bu da regresyon katsayısının küçük olmasından kaynaklanmaktadır.

Korelasyon katsayısının 0,803 olması, fiyatlar ile üretim arasındaki kuvvetli sayılabilecek bir ilişkinin bulunduğunu ifade etmektedir. Fasulye nominal fiyatlarıyla yapılan hesaplamada fiyatlar ile üretim arasında kuvvetli sayılabilecek bir ilişki ortaya koymasına rağmen, reel fiyatlarla yapılan hesaplamada (68) bir anlam ifade etmeyen küçük bir ilişkiyi göstermektedir. Bu da nominal fiyatlara bile çok hassas davranmayan üreticilerin reel fiyatlar karşısında kayıtsız kaldıkları, üretim kararlarında reel fiyatlara hemen hemen hiç dikkat etmediklerini ortaya koymaktadır. Fasulye üretiminin istikrarlı bir gelişim göstermesi için fiyat politikası yanısıra üreticiye girdi temini (gübre, ilaç vb.gibi), pazarlama hizmetleri, eğitim çalışmalarını gibi ek hizmetleri kapsayan politikalara ağırlık verilmesi gerekmektedir.

(67) Regresyon denklemi tablo:34 ve tablo:19'daki verilerden yararlanılarak hesaplanmıştır.

(68) Reel fiyatlarla yapılan hesaplamada korelasyon katsayısı $r = 0,275$ bulunmuştur.

Belirlilik katsayısının 0,645 olması; fasulye üretiminin %64,5'inin fiyatlarla açıklanabileceğini, %35,5'inde fiyat dışındaki etkenlerle açıklanabileceğini ortaya koymaktadır. Fiyat dışındaki etkenlerin başta doğa koşulları (yağış, ısı, nem vb.) olmak üzere, girdi temini, pazarlama gibi örgütlü hizmetleri gerektiren etkenlerdir. Belirlilik katsayısının çok yüksek olmaması üretim politikalarında fiyatlar dışında yukarıda belirtilen etkenlerin de dikkate alınmasını gerektirmektedir. Fasulye üretiminde pek fazla olmayan gelişme, iç tüketim yanısıra ihracatta yeni çalışmalara gerek bırakmaktadır. Böylece üretim fiyatlarıdaki uygun gelişmenin temini sağlanarak, diğer çalışmalarla birlikte arttırılabilecektir.

D- BAKLA FİYATI İLE ÜRETİM İLİŞKİSİ

Bakla dünyada geniş bir üretim ve tüketim potansiyeline sahip olmasına rağmen, Türkiye'de potansiyelin mevcut olmasına rağmen, gerek üretimi, gerekse tüketimi pek fazla değildir. Mevcut üretim genellikle öz tüketim için yapılmakta olması nedeniyle üretim potansiyelin çok altında kalmakta, üretilen ürününde ancak 1/3'ü pazara yönelmektedir. Pazara yönelen ürün miktarının da az olması nedeniyle ihracatı da az miktarda gerçekleşmektedir.

Fiyatların üretime etkisini ölçmek amacıyla yapılan hesaplamada;

$$Y = 50,35 + 0,28X$$

$$r = 0,853$$

$$r^2 = 0,728$$

Buna göre (69) regresyon ilişkisinin doğrusal olduğu ve üretiminin çok küçük oranda arttığı görülmektedir. Regresyon katsayısının 0,28 olması da üretimin, fiyatın %28'i kadar artmakta olduğunu ortaya koymaktadır. Regresyon ilişkisinin pozitif yönlü küçük bir ilişki olması üretimin fiyat artışlarından daha az arttığını belirtmektedir. Nitekim 1979 yılında fiyatın %75 artışla 10,96 liradan, 19,16 liraya yükselmesi, fiyatların gecikmeli etkisi nedeniyle 1980 yılında üretim ancak %6 bir artışla 52 bin tondan 55 bin tona yükselebilmiştir. Bu da üretimin artması için fiyatların daha yüksek oranlarda artmasını gerektirmektedir. Ancak belirli bir katsayının da ifade edeceği üzere fiyatlar üretimin tümünü açıklamamakta, ancak belirli bir kısmını açıklamaktadır.

Korelasyon katsayısının 0,853 olması, fiyatlar ile üretim arasında çok kuvvetli sayılmasa da kuvvetli sayılabilecek bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Diğer ürünlerde olduğu gibi baklanın nominal fiyatlarda yapılan hesaplamada fiyatlar ile üretim arasında kuvvetli sayılabilecek bir ilişkiyi belirtmesine rağmen, reel fiyatlarla yapılan hesaplamada (70) ise, diğer baklagil ürünlerine oranla birazda yüksek, ama yine de anlamsız sayılabilecek bir ilişki çıkmıştır. Nominal fiyatlarla üretim ilişkisinin kuvvetli, reel fiyatlarla üretimin zayıf bir ilişkinin bulunması üreticilerin nominal fiyatlar ile üretim tercihlerini yaptıkları, reel fiyatları ise üreticilerin büyük bölümünün dikkate almadan tercihlerini yaptıkları anlaşılmaktadır.

-
- (69) Regresyon denklemi tablo:35 ve tablo:20'deki verilerden yararlanılarak hesaplanmıştır.
(70) Reel fiyatlarla yapılan, hesaplamada korelasyon katsayısı $r = 0,519$ bulunmuştur.

Belirlilik katsayısının 0,728 olması; bakla üretiminin %73'ünün fiyatlarla açıklanabileceğini, yani fiyatlara bağlı olarak üretimin %73'ünün yapıldığını ifade etmektedir. Fiyat dışındaki doğa koşulları, örgütlü üretim ve pazarlama hizmetleri, nüfus artışı talepte meydana gelen değişimler (benzer ürünlerin ikâmesi) gibi etkenler ise üretimin %27'sini açıklamada etkili oldukları anlaşılmaktadır. Bu nedenle yetersiz olan bakla üretiminin arttırılabilmesi için iyi bir fiyat politikası yanında, üretime etkisi az gibi görünen örgütlü üretim ve pazarlama hizmetlerinin yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Türkiye potansiyel olarak büyük üretim gücüne sahip olmasına ve dünyada büyük miktarlarda üretim ve ticaretinin yapılmasına rağmen gerek üretim, gerekse ihracata gerekli önemin verilmediğinden dolayı çok az üretim ve ihracat yapılabilmektedir. Bunlara üretim ihracat ilişkilerinde değinilecektir. Ancak üretim ve ihracatın yapılmasında en büyük etken olan fiyatın önemli olması sağlıklı bir fiyat gelişimini sağlayacak politikalarla desteklenmesini gerektirmektedir.

II- ÜRETİM - İHRACAT İLİŞKİSİ

Üretim ekonomik faaliyetlerin temelini oluşturan en önemli işlevi yerine getirmektedir. Yani ekonomik faaliyetlere konu olacak maddelerin oluşmasını sağlamaktadır. Üretim bu itibarla birinci derecede insanın beslenme ihtiyacını karşılamakta, bundan sonra ise ekonomideki akımın başlangıcını oluşturarak tüketim ve ihracata (piyasadaki uygun fiyatlarla) imkân vermektedir.

İhracat ise üretimin yabancı tüketicilere ulaşmasını sağlayarak, başta ekonominin üretim fazlasının değerlendirilmesini sağlamakta, bunun yanında ekonominin

yaşamsal gereksinimi olan dövizin temininde başlıca rolü oynamaktadır. İhracat sayesinde üretici zarara uğramamakta, aksine ihracatın talebi arttırması nedeniyle fiyatlar yükselbilmekte, bu ise daha fazla gelir elde edebilmesini sağlayabilmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin en büyük sıkıntılarından birisi de ithalat giderlerini karşılayacak döviz geliri- dir (71). Sözkonusu ülkeler, yeni yatırımlar yapabilmek, mevcut sanayinin gelişmesini sağlamak ve düzenli bir ekonomik kalkınma için döviz gelirlerini arttırmak zorundadırlar. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin döviz gelirlerini arttırabilmeleri için mevcut ihracatlarını arttırmaları gerekmektedir.

Üretim ve ihracatın ekonominin temel işlevlerini oluşturması bu ilişkinin ürün bazında incelenmesini gerektirmektedir. Bu nedenle inceleme kapsamına alınan ürünlerin üretim-ihracat ilişkisi ayrı olarak incelenmiştir.

A- MERCİMEK ÜRETİMİ İLE İHRACAT İLİŞKİSİ

Mercimek, baklagil grubu içerisinde gerek üretim gerekse ihracatı en fazla olan üründür. Mercimekte dünyanın en büyük ihracatçılarından birisi olması nedeniyle Türkiye önemli bir ülke konumundadır.

24 Ocak 1980 ekonomik istikrar tedbirleriyle ihracatta görülen hızlı gelişmenin etkileri tarım ürünlerine de (72) yansımış, dolayısıyla mercimek ihracatında hızlı

(71) Osman ÖZBEK, Tarım Ürünleri İhracatımızın Sorunları, RAPOR, 10-5-1986, s.2.

(72) Tarım ürünlerine önce verilen fakat sonra kaldırılan teşviklerin kapsamında mercimekte yer almış, sonra çoğu tarım ürünleri gibi kapsam dışı bırakılmıştır.

artışlara neden olmuştur. İhracata verilen teşvikler ne kadar çok olursa olsun, üretim yeterli olmadığı takdirde bunun bir anlam ifade etmeyeceği açıktır. Bu nedenle ihracata verilen teşviklerin yanısıra üretimin sağlıklı bir şekilde gelişmesini sağlayacak önlemlerin alınmasını gerekli kılmaktadır. Üretim ve ihracatın karşılıklı etkileşimleri suretiyle ihracat üretimi teşvik etmektedir (73). İhracat üretimi teşvik etmekle birlikte, üretimdeki artışta ihracatı teşvik etmektedir.

Üretimin ihracata etkisini ölçmek amacıyla yapılan hesaplamada;

$$Y = 105,15 + 1,51X$$
$$r = 0,791$$
$$r^2 = 0,626 \text{ bulunmuştur.}$$

Buna göre, regresyon ilişkisinin pozitif yönlü doğrusal bir ilişki olduğu ve katsayısının 1,51 olduğu ortaya çıkmaktadır. Regresyon ilişkisi üretim ile ihracatın etkilerinin aynı yani karşılıklı arttırma yönünde olduğunu ifade etmektedir (74). Mitekim inceleme dönemi boyunca ihracattaki gelişme üretime bağlı olmuştur. Ancak ihracatta 1980 yılına kadar görülen artış yavaş olurken, bu yıl alınan ve "24 Ocak Ekonomik İstikrar Tedbirleri" denilen bir dizi önlem ve bu arada ihracata verilen teşvikler nedeniyle artış hızlı bir şekilde seyretebilmeye başlamıştır. 1980 yılına kadar ortalama %15 dolayında artarken, bu yıldan sonra ilk yılda %200 civarında artmıştır. 1984 yılının ikinci yarısında ihracatı teşvik tedbirlerinde yeniden düzenleme ile teşvik kapsamından çıkarılan mercimek ihracatında da düşme başlamıştır. Mercimek ihracatçısı ülkeler arasında özellikle kırmızı

(73) Arslan KARABAĞLI, Türkiye'nin Baklagiller Üretim ve İhracatı, TÜRKİYE İKTİSAT GAZETESİ, Sayı:1501, 24.6.1982, s.3.

(74) Regresyon denklemi, tablo:17 ve tablo:30'daki verilerden yararlanılarak hesaplanmıştır.

mercimekte büyük bir potansiyele sahip olan (75) Türkiye bu avantajını iyi kullanarak mercimek ihracatından elde edilen gelirini büyük ölçüde arttırabilme imkânına sahiptir.

Üretim ile ihracat arasındaki ilişkinin derecesini belirten korelasyon katsayısının 0,791 olması, kuvvetli sayılabilecek bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Üretim ihracatın kaynağını oluşturduğundan ilişkinin kuvvetli çıkması doğal karşılanmaktadır. Üretim özellikle nadas alanlarının daraltılmasıyla büyük ölçüde arttırılabilmektedir. Üretim imkânlarının arttırılması yanında, bu artışın standartlara uygun olarak yapılması araştırmalı, bu sayede dış piyasalarda aranan ürün yaratma imkânı sağlanmaya çalışılmalıdır (76). Bu da pazarlama sistemlerini geliştirmesini gerektirmekte ve ambalaj gibi küçük hizmetlerin zaman geçirilmeden uygulamaya konulmasını gerektirmektedir (77).

Belirlilik katsayısının 0,626 olması; ihracatın %62,6'sının üretim ile açıklanabileceğini ifade etmektedir. İhracatın %37,4'ünün ise üretim dışındaki etkenlerce açıklanabileceğini göstermektedir. Bu etkenler ise üretim ve ihracatın gelişiminden de görüleceği üzere ihracata verilen teşviklerin (78) büyük ölçüde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1984 yılında teşviklerin tarım ürünlerinde büyük ölçüde kaldırılması mercimek ihracatında düşmelere neden olmuştur.

-
- (75) - , "Yemeklik Tane Baklagiller İhracatında Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Yolları, Paneli, İCEME, Yay, No:96, 1985, s.28
- (76) Bardan ŞENEL, "Yaş Meyve ve Sebze ile Baklagiller İhracatında Standardizasyon", Yaş Meyve ve Sebze ile Baklagiller İhracatı ve Sorunları semineri, MPM Yay No:265, Ankara, 1982, s.203.
- (77) Latif ÇAKICI, "Tarım Ürünleri Dış Satımında Depolama, İşleme ve Ambalajlama Sorunları, Tarım Ürünleri Dış Pazarlaması sempozyumu, TÜBİTAK; Yay No:618, Ankara, 1985, s.57.
- (78) Onur DENİZ, "Tarım Ürünleri Dış Satımında Uygulanan Teşvik Tedbirleri ve sonuçları", Tarım Ürünleri Dış pazarlaması sempozyumu, TÜBİTAK, Yay No:618, Ankara, 1985, s.84

B- NOHUT ÜRETİMİ İLE İHRACAT İLİŞKİSİ

Türkiye nohutun gerek üretiminde, gerekse ihracatından dünya ülkeleri arasında önemli bir yere sahiptir. Üretimi, diğer büyük üretici ülkelerden Hindistan gibi olmasa da, verimin dünya ortalamalarına oranla yüksek olması nedeniyle istikrarlı bir artış göstermektedir. İhracatı ise mercimekten sonra en fazla ihraç edilen baklagildir. Türkiye üretiminin dünya üretimine oranla çok yüksek olmasa bile, en büyük ihracatçı ülke olması, diğer üretici ülkelerin üretimleri iç talebi karşılamadığından dolayıdır. Türkiye rakip ülkelerin bu durumları açısından oldukça büyük avantaja sahip olmakla birlikte en büyük rakip olabilecek ülkeler ise Meksika'dır.

Üretim ile ihracat arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılan hesaplamada;

$$Y = 172,32 + 0,83X$$

$$r = 0,820$$

$$r^2 = 0,672 \text{ bulunmuştur.}$$

Buna göre (79), regresyon ilişkisinin pozitif yönlü doğrusal bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Regresyon katsayısının 0,83 olması ihracat artışının üretimde daha fazla artışı gerektiğini göstermektedir. Nohut ihracatı zaman zaman azalma göstererek artış göstermiştir. Nitekim teşviklerin uygulamaya konulduğu yıl olan 1980'de ihracat %95'lik bir artış göstermiş, bu üretimde 1981 yılında yeni pazarların bulunmasıyla yine %95 gibi oldukça büyük artışlar kaydedilmiştir. Ancak bu yıldan sonra artışlar azalmış, mevcut pazarlara yenileri eklenemediğinden ihracatta bir duraklama meydana gelmiştir. Bu arada ihracatçılar kendi aralarında anlamsız bir rekabete girmeleri sonucu ihracatın artma eğilimi yavaşlamış, fiyatların düşmesi nedeniyle de döviz gelirlerinde kayıplara neden olmuşlardır.

(79) Regresyon denklemi tablo:18 ve tablo:30'daki verilerden yararlanılarak hesaplanmıştır.

Üretim ile ihracatın derecesini gösteren korelasyon katsayısının 0,820 olması kuvvetli sayılabilecek bir ilişkinin varlığını ifade etmektedir. Üretim ile bu kadar kuvvetli bir ilişkisi bulunan ihracat, yeni pazarların bulunması ve o pazarların muhafazası için harcanan çabaların öneminin büyük olduğunu göstermektedir. Mevcut pazarlarında elde tutulabilmesi için belli bir standartta ve devamlı mal sağlanabilmesine bağlı bulunmaktadır. Üretim ihracat miktarını belirlediği gibi, ihracatta bir dönem sonraki üretimde etkili olduğu söylenebilir. Zira ihracat ile yaratılan talep baskısı fiyatları yukarı çekmekte, bu da üretici gelirlerini olumlu yönde etkileyerek üretim kararlarında etkili olmaktadır. Bunu ölçmek için de üretim ve yurtiçi fiyatlarla yapılan hesaplamada (80) bu iki etkenin ihracatın tamamına yakın kısmını açıkladığı görülmektedir.

Belirlilik katsayısının 0,672 olması; ihracatın %67,2'sinin üretim ile açıklanabileceğini, %32,8'inin ise üretim dışındaki etkenlerle açıklanabileceğini ifade etmektedir. Üretim dışındaki en büyük etken mercimekte olduğu gibi ihracat teşvikleridir. Teşviklerin uygulanmaya başlamasıyla ihracatta görülen büyük artış bunu doğrulamaktadır. Diğer etkenler ise dünya piyasalarında görülen dalgalanmalar dolayısıyla ithalatçı ülkelerin kararlı olmasıdır.

(80) İhracatı, üretim ve yurtiçi fiyatlarla açıklamak için yapılan hesaplamada;

$$Y = 1020 + 0,814 X_1 - 0,939 X_2$$

$$r = 0,997$$

$$r^2 = 0,996 \text{ bulunmuştur.}$$

C- PASULYE ÜRETİMİ İLE İHRACAT İLİŞKİSİ

Pasulye üretimi Türk üreticisinin kalıplaşmış, pek fazla değişmeyen özelliğiyle ihracattan çok iç piyasada Türk tüketicilere hitap etmektedir. İç piyasada fiyatların cazip oluşu üreticiyi ihracata yöneltmemekte, bu da öz üretim- öz tüketim denilebilecek bir şekilde ilişkinin doğmasına neden olmaktadır. Bu ilişki nedeniyle de ihracat oldukça istikrarsız bir seyir izlemiştir.

Üretimin ihracata etkisini ölçmek amacıyla yapılan hesaplamada;

$$Y = 89,85 + 5,56X$$

$$r = 0,693$$

$$r^2 = 0,480 \text{ bulunmuştur.}$$

Buna göre (81) üretim ile ihracat arasında pozitif yönlü doğrusal bir ilişki mevcuttur. Regresyon katsayısının yüksekliği üretimin ihracata etkisinin aynı yönde ve daha fazla olabileceğini ifade etmektedir. Pasulye ihracatı 1980 yılına kadar 1,5 bin tonu geçemez iken, bu yıldan sonra dalgalanma göstererek önce 7,36 bin ton'a 1981 yılında ise üretimde artış olmadığı halde 27,94 bin tona yükselmiştir. Bunda ihracatı teşvik tedbirlerinin ihracatı cazip hale getirmesi, iç piyasada fiyatlardaki artışın düşük olması büyük rol oynamıştır. Oysa 1982 yılında iç piyasada fiyatların %100'e yakın artması sonucu ihracat 20 bin ton azalmıştır.

Üretim ile ihracat arasında kuvvetli sayılmayan zayıf bir ilişki nedeniyle üretimdeki gelişmeler ihracata

(81) Regresyon denklemi tablo:19 ve tablo:30'daki verilerden yararlanılarak hesaplanmıştır.

yansımamaktadır. Korelasyon katsayısının 0,693 olması da bunu doğrulamaktadır. İhracatı üretim ve iç fiyatlarla açıklamak için yapılan çoklu regresyon hesaplamasında (82), çoklu korelasyon katsayısının yüksek oluşu ihracatın iç fiyat ve üretimle açıklanabileceğini, ancak sadece üretimle açıklamanın yetersiz olacağını ifade etmektedir.

İhracatın, üretim tarafından açıklanmasında tek başına yeterli olamayacağını belirlilik katsayısının 0,480 olması ortaya koymaktadır. Üretimin ihracatı belirlemedeki yetersizliğin nedeni de, üretimin iç talebe yönelik olmasıdır (83). Fasulyenin Türkiye'de esnekliği küçük talebin yoğun olması, üretimi ihracata yöneltmemekte, verilen tüm teşvikler ise yetersiz kalmaktadır. Böylece bazı yıllardaki ihracat artışı ile girilen yeni pazarlar satış devamlılığı olmadığından kapanabilmektedir. Sağlıklı bir ihracat için üretimin akılcı bir fiyat politikası ile desteklenmesi gerekmektedir. Fakat bu fiyat ihracatın cazibesini azaltıcı yönde olmamalıdır.

D- BAKLA ÜRETİM İHRACAT İLİŞKİSİ

Bakla üretim miktarı itibariyle az olmakla birlikte bunun da az bir kısmı pazara yöneldiğinden pazara gelmemektedir. Pazara gelmemesi dolayısıyla ihracı çok az miktarlarda gerçekleşmektedir.

$$(82) Y = 4921 + 0,836X_1 - 0,914$$

$$r = 0,987$$

$$r^2 = 0,983$$

(83) Mefkure EMİROĞLU, "Tarım Ürün İhracatı", İSTANBUL TİCARET GAZETESİ, s.1394, 31.1.1986, s.4.

Üretim ile ihracat arasındaki ilişkiyi ölçmek amacıyla yapılan hesaplamada;

$$Y = 46,94 + 0,72X$$

$$r = 0,880$$

$$r^2 = 0,774$$

Üretim ile ihracat arasındaki regresyon (84) ilişkisi pozitif yönlü doğrusal bir ilişkidir. Bu da üretimde meydana gelecek artışların ihracatı arttıracacağını göstermektedir. Bu ilişki nedeniyledir ki bakla ihracatının artması üretimin arttırılmasına ve bu üretimin pazara ulaşmasına bağlı bulunmaktadır.

Üretim ile ihracat arasında kuvvetli sayılabilecek ilişki bulunmaktadır. Korelasyon katsayısının 0,880 olması ilişkinin kuvvetli sayılabileceğini ortaya koymaktadır. İhracatı üretim ve fiyatlarla ne derece açıklanabileceğini ortaya koymak amacıyla yapılan çoklu regresyon hesaplamasında (85) çoklu korelasyon katsayısının tama yakın çıkması, ihracatın üretim ve iç fiyatlara bağlı bulunduğu sonucu çıkmaktadır.

Üretim ihracatın büyük bir kısmını açıklamada yeterlidir. Belirlilik katsayısının 0,774 olması, ihracatın %77,4'ünün üretimle, %22,6'sının da üretim dışındaki etkenlerce açıklanabileceğini ifade etmektedir. Çoklu regresyon hesaplamasından da görüleceği üzere üretimden

(84) Regresyon denklemi tablo:20 ve tablo:30'daki verilerden yararlanılarak hesaplanmıştır.

(85) Üretim ve iç fiyatların ihracata etkisini ölçmek amacıyla yapılan hesaplamada;

$$Y = - 3305 + 0,914X_1 - 0,953X_2$$

$$r = 0,995$$

$$r^2 = 0,994$$

sonraki en büyük etken iç fiyatlardır. İhracatın arttırılması başta yetersiz olan üretimin arttırılmasına, bunun yanında üreticiyi teşvik edici fiyatlara bağlı bulunmaktadır. Üretimin arttırılması sulamanın yaygınlaştırılmasına, nadas alanlarının bakla üretimine açılmasına ve işlenmiş tohumların kullanılmasını gerektirmektedir (86).

III. İHRACAT FİYAT İLİSKİSİ

İhracat ekonomik faaliyetlerin dışa dönük kısmıdır. Her ekonomik faaliyetin gerçekleşmesinde zorunlu olan fiyatlar ihracatı etkilemekte, fiyatlar ise, üretimi yönlendirici etken olduğundan üretimin büyüklüğünün belirlenmesinde etkili olmaktadır. Gerçekleşen üretim miktarı ihracatın büyüklüğünü iç ve dış (ihraç) fiyat yardımı ile belirlemektedir.

Fiyat; ticaret yapmanın ana nedenlerinden birisi olduğundan, gerek iç, gerekse dış ticarete ayrı ayrı öneme sahiptir. İç fiyat ile dış fiyat bazen farklı olabilmekte, bu ise zincirleme etki ile (üretim-ihracat-fiyat) etkisi genişlemekte, ihracat yapan ülke ekonomisinin kazanç ve kayıplarında etkili olmaktadır.

Dış fiyatlar pazara girme amacıyla bazen piyasa fiyatından (dünya) düşük tutulabilmektedir. Piyasa fiyatı ile ihraç fiyatı arasındaki farkı çoğunlukla ülkeler teşvik mahiyetinde ihracatçılara ödeyerek ihracatı arttırmaya çalışmaktadırlar. Ancak verilen teşviklerin etkileri farklı olabilmektedir. Şöyle ki; teşvikler artan ihracat iç piyasada arzın kısılmasına neden olabilmekte, bu ise iç fiyatların artmasına, dolayısı ile enflasyonu hızlandırıcı etki yapabilmektedir.

(86) Mehmet BATALLI, "Baklagil Dış Satımında Karşılaşılan Sorunlar", Tarım Ürünleri Dış Pazarlaması Sempozyumu, TÜBİTAK, Yay, No:618, Ankara, 1985, s.272.

İç fiyat ve dış fiyatların etkileri birbirinden farklı olduğundan bunların ayrı ayrı incelenmesini gerektirmiştir.

A- İHRACAT - İÇ FİYAT İLİŞKİSİ

İhracat nedeniyle yurtiçi arzda meydana gelen daralma fiyatlar üzerinde olumsuz etki yaparak yükselmeye neden olabilmektedir. Yükselen fiyatlar ekonomilerin temel sorunlarından biri olan enflasyonu davet edici etkisiyle enflasyonist baskıyı arttırmaktadır. Bunun sonucu enflasyonun olumsuz sonuçları ekonomiye zincirleme yayılmaktadır.

1- Mercimek İhracatı ile İç Fiyat İlişkisi

Mercimek ihracatı, baklagil ihracatı içinde en büyük payı almasına karşılık ihracatın iç fiyatları sandığı kadar etkilemediği ortaya çıkmaktadır. Mercimek ihracatında görülen hızlı artışın iç fiyatlara etkilerini ölçmek amacıyla yapılan hesaplamada;

$$Y = 159 + 0,193X$$

$$r = 3,2$$

$$r^2 = 0 \text{ bulunmuştur.}$$

Buna göre (87), regresyon doğrusunun doğrusal ve pozitif yönlü olduğu ortaya çıkmaktadır. Regresyon ilişkisine göre ihracattaki 159 tonluk artış iç fiyatları ancak %19 arttırdığı anlaşılmaktadır.

İlişkinin derecesini ifade eden korelasyon katsayısının anlamsızlık ifade edişi incelemenin on yıllık ve ortalama fiyat olarak ele alınarak yapılmasından kaynaklanmaktadır. İhracatın iç fiyatlara ihracatın yapıldığı dönemlerde etki etmesi nedeniyle ortalama olarak

(87) Regresyon denklemi, tablo:30 ve tablo:32'deki verilerden yararlanılarak hesaplanmıştır.

alınan fiyatlarda görülememektedir. Oysa ihracatın yapıldığı dönemlerde ihracatçıların mal toplamaları ve her kaça olursa olsun mal olarak ihracatı gerçekleştirmeye çalışmaları iç piyasa fiyatının oynaklığına neden olmaktadır (88) Piyasa dönemi içinde meydana gelen fiyat hareketleri korelasyon ilişkisinde görülememektedir.

2- Nohut İhracatı ile İç Fiyat İlişkisi

Nohut ihracatı baklagil ihracatı içinde giderek büyümekte, ayrıca dünya nohut ihracatında da en büyük ihracatçı olma özelliği Türkiye'ye avantaj sağlamaktadır.

İhracatın artmakta oluşu iç fiyatlarında artmasına neden olmaktadır. İhracatın iç fiyatlara etkisini ölçmek amacıyla yapılan hesaplamada;

$$Y = 51,1 + 1,27X$$

$$r = 59,5$$

$$r^2 = 54,4 \text{ bulunmuştur.}$$

Buna göre (89) regresyon ilişkisi doğrusal ve pozitif yönlü olduğu ortaya çıkmakta, bu ise ihracattaki her 51 tonluk artışın iç fiyatları 1,27 lira arttırdığını ifade etmektedir.

İhracat ile iç fiyatlar arasında çok kuvvetli olmayan bir ilişki mevcuttur. İhracattaki artışların fiyatlarda daha az artışa neden olduğu anlaşılmaktadır. Fiyatlardaki özellikle son yıllarda görülen hızlı artışların

(88) Mefkure EMİROĞLU, Tarım Ticaretinde Yeni Boyutlar, TARIM ORMAN VE KÖYİŞLERİ BAKANLIĞI DERGİSİ, S.6, Ağustos, 1986, s.41.

(89) Regresyon denklemi tablo:30 ve tablo:33'deki verilerden yararlanılarak hesaplanmıştır.

ihracattaki büyük artışlardan kaynaklandığı söylenebilir. Zira ihracatın büyük ölçüde arttığı 1980 sonrasında iç fiyatlarda da hızlı artışların meydana geldiği görülmektedir. Belirlilik katsayısı da iç fiyatlardaki artışın %54,4'ünün ihracat artışından kaynaklandığını ifade etmektedir.

3- Fasulye İhracatı ile İç Fiyat İlişkisi

Fasulye Türk halkı için çok özel bir baklagil türü olduğundan ihracatı fazla olmamaktadır. İhracatın azlığı iç fiyatlarda etkili olmakla birlikte bu etki çok küçük olmaktadır. Bu da üretim ve tüketim kararlılığından kaynaklanmaktadır.

İhracatın iç fiyatlara etkisini ölçmek amacıyla yapılan hesaplamada;

$$Y = 5,59 + 0,0891 X$$
$$r = 30,0$$
$$r^2 = 21,3$$

Buna göre (90), regresyon ilişkisi pozitif yönlü doğrusal bir ilişkidir. Fasulye ihracatındaki her 5,5 bin tonluk artış iç fiyatlarda %1 artışa neden olmaktadır. Bu da önemli bir artış olmadığını ortaya koymaktadır.

İhracat ile iç fiyat arasındaki ilişkinin zayıflığını ifade eden korelasyon katsayısı, ihracat artışlarının iç fiyatlara çok az yansıdığını göstermektedir. Böylece üretimle doğru orantılı olarak sağlanacak ihracat artışlarının iç fiyatlarda fazla artışa neden olmadığından ekonomiye olumsuz etkisinin az olacağını ifade etmektedir.

(90) Regresyon denklemi tablo:30 ve tablo:34'deki verilerden yararlanılarak hesaplanmıştır.

Belirlilik katsayısı iç fiyat artışlarının %21,3'ünün ihracat artışı ile açıklanabileceğini, %79,7'sinin de ihracat dışındaki etkenlerle açıklanabileceğini ortaya koymaktadır.

Fasulye ihracatında fazla olmayan artışın, damak zevkinin Türk halkına benzeyen ülkelere, özellikle komşu arap ülkelerine yönelerek sağlıklı bir şekilde sağlanabileceği söylenebilir.

4- Bakla İhracatı ile İç Fiyat İlişkisi

Bakla gerek üretim gerekse ihracat olarak, baklagiller içindeki küçük payı baklaya gereken önemin verilmediğini ortaya koymaktadır. Dünyada çok büyük üretim ve ihracatı olan baklanın Türkiye'de az oluşu Türk halkının zevkinin farklı olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Bakla ihracatının iç fiyatlara etkisini ölçmek amacıyla yapılan hesaplamada;

$$Y = 10,7 + 0,217 X$$

$$r = 34,3$$

$$r^2 = 26,1 \text{ bulunmuştur.}$$

Buna göre (91) bakla ihracatı ile iç fiyatı arasında pozitif yönlü doğrusal bir ilişkinin varlığı ortaya çıkmaktadır. İhracattaki 10,7 bin tonluk artışın fiyatlar da ancak %21,7 liralık artışa neden olduğu anlaşılmaktadır.

(91) Regresyon denklemi tablo:30 ve tablo:35'deki verilerden yararlanılarak hesaplanmıştır.

Bakla ihracatı ile iç fiyatlar arasındaki zayıf ilişkiyi ifade eden korelasyon katsayısı, fiyatların ihracat dışındaki etkenlerden (regresyona dahil etmediğimiz) etkilendiğini ortaya koymaktadır. Belirlilik katsayısının iç fiyatlardaki artışın %26,1'inin ihracat ile açıklanabileceğini, fiyatlardaki artışın büyük kaynağı %73,9'unun ihracat dışındaki etkenlerle açıklanabileceğini ifade etmektedir.

Bakla üretim ve ihracatına dünyanın aksine önem verilmemesi bakla ihracatının gelişmesini yavaşlatmaktadır. Dünya'da geniş bir tüketim potansiyel bulunması ihracat şansını arttırmakta, buna ayrıca önem verilmesini gerektirmektedir.

B- İHRACAT DIŞ FİYAT İLİŞKİSİ

İhracatın yapılmasında amaç ekonomiye döviz kazandırma amacı yanında, dış piyasalardaki avantajlı durumlardan faydalanılarak daha fazla gelir elde etmek olduğu söylenebilir. İhracat ayrıca üretimin iç tüketim fazlalığını değerlendirilmede başlıca yoldur.

İhracatın yapılmasındaki temel amaçlardan olan dış piyasadaki fiyat hareketleri FOB ihracat fiyatı olarak ürün bazında incelenmiştir.

1- Mercimek İhracatı ile Dış Fiyat İlişkisi

Mercimek dış fiyatlarında görülen dalgalanmalar geniş aralıklarda seyretmektedir. Dünya mercimek ihracatında etkili olmayan Türkiye, ihracatın küçük olması nedeniyle dünya fiyatlarında etkili olamamaktadır. Ancak kırmızı mercimekte en büyük ihracatçı olması nedeniyle

Türkiye dünya'da tek tabancadır (92). Türkiye bu avantaja rağmen fiyatlarda etkili olmadığı görülmektedir.

Mercimek ihracatı ile dış fiyat arasındaki ilişkiyi ölçmek amacıyla yapılan hesaplamada;

$$Y = 318 - 357 X$$
$$r = 10,1$$
$$r^2 = 0,01 \text{ bulunmuştur.}$$

Buna göre (93) mercimek ihracatı ile dış fiyatlar arasında negatif yönlü bir ilişki sözkonusudur. İhracattaki her artış için fiyatlarda indirim yapmayı gerektirmektedir. Mercimekteki bu ters ilişki özellikle üretiminin yoğun olarak yapıldığı Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ihracatçıların üreticilerden ucuza aldıkları mercimeği dünya fiyatlarına göre düşük fiyatla ihraç edebilmekte-dirler. 1980 sonrasında ihracatı teşvik kredisinden faydalanmak için ihracat taahhüdünde bulunan sermaye şirketlerinin de piyasaya girmeleri dış piyasada gereksiz rekabet ile fiyat indirimlerine gitmişlerdir. Böylece ihracat fiyatı ile ihracat arasında sağlıklı bir ilişkinin kurulmasına da yani dış fiyatın ihracatı yönlendirici rolü etkisine de engel olmuşlardır.

Korelasyon ve belirlilik katsayılarının anlamsızlığı da bundan kaynaklanmaktadır.

(92) Abdullah AYAN, Yemelik Tane Baklagiller İhracatında Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Yolları panelindeki konuşması. İGEME, Yay.No:96, Ağustos 1985, s.28.

(93) Regresyon denklemi tablo:30 ve tablo:36'daki verilerden yararlanılarak hesaplanmıştır.

2- Nohut İhracat Dış Fiyat İlişkisi

Nohut ihracatındaki artışların büyük ölçüde fiyat indirimi yoluyla sağlanması nohut ihracat ile dış fiyatları arasındaki negatif yönlü bir ilişkinin varlığını ifade etmektedir.

Nohut ihracatı ile dış fiyat arasındaki ilişkiyi ölçmek amacıyla yapılan hesaplamada;

$$Y = 239 - 273,7X$$

$$r = 38,5$$

$$r^2 = 30,8 \text{ bulunmuştur.}$$

Buna göre (94), negatif ilişki dolayısıyla ihracattaki artışlar dış fiyatların düşmesine neden olmaktadır. Sağlanan ihracat artışının bundan daha fazla fiyat indirimini gerektirdiği görülmektedir. İhracat artışlarının fiyat indirimi ile sağlanması ayrıca ihracatçıya verilen teşvikler ekonomiyi olumsuz yönde etkilemektedir. İhracat ile sağlanan nimetler katlanılan külfetleri yeterince karşılamamaktadır. Bu da dış ticaret amaçlarına ters düşmektedir. Olumsuz etkinin azaltılabilmesi için 1984 yılında tarımsal ürünlerin teşvik kapsamından çıkarılması bu gerçeğin bir anlamda anlaşılması olmasından kaynaklanmaktadır.

İhracat ile dış fiyat arasındaki zayıf ilişki, belirlilik katsayısının da düşük olmasına neden olmaktadır. Böylece ihracat artışının ancak %30,8'inin dış fiyatlar, %69,2'sinin dış fiyat dışındaki etkenlerle açıklanabilmektedir.

(94) Regresyon denklemi tablo:30 ve tablo:37'deki verilerden yararlanılarak hesaplanmıştır.

3- Fasulye İhracat Dış Fiyat İlişkisi

Fasulye ihracatı iç fiyatlarda fazla etkili olmadığı halde dış fiyatlarda daha etkilidir. Dünya ihracatı aksine Türkiye ihracatı çok küçük miktarda ihracat yapmaktadır. İhracat ile dış fiyat arasındaki ilişkiyi ölçmek amacıyla yapılan hesaplamada;

$$Y = 62,7 - 70,5 X$$

$$r = 53,1$$

$$r^2 = 47,2 \text{ bulunmuştur.}$$

Buna göre (95) ihracat ile dış fiyatlar arasında negatif bir ilişkiyi ifade eden regresyon denklemi ihracat artışının daha fazla fiyat indirimi ile sağlanabileceğini ortaya koymaktadır. 1980'den sonra görülen ihracat artışının fiyat indirimi ve ihracatı teşvikleri^{ile} sağlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1984 yılında teşviklerin kaldırılmasıyla ihracattaki düşüş bunu doğrulamaktadır.

İhracat ile dış fiyat arasında fazla kuvvetli olmayan bir ilişki mevcuttur. Belirlilik katsayısının %47,2 olması ihracat artışının %47,2'sinin dış fiyatlarla %52,8'inin de fiyat dışındaki büyük bölümünün ihracat teşvikleri ile açıklanabileceğini ortaya koymaktadır.

4- Bakla İhracat Dış Fiyat İlişkisi

Bakla ihracatı zaten çok az olduğundan dış fiyatlardan etkilenmeside az olmaktadır. Dünya'da gelişmelerin aksine Türkiye'de bakla ihracatında önemli bir gelişme

(95) Regresyon denklemi tablo:30 ve tablo:38'deki verilerden yararlanılarak hesaplanmıştır.

görülmemektedir. İhracatın az oluşu temelde üretimin az oluşundan kaynaklanmaktadır.

Bakla ihracatı ile dış fiyat arasındaki ilişkiyi ölçmek amacıyla yapılan hesaplamalarda;

$$Y = 12,2 + 22X$$

$$r = 0,4$$

$$r^2 = 0,0 \text{ bulunmuştur.}$$

Buna göre (96) ihracat ile dış fiyatlar arasında pozitif yönlü ilişki bulunmakta ve ihracattaki artış dış fiyatlarda daha fazla artışı gerektirmektedir. Bakla üretimi yetersiz olduğundan ihracat artışı ancak iç talep kı- sılacak sağlanabilecektir.

Korelasyon katsayısının çok küçük olması bakla ihra- catı ile dış fiyat arasında hemen hiç ilişki bulunmadığını ifade etmektedir. Belirlilik katsayısının da sifıra çok yakın olması bakla ihracatını dış fiyatlarla açıklamanın mümkün olmadığını ifade etmektedir. O halde bakla ihra- cında son yıllarda görülen küçük artışların daha çok ihra- cat teşvikleriyle sağlandığı söylenebilir.

(96) Regresyon denklemi tablo:30 ve tablo:39'daki veriler- den yararlanılarak hesaplanmıştır.

SONUC

Dünya baklagil üretiminin büyük bölümünün gelişmekte olan ülkelerde yapılmaktadır. Bu yüzden dünya baklagil üretimi, bu ülke üretimlerine bağlı olarak istikrarsız bir seyir izlemektedir. Bütün baklagillerde dünya üretiminin yaradan fazlasının Asya kıtasında yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Türkiye ise dünya baklagil üretiminde %3 gibi küçük bir paya sahiptir. Üretim içindeki bu küçük orana karşılık dünya ihracatında özellikle kırmızı mercimek ve nohutta en büyük ihracatçı olduğu, özellikle 1980 sonrasında bu oranın büyüdüğü görülmektedir. Ancak bu özelliğine rağmen bundan yeterince yararlanamadığı, ihracat artışının halâ fiyat indirimleri yoluyla sağlandığı görülmektedir.

Türkiye'de baklagil üretiminin istikrarsız bir seyir izlediği görülmektedir. Tüketiminde buna bağlı olarak geliştiği, fiyatlarda ise nominal olarak artışlara rağmen reel olarak genelde azalma eğilimi olduğu ortaya çıkmaktadır. İhracatın ise üretimdeki gelişmeden çok ihracata verilen teşvikler ile devamlı artış halinde olduğu görülmektedir.

Baklagillerden mercimek, nohut ve fasulye zaman zaman destekleme kapsamına alınmış ancak tutarlı bir politika izlenmediğinden üretimde ve fiyatlarda istikrar sağlanamamıştır. İhracat artışının devam ettirilebilmesi ve sağlıklı bir şekilde gelişmesini sağlamak için tutarlı bir politika gerekmektedir.

Baklagillerde fiyat, üretim hacmini belirlemede etkili olduğu;

Mercimekte üretim artışının %57'sinin, nohutta %87'sinin, fasulyede %64,5'inin, baklada ise %73'ünün fiyatlar ile açıklanabileceği ortaya çıkmaktadır. Bu da göstermektedir ki, üreticiler üretim kararlarında fiyatlardaki gelişmelere göre karar vermektedirler. Bu nedenle fiyat istikrarının sağlanması üretimde istikrarlı artışlara neden olabilecektir.

Üretim ihracat ilişkisi kuvvetli sayılabilecek niteliktedir.

Mercimek ihracat artışının %63'nün, nohutta %67'sinin, fasulyede %48'inin, baklada %77'sinin üretim artışı ile açıklanabileceği ortaya çıkmaktadır. Ancak ihracat artışının üretimin yanısıra, ihracat teşviklerinin etkili olduğu, üretimdeki artıştan daha hızlı artan ihracattan anlaşılmaktadır. İhracat düzeyinin muhafaza edilmesi ve artırılmasında etkisi büyük olan üretimin daha titizlikle yönlendirilmesi, üreticilerin fiyatlardan öte üretim tekniği, teknolojik yenilikler gibi gelişmelerden yararlandırılması ile mümkün görülmektedir.

İhracat-Fiyat ilişkisinde ise sanıldığı gibi aksine çok zayıf bir ilişki mevcuttur.

İhracat iç fiyat ilişkisi zayıf bir ilişkiyi ifade etmektedir.

Mercimek iç fiyatlarındaki artışın ihracat ile açıklanamayacağı ortaya çıkmakta, nohut iç fiyatındaki artışın %54,4'ü, fasulyede %21,3'ü, baklada ise %26'sının ihracat artışı ile açıklanabileceği görülmektedir.

İhracat artışıyla iç piyasada azalan arz; talep baskısı ile ezda olsa iç fiyatların yükselmesine neden olmaktadır. Bunun da Türkiye'nin en önemli sorunlarından olan enflasyonu körükleyici etki yaptığı söylenebilir. Ancak ihracatın iç fiyatlarda meydana getirdiği artış çok fazla olmadığından, enflasyon üzerinde fazla etkisi olmamaktadır.

İhracat dış fiyat ilişkisi ise çok zayıftır.

Mercimek ihracatındaki artış çok küçük fiyat indirimini gerektirmekte, nohut ihracatı artışının %31'inin fasulye'nin %47,2'sinin alış fiyatları ile açıklanabileceği, baklada ise dış fiyatlar ile açıklamanın mümkün olmadığı ortaya çıkmaktadır.

İhracat artışlarının fiyat indirimine gidilerek sağlanması milli servetin dışarıya transferini ifade etmekte, karşılığının ise alınmadığı görülmektedir.

Türkiye baklagil ihracatında büyük potansiyele sahiptir. İhracatın arttırılması üretim artışıyla sağlanarak sağlıklı yapıya kavuşturulabilecektir.

Baklagil ihracatı yapılan ülke sayılarının arttırılması, girilen pazarların da, istikrarlı bir mal arzının istikrarlı bir fiyat ile sağlanarak korunması çalışmalarına ağırlık verilmelidir. Özellikle direkt olarak tüketim yapılan pazarlara yönelmesi, Türkiye'nin potansiyelini değerlendireceği en önemli alanlardır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- AÇIL, A. Methi : Tarım Ekonomisi, A.Ü.Ziraat Fak.
Yay.No:721, Ders Kitabı.213, Ankara,
1980.
- AKSÖZ, İbrahim : Zirai Ekonomiye Giriş, Erzurum,1972.
- ARIKAN, Rauf-
ERDEM, Hasan : Türkiye'de Baklagiller Üretim Eko-
nomisi ve İhracat Kapasitesi, YAŞ
MEYVE VE SEBZE İLE BAKLAGİLLER
İHRACATI SORUNLARI SEMİNERİ, MPM
Yay.No:265, Ankara, 1982.
- ARUKBAY, Nedim : Tarım Ürünleri İhracatı, VERİMLİLİK
C.15, S.2, 1986/2.
- AYAN, Abdullah : Yemelik Tane Baklagiller İhraca-
tında Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm
Yolları Paneli, İGEME, Yay.No:96,
Ağustos, 1985.
- BATALLI, Mehmet : Baklagil Dış Satımında Karşılaşılan
Sorunlar, TARIM ÜRÜNLERİ DIŞ PAZAR-
LAMASI SEMPOZYUMU, TÜBİTAK Yay No:
618, Ankara, 1985.
- BERBEROĞLU, Necat : Sanayi Öncelikli Ekonomik Gelişmede
Türkiye Tarımının Finansmanı ve
Tarımsal Kredi Uygulaması, E.İ.T.İ.A.
Yay.No:235/156, Eskişehir, 1981.
- ÇAKICI, Latif : Tarım Ürünleri Dış Satımında Depo-
lama, İşleme ve Ambalajlama Sorunları,
TARIM ÜRÜNLERİ DIŞ PAZARLAMASI SEM-
POZYUMU, TÜBİTAK, Yay.No:618, Ankara,
1985.

- DENİZ, Onur : Tarım Ürünleri Dış Satımında Uygulanan Tesvik Tedbirleri ve Sonuçları, TARIM ÜRÜNLERİ DIŞ PAZARLAMASI SEMPOZYUMU, TÜBİTAK, Yay.No:618, Ankara, 1985.
- DİE : Türkiye İstatistik Yıllıkları, 1981, 1985.
- " : Tarım İstatistikleri Özeti, 1976-1984.
- " : Kırsal Kesim Gelir Dağılımı ve Harcamaları, 1973-1974, Yay.No: 881, Ankara, 1979.
- DİRİMEKİN, Halil : Genel İktisat (Mikro), Eskişehir, 1976.
- " : Mikro İktisat, Eskişehir, 1981.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer : Mikro İktisat, (Fiyat ve Refah Teorisine Giriş), İstanbul, 1962.
- ELÇİ, Şahabettin : Baklagiller Familyasının Genel Özellikleri, Atatürk Üni.Ziraat Fak.Yay.?, Erzurum, 1960.
- EMİROĞLU, Mettune : Tarım Ürünleri İhracatı, İSTANBUL TİCARET GAZETESİ, S.1394, 31.1.1986.
- " : Tarım Ticaretinde Yeni Boyutlar, TARIM ORMAN VE KÖY İŞLERİ BAKANLIĞI DERGİSİ, S.6.Ağustos 1986.
- ERCAN, Seyfi : Yemelik Kuru Baklagiller İhracatının Geliştirilmesi Hakkında Rapor, İGEME, Yay.No:56, Ankara, 1980.
- " : Nohut Dış Pazar Arastırması, İGEME, Yay.No:110, Ankara, 1986.
- ESER, Didar : Yemelik Dane Baklagiller, A.Ü. Ziraat Fak. Ders Notları, Ankara, 1974.

- FAO : Production Yearbook, 1976-1985.
" : Trade Yearbook, 1976-1985.
- HO, Uhi-Min : Agricultural Development of Taiwan 1903-1960, Vanderbilt University Press, Tennessee, USA, 1966.
- İBRAHİMHAKKIOĞLU, Nedim : Planlı Dönemde İhracatı Teşvik Politikası, İGEME, Yay.No:107, 1983.
- KÂMİLOĞLU, Kemal : İhracatımızda Uygulanan Teşvik Tedbirleri, YAŞ MEYVE VE SEBZE İLE BAKLAGİLLER İHRACATI VE SORUNLARI SEMİNERİ, MPM, Yay.No:265, Ankara, 1982.
- KARABAĞLI, Aslan : Türkiye'nin Baklagiller Üretim ve İhracatı, TÜRKİYE İKTİSAT GAZETESİ, s.1501, 24.6.1982.
- KARLUK, Rıdvan : Türkiye'de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi, EİTİA, Yay.No: 237/158, Eskişehir, 1981.
- " : Uluslararası Ekonomi, İstanbul, 1984.
- KAZCAN, Gülten : Tarım ve Gelişme, Der.Yayınları, İstanbul, 1983.
- KERESTECİOĞLU, Ş.Ziya : Özel Tarla Ziraati, İstanbul, 1953.
- LE CAILLON, Jacques
(Çev:ABAÇ,Selçuk) : Mikro Ekonomik Analiz, İTÜ. Yay.No:201. İstanbul, 1981.
- LİPSEY, R.G-STEINER, P.O : Economics, NewYork, 1980.

- ÖZBEK, Osman : Tarım Ürünleri İhracatımızın Sorunları, RAPOR GAZETESİ, 10.5.1986.
- ÖZEL, Salih : Tarımda Maliyet, MALİ SORUNLARA ÇÖZÜM, s.8, 5.8.1985.
- ÖZKAZANÇ, Önder : İktisadi Analiz, Ana.Üniv. Yay. No:40, AÖF Yay.No:12, Ankara, 1984.
- PEKİN, Tefvik : Ekonomiye Giriş, Ege Üniv.İşl.Fak. Yay.No:8, İzmir, 1982.
- TEKİNEL, Osman,
ÇEVİK, Bahri,
KANBER, Rıza : Güneydoğu Anadolu Projesinin Düni, Bugünü, Yarını, DÜNYA GAZETESİ, 8.2.1985.
- SEYİDOĞLU, Halil : Uluslararası İktisat-Teori-Politika, Uygulama, B.5, Ankara, 1986.
- ŞEHİRALİ, Sezen : Yemelik Tane Baklagiller, "Fasulye" "Nohut", "Mercimek", "Bakla", T.C. Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Ziraat İşleri Gen.Müd.Yay.?, Ankara, 1979.
- ŞENEL, Borden : Yaş meyve ve Sebze ile Baklagiller İhracatında Standardizasyon, YAŞ MEYVE VE SEBZE İLE BAKLAGİLLER İHRACATI VE SORUNLARI SEMİNERİ, MPM, Yay.No:265, Ankara, 1982.
- Yazarı Olmayan : Yemelik Tane Baklagiller İhracatında Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Yolları Paneli, İGEME, Yay.No:96, Ankara, 1985.